

‘De keuze van een huwelijkspartner’

Een studie naar partnerkeuze onder groepen Amsterdammers

MSc. Oka Storms
Dr. Edien Bartels

Vrije Universiteit Amsterdam
Afdeling Sociale en Culturele Antropologie

Met medewerking van:

Drs. Carolien Beilsma, medeonderzoeker

Mr. Anne Marie van Gelder,
auteur van de Annex: Verkenning Juridisch Kader Huwelijksdwang

ISBN 97 8907 7472 194

Dit rapport is gebaseerd op onderzoek verricht tussen januari en september 2008, gefinancierd door de gemeente Amsterdam, afdeling Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling.

Inhoud

	Voorwoord	5
1	Positionering en verantwoording	6
	1.1 Inleiding	
	1.2 Verkenning literatuur	
	1.3 Methodologische verantwoording	
	1.4 Opbouw	
2	Partnerkeuze	11
	2.1 ‘Gedwongen huwelijken’ versus ‘vrije keuze huwelijken’	
	2.2 Culturele repertoires	
3	Het huwelijk, huwelijksdwang en eergerelateerd geweld	18
	3.1 Het huwelijk over tijd en grenzen heen	
	3.2 Van familiesamenleving naar verzorgingsstaat: individualisering van partnerkeuze	
	3.3 Migratiehuwelijken en gemengde huwelijken	
	3.5 Gedwongen huwelijken en beleid: eergerelateerd geweld?	
4	Partnerkeuze onder migrantengroepen in Amsterdam	36
	4.1 Marokkaanse en Turkse Amsterdammers	
	4.1.1 Marokkaanse Amsterdammers	
	4.1.2 Turkse Amsterdammers	
	4.2 Koerdische Amsterdammers	
	4.4 Hindostaanse Amsterdammers	
	4.5 Pakistaanse Amsterdammers	

4.6	Afghaanse Amsterdammers	
4.7	Somalische Amsterdammers	
5	Maatregelen tegen ‘gedwongen huwelijken’	100
5.1	Strafbaarstelling van ‘gedwongen huwelijken’	
5.2	Voor- en tegenargumenten	
5.3	Migrantengroepen in Amsterdam over strafbaarstelling van gedwongen huwelijken	
6	Samenvatting, Conclusie en Discussie	117
	Annex: Verkenning Juridisch Kader Huwelijksdwang	124
	Bibliografie	130
	Summary and Conclusions	138

Voorwoord

In dit voorwoord willen we alle mensen dank zeggen die een bijdrage hebben geleverd aan de uitvoering van dit onderzoek en het schrijven van het rapport. Dit geldt natuurlijk op de eerste plaats alle respondenten die belangeloos tijd hebben gegeven en met ons vele uren hebben gesproken. Onder de respondenten kijken we speciaal naar de mensen die de contacten hebben gelegd, veelal de (bestuurs)leden van eigen organisaties. Dankzij al die welwillende medewerking konden we in betrekkelijk korte tijd veel contacten leggen en veel respondenten bereiken. Daarnaast denken we aan de gemeente Amsterdam, afdeling Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling, die de financiering van dit onderzoek mogelijk maakte. Judith Suurmond heeft ons namens DMO gesteund. MOVISIE in de persoon van Leyla Cinibulak bleef steeds optimistisch dat dit rapport op de conferentie Aanpak Huwelijksdwang gepresenteerd kon worden. Op de achtergrond waren de medewerkers van SPIOR in Rotterdam aanwezig om ervaringen te delen. Speciale steun heeft SSR, Stichting Steun Remigranten, en de Landelijke Werkgroep Mudawwanah gegeven.

Daarbij willen we de namen noemen van Joke Verkuijlen en Ellie van de Brom.

Op de tweede pagina van dit rapport worden nog twee namen genoemd: Carolien Beilma en Anne Marie van Gelder. Carolien Beilma heeft meegewerkt als onderzoekster en een stimulerende inbreng gehad. Dat de respondenten zo snel gevonden konden worden was mede te danken aan haar inzet. Anne van Gelder heeft zich in korte tijd de problematiek eigen gemaakt van huwelijksdwang en zich verdiept in het juridisch kader rond huwelijksdwang. Zij heeft de annex geschreven zodat we een verantwoorde discussie, ook in juridisch opzicht, met dit rapport kunnen aangaan.

Lenie Brouwer en Martijn de Koning kennen het onderwerp van onderzoek als onderzoekers en waren steeds bereid om mee te denken wanneer zich vragen voordeden.

Amsterdam oktober 2008

Edien Bartels en Oka Storms

1 Positionering en verantwoording

1.1 Inleiding

In Europese landen wordt momenteel een debat gevoerd en beleid bedacht over het verschijnsel ‘gedwongen huwelijken’. Dit debat vindt zowel nationaal als internationaal plaats. Het project *Active against forced marriages*, speelt op Europees niveau. Het wordt gefinancierd door ‘Daphne’. ‘Daphne’ is een initiatief van de Europese Commissie en bestaat sinds 1997. Het Daphne Programma heeft tot doel geweld tegen kinderen, jongeren en vrouwen te bestrijden en daarmee samenhangend, slachtoffers steunen en kwetsbaarheid voor geweld reduceren. De samenwerkende partners van dit Europees project betreffen: Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland Zweden, Turkije en Groot-Brittannië. Het Daphne project tegen huwelijksdwang is op de eerste plaats gericht op beleidsmakers. Iedere partner organiseert een conferentie om de problematiek van gedwongen huwelijken op beleidsniveau aan te kaarten.

Op 12 juni 2007 zijn de vertegenwoordigers van de verschillende deelnemende partners in Hamburg bij elkaar gekomen en op 13 juni heeft de openingsconferentie van dit internationale project plaatsgevonden. Iedere partner geeft in de conferentie die georganiseerd wordt een verschillend aspect van gedwongen huwelijken weer. Inmiddels zijn er conferenties geweest in Groot-Brittannië, Oostenrijk, Turkije en Zweden. Zwitserland zal geen conferentie organiseren. In Zweden heeft de conferentie plaatsgevonden in oktober 2008, Nederland organiseert een conferentie op 6 november 2008. De Nederlandse partners hebben gekozen voor een conferentie waarin duidelijk wordt gemaakt hoe dit probleem leeft onder de bevolkingsgroepen die hiermee te maken hebben. Daartoe is onderzoek verricht in Amsterdam onder verschillende migrantengroepen en dit onderzoek vormt de rode draad door het rapport.

Het onderzoek in Nederland stond in het teken van een stem geven aan vrouwen uit de bevolkingsgroepen die hiermee te maken hebben.¹ Vragen die hierbij centraal stonden waren: Hoe staan zij tegenover het huwelijk? Vinden zij dat eenieder vrij is in de beslissing tot het zoeken van een huwelijkspartner of geven zij voorkeur aan een gearrangeerd huwelijk? Hoe zien zij graag hun zoon of dochter trouwen? Waaraan moet een geschikte huwelijkskandidaat voor zoon of dochter voldoen? Hoe vindt partnerkeuze plaats? En ten slotte: wat zijn gedwongen huwelijken, vinden er gedwongen huwelijken plaats, zou huwelijksdwang in de Nederlandse wetgeving strafbaar moeten worden gesteld? Waarom zou dat wel of geen effect hebben?

Dit onderzoek is dus vooral gericht op partnerkeuze en niet specifiek over gedwongen huwelijken. Met deze bredere vraagstelling gaat het er om veranderingen op het spoor te komen sinds het onderzoek van 2005 door de

¹ Mannen krijgen eveneens een stem, maar in dit onderzoek in mindere mate. De overwegingen hiervoor zullen later uiteen worden gezet.

Koning en Bartels onder de toen onderzochte groepen, om meer groepen te bereiken dan in het genoemde onderzoek van 2005 en om negatieve en stigmatiserende kwalificaties in de richting van de betrokken groepen te voorkomen. We realiseren ons dat met dit onderzoek het laatste woord niet is gezegd over partnerkeuze en huwelijksdwang. Dit rapport is er ook op gericht de discussie zo breed mogelijk aan te gaan, niet alleen onder beleidsmakers maar vooral ook onder betrokkenen. In de hitte van het debat wordt nog wel eens vergeten dat het op de eerste plaats voor betrokkenen duidelijk moet zijn waarom partnerkeuze en huwelijksdwang ter discussie staat. Tegelijkertijd willen we duidelijk maken dat de groepen waar huwelijksdwang plaatsvindt geen massieve eenheid zijn. Het probleem ligt heel verschillend, zowel onder de verschillende groepen, als onder de mensen binnen die groepen.

1.2 Verkenning literatuur

Al in 1992 publiceerde Brouwer (e.a.) een onderzoek naar Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Hindostaanse en Creoolse wegloopsters. Vooral voor de eerste drie groepen meiden speelden gearrangeerde huwelijken en huwelijksdwang als één van de motieven voor weglopen. Dit komt ook terug in het onderzoek van Brouwer in 1997. Daarnaast zijn er verscheidene publicaties gerelateerd aan partnerkeuze onder migrantengroepen in Nederland. In opdracht van de Adviescommissie van Vreemdelingenzaken zijn verschillende studies verricht. De antropologen Martijn de Koning en Edien Bartels verrichtten een studie naar partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders (2005). Guus Schmidt en Conny Rijken deden onderzoek naar de juridische aspecten van gedwongen huwelijken (2005). De adviescommissie voor Vreemdelingenzaken bood in 2005 een advies over *preventieve, correctieve en repressieve maatregelen ter voorkoming van huwelijksdwang* aan de toenmalige minister van Vreemdelingenzaken en Intergratie, mevrouw Verdonk. Eveneens presenteerde de adviescommissie in 2006 een uitvoeringsplan voor *Eerste hulp bij huwelijksdwang*. Speciaal voor Amsterdam is er de studie van de Partij van de Arbeid waarin ook gedwongen huwelijken ter sprake komen (Gazic e.a. 2006).

In het boek *liefst een gewoon huwelijk?* (2000) schrijft Kristel Luyckx over 'relatievorming en betekenissen van mannelijkheid en vrouwelijkheid bij Turkse migrantenvrouwen van de tweede generatie'. In het tweede deel worden door verschillende auteurs reflecties gegeven. Ibo Yerden publiceerde in 1995 het boek *Trouwen op z'n Turks*. Erna Hooghiemstra (2003) deed voor haar dissertatie onderzoek naar het transnationale aspect van partnerkeuze onder Turken en Marokkanen in Nederland. Ten slotte verrichtten de sociologe Leen Sterckx en de antropologe Carolien Bouw (2005) onderzoek naar partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren. Hun bevindingen hebben zij op interessante en toegankelijke wijze verwoord in het boekje 'Liefde op maat.' Opvallend is wel de

sterke concentratie op Turken en Marokkanen. Surinaams Hindostaanse en andere groepen krijgen weinig aandacht. Dit huidige onderzoek probeert juist daarin tegemoet te komen.

1.3 Methodologische verantwoording

Voor het uitvoeren van dit onderzoek is gekozen voor een triangulatie aan onderzoeksmethoden. Ten eerste is materiaal verzameld op basis van het voeren van focusgroepsdiscussies. De antropologe Erna Hooghiemstra (2003) heeft voor haar dissertatie *Trouwen over de grens* eveneens gebruik gemaakt van focusgroepsdiscussies. Bij de focusgroepmethode worden groepsdiscussies gevoerd over een specifiek onderwerp om begrip over het onderwerp te vergroten (Hooghiemstra 2003: 191). Krueger 1994 (ook in Hooghiemstra 2003:192) noemt een aantal redenen waarom focusgroepsdiscussies een goede onderzoeksmethode vormen. Als eerste punt: een groepsgesprek sluit dicht aan bij het dagelijkse leven. *In de praktijk worden meningen en percepties immers niet geïsoleerd gevormd maar in interactie met anderen. Zo weten wij vaak wel wat we ergens van vinden na het horen van andermans mening, terwijl we in een vraaggesprek onze opinie moeilijk in een antwoordcategorie kunnen onderbrengen.* Als tweede punt: verhalen van anderen stimuleren vaak om eigen verhalen weer boven te halen. Als derde punt: deelgenoten worden vaak verkozen om hun verhaal mee te delen in plaats van onderzoekers. Ten slotte, als vierde punt: met het organiseren van deze discussies worden binnen een korte periode meer mensen bereikt.

De tweede wijze van materiaal verzamelen voor dit onderzoek gebeurde via semigestructureerde interviews, gehouden onder zogenaamde sleutelinformanten, mensen die ofwel tot de doelgroep behoren en over het onderwerp van onderzoek – partnerkeuze – veel weten in te brengen, ofwel de doelgroep goed kennen en achtergrond informatie kunnen leveren. Afhankelijk van de persoon en situatie zijn overeenkomstige onderwerpen besproken als tijdens de focusgroepsdiscussies. Daarnaast zijn via deze interviews ook levensverhalen opgetekend met accent op het verloop van de partnerkeuze.

Ten derde zijn cases verzameld van mensen die niet in vrije keuze maar onder gevoelde druk een huwelijk zijn aangegaan en daarmee ook problemen ervaren. Cases, speciaal cases waarin de betrokkene zich slachtoffer voelt van huwelijksdwang, bieden de mogelijkheid om de onderlinge verhoudingen binnen families in kaart te brengen en om de rol van de betrokkene duidelijk te krijgen. Dat heeft voor en nadelen. Er is geen sprake van een ‘objectief verslag’ over het verloop van de gebeurtenissen maar altijd een reconstructie vanuit het perspectief van de verteller. Meestal is het niet mogelijk om meer betrokkenen bij dezelfde casus te laten vertellen. Dat betekent dat ‘misverstanden’ onderling niet altijd meegenomen kunnen worden. Cases vanuit het perspectief van het slachtoffer geven wel de problematiek weer.

Literatuurstudie vormt de vierde methode van dataverzameling. Er wordt gebruik gemaakt van reeds verricht onderzoek. Waarbij wordt voortgeborduurd op het al genoemde onderzoek verricht voor de Adviescommissie van Vreemdelingenzaken: *Over het huwelijk gesproken: Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders* (2005), door Martijn de Koning en Edien Bartels. Aansluitend zijn diverse relevante studies bestudeerd en verwerkt in deze onderzoeksnotitie. Wetenschappelijke discussies omtrent gedwongen en gearrangeerde huwelijken worden besproken en in verband gebracht met de verkregen onderzoeksdata.

Het onderzoek is uitgevoerd via verschillende zelforganisaties in Amsterdam. De doelgroep waar het onderzoek op gericht is, betreft migrantengroepen. Het gaat hierbij echter over migrantengroepen waar uithuwelijking plaatsvindt. In Nederland en Europa richt SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond) zich op moslimgemeenschappen, daar uithuwelijking onder verschillende moslimgroepen voorkomt. Echter, zij benadrukken dat uithuwelijking óók onder moslims voorkomt, maar niet alleen. Zo komt uithuwelijking tevens voor onder hindoeïstische en christen Hindostanen. Uit de genoemde voorstudie voor de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken van de Koning en Bartels (2005) is naar voren gekomen dat in Nederland meer aandacht moet worden gegeven aan de Hindostaanse (hindoeïstisch, moslim en christen) bevolkingsgroep. Daarnaast is het eveneens van belang Pakistaanse en Afghaanse groepen te bereiken. Deze groepen, Hindostanen, Pakistanen en Afghanen behoeven extra oplettendheid voor dit onderwerp. Naast deze groepen is in Amsterdam nu eveneens onderzoek uitgevoerd onder Turkse, Marokkaanse, Koerdische en Somalische Nederlanders. Tenslotte hebben we gesproken over juridische en beleidsvragen rond partnerkeuze en huwelijksdwang. Daarvoor hebben we sleutelfiguren bereikt in Zaltbommel, zijn we in gesprek gegaan met de landelijke Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland (MVVN), met een advocate die veel cases heeft waarbij achterlatingen en huwelijksdwang speelt en met een juriste die zich verdiept heeft in de juridische vragen met betrekking tot huwelijksdwang. Bij elkaar hebben we met meer dan 120 mensen voor dit onderzoek gesproken.

Middels dit onderzoek willen wij de stem uit de doelgroepen zelf laten horen. Aanvankelijk hadden we gekozen om naast drie discussies met mannen, ons voornamelijk op vrouwen te richten. Hiervoor hadden we een drietal redenen. Ten eerste zijn vrouwen makkelijker bereikbaar. Vrouwen zijn beter georganiseerd dan mannen en leken ons eerder bereid om met vrouwelijke onderzoekers te praten. Ten tweede lijken dochters vaker slachtoffer te zijn van gedwongen huwelijken dan jongens. Deze laatste zouden meer mogelijkheden bezitten eronderuit te komen. Ten slotte zijn het moeders die vaak de middelaars zijn bij de totstandkoming van de huwelijken. Na verloop van tijd bleek echter dat veel groepen in een gemengde samenstelling deelnamen aan de focusgroepen. De bijdrage van mannen als respondenten is dus groter dan aanvankelijk verwacht.

Dit rapport is gebaseerd op onderzoek in Amsterdam. We kunnen de uitkomsten niet zonder meer generaliseren naar heel Nederland. Daar zijn verschillende redenen voor. De samenstelling en de afkomst van migrantengroepen verschilt in de verschillende plaatsen in Nederland. Daarnaast is van belang dat acties tegen huwelijksdwang bijvoorbeeld al wel gevoerd zijn in Rotterdam (SPIOR) en nog niet in Amsterdam of elders. Wel kunnen we aangeven dat de respondenten een actieve groep vertegenwoordigen. Allen zijn gerekruteerd via eigen organisaties of buurthuis en activiteitencentra. Dat betekent dat de meer geïsoleerd levenden niet in het onderzoek betrokken zijn. We kunnen niet overzien of juist die groep op het gebied van partnerkeuze en huwelijksdwang problematisch is.

Vanzelfsprekend zijn de personen in dit rapport geanonimiseerd.

1.4 Opbouw

In de volgende hoofdstukken zal enerzijds een theoretisch raamwerk worden geschetst waarbinnen het verschijnsel ‘gedwongen huwelijken’ wordt geplaatst. Anderzijds zal de data verkregen uit het onderzoek onder verschillende migrantengroepen in Amsterdam uiteen worden gezet en geanalyseerd. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op partnerkeuze, waarbij ‘vrije keuze huwelijken’ versus ‘gedwongen huwelijken’ worden geplaatst. Aansluitend worden ‘culturele repertoires’ besproken en op welke manier dit wordt gebruikt bij het analyseren van de onderzoeksdata. Hoofdstuk drie staat in het teken van ‘het huwelijk’. Hierbij worden ‘huwelijken’ wereldwijd besproken; individualisering van partnerkeuze; migratiehuwelijken, gemengde huwelijken en eengerelateerd geweld in relatie tot huwelijksdwang. De verkregen data van het onderzoek in Amsterdam wordt beschreven in hoofdstuk vier. De verschillende migrantengroepen zullen in dit hoofdstuk afzonderlijk worden beschreven. Vervolgens wordt in het vijfde hoofdstuk gesproken over strafbaarstelling van gedwongen huwelijken en de visie van betrokkenen daarop. Binnen het debat over gedwongen huwelijken in Europese landen, staat deze vraag onder andere centraal. Wij verkennen dit terrein en laten meningen hierover horen uit de onderzochte migrantengroepen. Ten slotte vormt het zesde deel het samenvattende en concluderende hoofdstuk. In de bijlage is een annex opgenomen waarin argumenten naast elkaar worden gezet om de discussie over strafbaarstelling te verdiepen.

De verschillende hoofdstukken zijn los van elkaar te lezen. Dat heeft tot gevolg dat er een enkele keer herhalingen optreden.

2 Partnerkeuze

In dit hoofdstuk wordt het onderwerp van onderzoek verkend. Het gaat om partnerkeuze ‘binnen gedwongen huwelijken’ en ‘vrije keuze huwelijken’. Daarnaast wordt partnerkeuze geplaatst binnen het begrip cultureel repertoire.

2.1 ‘Gedwongen huwelijken’ versus ‘vrije keuze huwelijken’

Gedwongen huwelijken geproblematiseerd

In het populaire discours wordt veelal een zwart-wit beeld geschetst, waarbij ‘vrije keuze’ en ‘gedwongen huwelijken’ tegenover elkaar worden geplaatst. In andere woorden: bij ‘vrije keuze’ is er sprake van *keuze* door de toekomstige huwelijkspartners, bij ‘gedwongen huwelijken’ is de *keuze* uit handen genomen. De realiteit is echter niet zo simplistisch. Er bestaat een groot grijs gebied, waarbinnen de verschillende partijen strategieën hanteren om een huwelijk doorgang te verlenen dan wel te verhinderen.

De Koning en Bartels (2005) gaan uit van eigen initiatief en garrangeerde huwelijken en plaatsen dit op een continuüm. Aan het ene uiteinde staat ‘eigen initiatief’ aan het andere uiteinde kan ‘gedwongen huwelijken’ worden geplaatst. Gedwongen huwelijken zijn hiermee een vorm van garrangeerde huwelijken. Qureshi (1991) onderscheidt een drietal vormen van garrangeerde huwelijken. De Koning en Bartels (2005: 11) voegen nog een vierde vorm toe op basis van eigen en diverse andere onderzoek(en):

- 1) Gepland: De ouders plannen het gehele proces op basis van voor hen relevante familiale en gemeenschapsfactoren. Er is nauwelijks interactie met de huwelijkspartners.
- 2) Gedelegeerd: Kinderen, vooral zonen, maken hun voorkeuren duidelijk aan hun ouders met betrekking tot het type partner dat zij prefereren en de ouders proberen aan deze voorwaarden te voldoen.
- 3) Gezamenlijk: Ouders en kinderen zijn gezamenlijk actief bij de partnerkeuze. *Daten* is dan bijvoorbeeld mogelijk.
- 4) Eigen initiatief: Kinderen nemen zelf het initiatief tot het uitzoeken van een geschikte partner en vragen uiteindelijk hun ouders om toestemming.²

Verhalen over de weg die wordt begaan om een geschikte huwelijkspartner te vinden, bevinden zich op het continuüm van de bovenstaande vier vormen. De

² Het vrije keuze huwelijk waarbij de partners geheel zelfstandig hun partner kiezen zonder toestemming of instemming van de ouders zal in de praktijk ook niet vaak in deze vorm voorkomen. Meestal is er een periode van ‘aftasten’ en overleg met de ouders aan het vrije keuze huwelijk voorafgegaan. Kinderen proberen te kijken naar de partner van hun keuze ‘door de ogen van hun ouders’ (Jongeren en partnerkeuze, 2006). Wanneer Nederlandse ouders de partnerkeuze van hun kinderen niet zien zitten, maken zij dit meestal wel duidelijk. Nederlandse vrouwen die een moslimpartner kiezen krijgen hier soms mee te maken (van Nieuwkerk 2006).

eerste vorm, waarbij de ouders het heft in handen nemen en er nauwelijks inspraak van de zoon of dochter plaatsvindt, zou het meest als ‘gedwongen huwelijk’ kunnen worden getypeerd. Maar ook hier is een nuance aan te brengen. Uit de levensgeschiedenissen die door verschillende onderzoekers zijn opgetekend, komt naar voren dat er een groot grijs gebied bestaat tussen ‘vrije keuze’ en ‘dwang’ (de Koning, Bartels 2005; Sterkx, Bouw 2005; Hooghiemstra 2003) en dat het moeilijk is de grens daartussen aan te geven.

Wanneer ouders de keuze voor de huwelijkspartner voor hun zoon of dochter maken en hij/zij stemt in met die procedure, maar weer niet met de keuze van de ouders en daar ook niet tegenin gaat, is er dan sprake van dwang (de Koning, Bartels 2005:11)?³

Vaak zijn de ouders van de huwelijkspartners eveneens gearrangeerd getrouwd. De kinderen hebben de denkbeelden over hoe het ‘behoort’ te zijn geïnternaliseerd. Ook al is de dochter bijvoorbeeld niet gelukkig met een potentiële kandidaat, en ook al dwingen haar ouders haar niet om met hem te trouwen, toch kan zij het gevoel hebben geen ‘nee’ te kunnen zeggen, omwille van bijvoorbeeld familiebanden. Is dat als ‘dwang’ te benoemen? Het lijkt hier meer om communicatie te draaien tussen ouders en kinderen. Zo constateren ook Sterckx en Bouw (2005).

‘Gedwongen huwelijken’ worden vaak gerelateerd aan islam. Echter, een ‘gedwongen huwelijk’ is niet islamitisch. Sterker nog, gedwongen huwelijken worden verboden in de Koran. Vaak wordt een huwelijksaanzoek – om de hand vragen – vooraf gegaan aan een kennismaking van de beide families. Tijdens de kennismaking kan worden afgetast of beide partijen de ander geschikt acht voor hun zoon/dochter. Vaak wordt gezegd dat binnen de islam een meisje en jongen elkaar niet mogen leren kennen voor het huwelijk. Deze opvatting wordt aangevochten door SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond). Met het project ‘Het recht van de vrouw ligt in haar eigen hand’ richtte SPIOR zich in 2004 en 2005 op gedwongen huwelijken. In aansluiting hierop heeft SPIOR zich vanaf september 2006 in Rotterdam, maar eveneens in andere Nederlandse steden, bezig gehouden met het project: *Hand in hand tegen huwelijksdwang*. Zij organiseerden diverse bijeenkomsten voor jongens, meisjes en ouders met als doel eigen partnerkeuze en communicatie tussen moslimouders en hun kinderen hierover te bevorderen. Zij stellen dat juist binnen de islam wordt gezegd dat partners elkaar mogen leren kennen en uiteraard mag je ook verliefd worden. Zij bepleiten in hun strijd dat zowel een man als een vrouw de keuze heeft ‘nee’ te zeggen tegen een huwelijk. Dit betekent niet dat gearrangeerde huwelijken niet mogen plaatsvinden, wel dat de doorslaggevende stem aan de potentiële

³ In de literatuur (Human Rights Service 2005 in Enoksen 2006) wordt ook wel gesproken over vrijwillige en onvrijwillige huwelijken. Deze termen zijn niet overgenomen in het maatschappelijk en beleidsdiscours. In de huidige situatie waarin gezocht wordt naar mogelijkheden tot strafbaarstelling zal dit ook niet plaatsvinden. Met de term vrijwillige-onvrijwillig wordt het accent gelegd op de huwelijkspartner en niet op de sociale omgeving.

huwelijkskandidaten is. In deel twee 'Huwelijk en arbeid' van de serie *Islam en de rechten van vrouwen* (van Bommel e.a. 2005) wordt dit standpunt eveneens ingenomen. De auteurs schrijven dat de profeet heeft aangedrongen dat potentiële huwelijkspartners elkaar leren kennen. *Indien een van u een huwelijksaanzoek gaat doen bij een vrouw, laat hem dan, indien hij de kans krijgt, kijken wat hem in haar aantrekt.* 'Er kwam een man bij de profeet die zei dat hij van plan was met een bepaalde vrouw te trouwen. Het eerste wat de profeet vroeg, was: Heb je naar haar gekeken? Toen de man ontkennend antwoordde, droeg de profeet hem op kennis met haar te maken en naar haar te kijken. Want dat zal waarschijnlijk een grotere liefde en harmonie tussen jullie bewerkstelligen' (van Bommel et al. 2005: 8). Van Bommel et al (2005: 10) maken duidelijk dat in verschillende soera's uitdrukkelijk staat beschreven dat dochters niet mogen worden uitgehuwelijkt tegen hun wil.

Keuzefactoren

In Azië vinden veel jongeren een door ouders gearrangeerd huwelijk normaal. Lopen zij achter op het Westen? Of is hier nog iets anders aan de hand?

Met deze woorden wordt in NRC-next (Knapen 2007: 18-19) een artikel over gearrangeerde huwelijken samengevat. Het artikel start met een beschrijving van een CNN programma waar vijfentwintig hoogopgeleide Indiase jongeren de vraag krijgen voorgelegd wie vóór een gearrangeerd huwelijk is. Op twee na, steekt iedereen de hand op.

De Amerikaanse presentatrice kijkt even verbouwereerd, deze reactie had zij niet verwacht. In 'het westen' wordt immers veelal vrije keuze en verliefdheid als basis voor een huwelijk gezien. Hoe kan een voorkeur voor gearrangeerde huwelijken worden verklaard?

Wereldwijd bestaan er vele verschillende gebruiken met betrekking tot het vormen van huwelijksparen. Terwijl in Nederland veelal vrije keuze en verliefdheid als basis voor een huwelijk wordt gezien, wordt dit door anderen afgeschilderd als een bevlieging van korte duur. Een complexe combinatie van individuele voorkeuren en omgevingsfactoren zijn bepalend voor de keuze (de Koning en Bartels 2005:12, Coontz 2005: 50, de Hoog 2005: 85, Hooghiemstra 2003). Factoren die een grote rol kunnen spelen in het vinden van een huwelijkspartner zijn bijvoorbeeld: religieuze achtergrond, het land en regio van herkomst en familiale achtergrond. Vrije keuze voor het vinden van een geschikte huwelijkskandidaat hoeft niet op de eerste plaats te staan

Hooghiemstra (2003: 34-42) heeft een inventarisatie gemaakt van factoren die van invloed zijn op partnerkeuze. Hierin onderscheidt zij de bredere sociale omgeving, de directe omgeving en persoonlijke voorkeuren.

Wijdere omgeving

- Sociaal-economische factoren. Het kiezen van een bepaalde partner is mede afhankelijk van de sociale stratificatie in een samenleving en de rolverhoudingen tussen de seksen.
- Demografische factoren. Partnerkeuze is mede afhankelijk van de relatieve grootte van de groep waarbinnen een partner wordt gezocht en van de sekseverhoudingen binnen een groep.
- Regelgeving. De leeftijd, ongehuwd zijn van beide partners en de afwezigheid van een nauwe graad van verwantschap zijn de belangrijkste formele juridische restricties voor een huwelijk.

Directe omgeving

- Systemen van partnerkeuze. In het westen heerst de ideologie van vrije partnerkeuze in tegenstelling tot de rest van de wereld; wereldwijd is het gearrangeerde huwelijk de meest voorkomende vorm. Maar ook in het westen zijn huwelijken niet helemaal vrij en speelt de sociale omgeving een grote rol. Aan de andere kant is bij gearrangeerde huwelijken de invloed van derden weliswaar groot, maar vinden deze meestal niet plaats zonder toestemming van beide partners.
- Sociale netwerken. De aard (collectivistisch of individualistisch), de functie (wederzijdse steun, bieden van hulp, in stand houden van rituelen) en de samenstelling (mate van homogeniteit) van sociale netwerken spelen een belangrijke rol, afhankelijk van de mate waarin een individu is ingebed in deze netwerken.

Persoonlijke voorkeuren

- Uiterlijke kenmerken. De waarde van schoonheid, leeftijd en voorkeuren voor leeftijdsverschil fluctueren en verschillen voor mannen en vrouwen.
- Waardeoriëntatie. Autonomie en gelijkheid worden in Nederland erg belangrijk gevonden in relaties. De kwaliteit van de communicatie tussen partners speelt daarbij een steeds grotere rol.
- Rolverdeling. De rolverdeling tussen de partners is veranderd ten opzichte van jaren terug. Een gelijke rolverdeling wordt steeds belangrijker gevonden.

Partnerkeuze gaat – vaak onbewust – uit naar een persoon die op één of meerdere kenmerken sterk overeenkomt met eigen kenmerken, dit wordt ook wel homogamie genoemd. Diverse studies wijzen uit dat huwen binnen de eigen etnische of religieuze groep een zwaarwegende keuzefactor blijkt te zijn, dit wordt endogamie genoemd (de Koning en Bartels 2005: 13). Religieuze endogamie of homogamie komt overigens niet enkel voor onder verschillende bestudeerde migrantengroepen, maar is eveneens sterk in orthodoxe en evangelische groepen.

‘Jongerendagen’, zoals de *EO-jongerendag* zijn zeer populair in deze kringen en bij uitstek de plek voor jongeren om gelijkgezinden tegen te komen (van Leeuwen en Kok 2005: 13, Jongeren en partnerkeuze 2006). Homogamie op basis van opleidingsniveau lijkt steeds meer van belang te worden (de Hoog 2005, Stokvis 2005).

Ter vergelijking met het gearrangeerde huwelijk is het romantische huwelijk echter ook niet geheel verwis van een selectieproces. Kees de Hoog (2005) spreekt in zijn studie naar partnersselectie in Nederland, over een selectieproces op basis van het ‘soort zoekt soort’ principe. Uit zijn onderzoek constateert de Hoog (2005: 86) dat endogamie ook in Nederland aanwezig is. Dat begint bij de ouders en de opvoeding die de kinderen genieten. Er is vaak geen directe bemoeienis van ouders, maar indirect is er wel degelijk sprake van sturing. De vriendenkring bekleedt een tweede belangrijke rol. Groepsvorming naar interesses in muziek, kleding, werk, sport, religie of politieke kleur bepalen een sociale context van ‘gelijken’. Partnerkeuze komt veelal voor binnen dit netwerk. Zo zul je niet snel een jongen uit een studentencorps met een *emo*-meisje samen zien (de Hoog 2005: 87-91). Wat zijn de mogelijkheden om potentiële kandidaten tegen te komen? Van belang is de mogelijkheid om in contact te komen. School, werk, de kerk, de moskee sportverenigingen, uitgaansgelegenheden en dergelijke, zijn bij uitstek plaatsen waar men een partner kan tegenkomen. De kans om daar een gelijkgezinde tegen te komen is ook groot omdat, personen die daar komen al minstens één overeenkomstigheid bezitten (van Leeuwen en Kok 2005: 10-13). Internet heeft de afgelopen jaren een hele nieuwe dimensie gegeven aan partnersselectie. De vele internetfora bieden een nieuw netwerk om potentiële kandidaten te ontmoeten en leren kennen. Het is voor moslim meisjes (en jongens) tevens een manier om eventuele gedragsregels te omzeilen (Brouwer 2006).

2.2 Culturele repertoires

Om recht te doen aan de wisselwerking tussen het vermogen van mensen om zelfstandig te denken en handelen enerzijds en de invloed van sociale verbanden en relaties – zoals de huwelijksmarkt – anderzijds, dragen de Koning en Bartels (2005: 15-16) het denken over cultuur als repertoires aan. We kunnen dan bijvoorbeeld denken aan het proces van partnerkeuze onder de gegeven demografische samenstelling van de groep en de bestaande huwelijksrestricties. Cultuur kunnen we zien als een repertoire van mogelijkheden en beperkingen met betrekking tot het inrichten van het menselijk bestaan en het kennen en ervaren van de werkelijkheid (Tennekes 1990: 210). Een repertoire heeft een min of meer systematische vorm, maar wordt niet altijd (volledig) geactiveerd. Een repertoire is veelzijdig en niet per definitie consistent, het ligt niet vast, maar verandert (Droogers 2001: 130). Met betrekking tot het instituut huwelijk zijn er verschillende repertoires beschikbaar, variërend van een gearrangeerd huwelijk zonder zeggenschap (gedwongen huwelijk) tot een huwelijk gebaseerd op vrije keuze.

Culturele repertoires worden door ouders uit bijvoorbeeld Turkije of Pakistan meegenomen naar Nederland. Deels blijven deze repertoires in stand na migratie en bij opvoeding van kinderen in een ander land. Tegelijkertijd worden migranten(ouders) in het land van vestiging geconfronteerd met ‘andere’ culturele repertoires. Deze repertoires lijken ‘van buiten’ te komen. Echter, in het land van herkomst zijn deze repertoires eveneens ter discussie.

Zo vertelt een Pakistaanse moeder:

Meisjes en jongens in de steden in Pakistan zijn progressiever dan Pakistaanse jongeren in Nederland, bijvoorbeeld op het gebied van school, sport. Op de universiteiten daar, meiden weten alles.

Een Pakistaanse jonge vrouw vertelt later in het gesprek:

Ik ben liberaal en open. Mijn nichtjes in Pakistan, dragen een hoofddoek. Toen ik haar zag tijdens een vakantie, steekt ze gewoon voor mijn neus een sigaret op, ik was *shocked*. En dat is een nichtje, waarvan mijn moeder altijd tegen mij zegt dat zij zo’n goed voorbeeld is.

De bovenstaande citaten zijn een goed voorbeeld van twee vrouwen uit verschillende generaties die geconfronteerd worden met veranderende repertoires in het land van herkomst. Het beeld dat vaak wordt geschetst over herkomstlanden, is een beeld dat stilstaat, niet verandert in de jaren dat elders wordt gewoond. Maar deze landen zijn natuurlijk eveneens in beweging. In beide gevallen blijven (of verdwijnen) oude repertoires en komen nieuwe repertoires erbij. Met betrekking tot huwelijkskeuze bestaat er een confrontatie tussen het repertoire van gearrangeerde huwelijken en het repertoire van vrije keuze. Natuurlijk komen die in de praktijk nauwelijks in ideaaltypische vorm voor. Er zijn altijd tussenvormen en die tussenvormen kunnen gezien worden als de vier vormen, onderscheiden in paragraaf 2.1. In de migrantensituatie maakt de mate van geslotenheid van de groep uit, of aanvankelijk onbekende repertoires meer of minder snel worden overgenomen. Een groep waar sterke culturele grenzen worden getrokken tussen de eigen groep en de omringende samenleving met andere groepen, tussen Wij en Zij, Wij en de buitenwereld, zal minder snel een (nieuw) repertoire als ‘vrije keuze huwelijk’ opnemen. Aansluitend kan er binnen groepen onderscheid worden gemaakt tussen de oudere en jongere generatie migranten. Voor de oudere generatie geldt doorgaans dat nieuwe repertoires minder snel worden ingesloten, voor de jongere generatie juist meer. In dit onderzoek gaan we uit van de vraag welke repertoires dominant zijn binnen de verschillende groepen en zoeken we naar factoren waar die dominantie mee samenhangt. We kijken dan vooral naar de culturele grenzen die mensen trekken. Belangrijk is daarbij de vraag of die grenzen verschuiven en of een ander repertoire van partnerkeuze daarmee samenhangt. Voor de relatie tussen partnerkeuze en culturele grenzen bespreken we in het

volgende hoofdstuk eerst het huwelijk als instituut in de samenleving. Daarna gaan we over naar de verschillen in samenleving waar migranten mee te maken krijgen en de veranderingen die dit oproept in culturele repertoires rond partnerkeuze en omgang daarmee.

3 Het huwelijk, huwelijksdwang en eergerelateerd geweld

In dit hoofdstuk komt het huwelijk als instituut in verschillende samenlevingsvormen en tijden aan de orde. Toespitsing vindt plaats op het huwelijk en de rol van vrouwen daarbinnen na migratie. Daarna volgen veranderingen in denken over partnerkeuze onder migranten en een korte discussie over eergerelateerd geweld als beleidsingang voor huwelijksdwang in Nederland.

3.1 Het huwelijk over tijd en grenzen heen

Het huwelijk vormt een spil in de samenleving. In elke samenleving is er een of andere vorm van huwelijk terug te vinden. De omgang met seksualiteit moet geregeld worden en de verzorging van kinderen. In principe zien we in alle samenlevingsvormen terug dat ouders of verwanten van ouders voor kinderen zorgen en de kinderen vervolgens voor ouders wanneer zij ouder worden. Op deze wijze wordt het welzijn van de samenleving generatie op generatie in stand gehouden. Van belang bij de sluiting van een huwelijk is dat partners samen deze zorg op zich willen nemen. Het kiezen van een geschikte kandidaat is niet enkel van belang voor de toekomstige man en vrouw maar eveneens voor hun familie. Het huwelijk is een verbintenis tussen familiegroepen en dit heeft consequenties. *Omdat het huwelijk een verbintenis is tussen families, kijken de families naar de partners die het beste met elkaar kunnen trouwen, juist ook om een zo goed mogelijke verbintenis tussen families tot stand te brengen. Wanneer er geen goede partner wordt gekozen kan dat leiden tot ruzie tussen familiegroepen wat de overlevingskansen van ouders en kinderen moeilijk maakt* (Bartels 2007: 29-30). Pas recent is seksualiteit los te koppelen van voortplanting en dan nog vooral in westerse samenlevingen. In de meeste samenlevingen zijn seksuele betrekkingen en kinderen nog steeds het doel van een huwelijk *Door het huwelijk worden seksuele betrekkingen in goede banen geleid. Uit seksuele betrekkingen komen immers kinderen voort en zij moeten worden verzorgd en opgevoed. Met wie mag je trouwen en met wie niet? Daarvoor bestaan formele regels, zoals het incesttaboe. Daarnaast bestaan er informele regels. Regels die door de sociale omgeving worden opgelegd, waarbij bijvoorbeeld voorkeur wordt gegeven aan overeenkomst op leeftijd, klasse, religie of etniciteit* (Bartels 2007: 28-29).

Eeuwenlang is het traditionele huwelijk geen individuele onderneming geweest maar een verbond tussen twee families. Niet de zoektocht naar 'ware liefde' stond op de eerste plaats maar een partner waarmee het voortbestaan van de familie veilig werd gesteld. Liefdesrelaties hebben altijd bestaan, maar de opkomst van een huwelijk uit liefde is in het westen ontstaan en is tegenwoordig niet uit het dagelijks leven weg te denken. Stephanie Coontz (2005) geeft in haar boek *Marriage, a History* een uitgebreid overzicht van 'het huwelijk' over duizenden jaren heen. Liefde en huwelijk zijn over grenzen en tijd heen vaak los van elkaar beschouwd. Liefde werd bijvoorbeeld binnen koningshuizen in Europa vaak gezocht buiten de

politieke huwelijken om. In verschillende culturen wordt liefde gezien als een goede uitkomst van een huwelijk in plaats van een reden om te huwen in de eerste plaats (Coontz 2005: 18).

Op televisie word je overspoeld door series, *talkshows* en films waar wordt tentoongesteld hoe liefde 'behoord te zijn'. Of zoals Coontz (2005: 20) het hedendaagse verwachtingspatroon beschrijft: "partners moeten van elkaar houden, zij zijn samen met de kinderen de eerste prioriteit in het leven. Ouders en schoonouders mogen zich niet mengen in het huwelijk. Huwelijkspartners zouden beste vrienden moeten zijn, door dik en dun elkaar steunen en overal over kunnen praten; openlijk affectie tonen en seksueel trouw zijn." Deze waslijst aan verwachtingen is echter in vergelijking met de geschiedenis van het huwelijk wereldwijd uitzonderlijk. Gearrangeerde huwelijken zijn eerder regel dan uitzondering (Coontz 2005: 20, de Hoog 2005: 85).

Volgens Coontz (2005: 123) zijn huwelijken uit politieke en economische beweegredenen de norm gebleven tot de achttiende eeuw. In vergelijking met de rest van de wereld bestonden er wel significante verschillen in Noordwest-Europa. Ondanks de strijd die de kerk won over het verbod tot echtscheiding, tussen de 9^e en 13^e eeuw, werd het idee dat mannen evenals vrouwen vrije keuze moesten hebben bij een huwelijkspartner in Noordwest-Europa veel breder geaccepteerd dan in andere delen van de wereld. Koppels vestigden veelal eigen huishoudens in plaats van ingelijfd worden binnen een grotere familie. Dit resulteerde in relatief late huwelijken omdat van de echtgenoot werd verwacht dat hij in staat was een familie te voorzien en onderhouden. Mannen werkten veel in gilden, tijdens de jaren in de leer was het voor mannen vaak verboden te huwen. Voor vrouwen/meisjes was het eveneens niet ongewoon voor het huwelijk enkele jaren te werken om middelen van bestaan te accumuleren, bijvoorbeeld als dienstmeisje. Het verzamelde inkomen kon vervolgens worden gebruikt om bijvoorbeeld een eigen zaak op te zetten (Coontz 2005: 124-126).

In een tijdspanne van twee eeuwen heeft zich een geheel nieuwe organisatie van huwelijk en seksualiteit ontwikkeld in West-Europa en Noord-Amerika. Coontz (2005: 23) stelt dan ook de vraag 'waarom de verandering in het traditionele huwelijk in het westen heeft plaatsgevonden? En welke implicaties dit heeft voor de rest van de wereld waar deze denkbeelden nu in rap tempo worden geïnternaliseerd?

Het belangrijkste antwoord luidt: 'welvaart'. Een huwelijk uit liefde wordt immers niet overwogen wanneer middelen van bestaan ontbreken en daarmee de mogelijkheid een onafhankelijk bestaan op te bouwen. *Today we are experiencing a historical revolution every bit as wrenching, far-reaching, and irreversible as the Industrial Revolution. Like that huge historic turning point, the revolution in marriage has transformed how people organize their work and interpersonal commitments, use their leisure time, understand their sexuality, and take care of children and the elderly. It has liberated some people from restrictive, inherited roles in society. But it has stripped others of traditional support systems and rules of behavior without establishing new ones* (Coontz 2005:308). Coontz vergelijkt de revolutie

in huwelijken met de Industriële Revolutie; beide revoluties zijn onomkeerbaar. *Because men and women no longer face the same economic and social compulsions to get or stay married as in the past, it is especially important that men and women now begin their relationship as friends and built it on the basis of mutual respect. You can no longer force your partner to conform to a predetermined social role or gender stereotype or browbeat someone into staying in a unsatisfied relationship. "Love, honor, and negotiate" have to replace the older rigid rules. Although negotiation won't solve all the differences, it comes to learning how to live with differences* (Coontz: 2005:311-313). Met de komst van de welvaart hebben mensen de keus om te trouwen of juist niet en dan later om gehuwd te blijven of te scheiden. Nu worden deze beslissingen genomen door individuen en niet meer door de familie.

Deze individualisering van de keuze om tot een huwelijk over te gaan en van de huwelijkspartner hangt dus samen met een breder proces van individualisatie in de westerse wereld. Eeuwenlang heeft het huwelijk een economische, sociale dan wel politieke functie gehad. Het eerste belang van huwen was om families met elkaar te verbinden; bezit kan dan binnen de familie blijven en families kunnen hun machtspositie in een samenleving handhaven. Dat belang is met rijkdom en de daarmee samenhangende verandering van de samenleving naar een verzorgingsstaat ondergeschikt geworden.

3.2 Van familiesamenleving naar een verzorgingsstaat: individualisering van partnerkeuze

De intrede van de industriële revolutie heeft vele veranderingen teweeggebracht. De overgang van een agrarische naar een industriële samenleving zorgde op economisch, sociaal en politiek gebied voor nieuwe tendensen.

Eén van deze tendensen betreft de overgang naar een verzorgingsstaat. Deze overgang wordt door van der Veen (1990: 1-2) omschreven als *een type samenleving waarin de staat 'zorg draagt' voor het welbevinden van zijn burgers [...] In een 'verzorgingsstaat' stelt de staat zich garant voor het welzijn van zijn burgers door middel van een uitgebreid pakket van sociale voorzieningen en door het definiëren van sociale rechten, zoals het recht op huisvesting, onderwijs en arbeid.*

Van der Veen spreekt over modernisering, een proces dat onder andere individualisering heeft ingeluid. Bij individualisering neemt de zelfstandigheid van het individu toe en vermindert de sociale en economische afhankelijkheid van anderen, zoals de familie (van der Veen 1990: 15; 1994: 75). In andere woorden kan worden gesteld dat de verzorgingsstaat op veel gebieden de taken overneemt die voorheen werden vervuld door familie.

Van der Veen (1990: 15-17) noemt twee ontwikkelingen die door het proces van individualisering zijn ingeluid. Ten eerste heeft het proces de leefverbanden beïnvloed. De *extended family* waar drie generaties onder één dak woonden maakte plaats voor *nucleaire gezinnen*. De veranderende arbeidsmarkt en huisvesting (urbanisatie) vereisten een grotere mate van mobiliteit, waarbinnen kleinere families

beter pasten. Daarnaast vond economische productie minder plaats binnen familieverbanden. Deze ontwikkelingen – waaronder de opkomst van de verzorgingsstaat en het sociale zekerheidsstelsel – hebben grote invloed gehad op het denken over huwelijk, gezin, kindertal en zelfstandigheid. Een tweede ontwikkeling betreft de emancipatie van het individu. Dit proces van emancipatie en zelfontplooiing heeft bovenal plaats gevonden onder vrouwen op het gebied van scholing, arbeidsmarkt en daarmee economische zelfstandigheid. Hiermee is aan het huwelijk als instituut getornd. Samenwonen, echtscheidingen en eenoudergezinnen en alleenstaanden – in de volksmond *singles* genoemd – zijn nu gemeengoed.

Voor migranten die vanuit een samenleving komen waar familiebanden hoog in het vaandel staan is de overgang naar een verzorgingsstaat groot. Hun kinderen groeien op in een land waar individualiteit gemeengoed is. Een probleem is bijvoorbeeld de zorg voor ouderen. In Nederland worden doorgaans deze zorgtaken vervuld door ouderenzorg en verzorgingstehuizen. Dat is ongewenst voor vele ouderen van andere dan Nederlands etnische afkomst. Kinderen behoren deze zorgtaken op zich te nemen en voor hun ouders te zorgen. Echter, deze kinderen zijn hiertoe niet altijd meer bereid of in staat. Tegelijkertijd trekt de verzorgingsstaat zich op dit punt nu terug. Ouders willen verzorgd worden door iemand die vertrouwd is en hun taal spreekt, terwijl de verzorgingsstaat deze wensen niet op deze manier kan vervullen. De aard van de zorg in Nederland is professioneel volgens strakke richtlijnen terwijl migrantenouderen eerder herkenning zoeken.

Een dergelijke verschuiving is eveneens te signaleren in de huwelijkskeuze. *De staat heeft veel taken van de familie overgenomen. Individuen krijgen dan ook steeds meer ruimte om zelf naar buiten te komen en keuzes te maken. 'Een proces van individualisering'. Dat doen mensen voor werk en vrije tijd maar ook voor de keuze van hun huwelijkspartners. In West-Europa is een huwelijk ook niet meer een verbintenis tussen twee families. Het is veel meer een verbintenis tussen twee individuen. Het is een romantisch of vrije keuze huwelijk geworden* (Bartels 2007: 30-31). Een logisch gevolg is dat het huwelijk zelf ter discussie wordt gesteld. Immers, als het gaat om individuen die een verbintenis met elkaar aangaan is de rol van de samenleving daarbij niet duidelijk meer. In Nederland zijn relaties buiten een huwelijk en samenwonen min of meer geaccepteerd. De tussenvariant tussen huwelijk en vrije liefde, samenwonen met contract, regelt de onderlinge relaties tussen partners maar niet de erkenning door de samenleving. Samenlevingsvormen met contract regelen bijvoorbeeld geen erkenning van de kinderen.

Dit staat in contrast met bijvoorbeeld Marokko, Turkije, Pakistan, Afghanistan waar buitenechtelijke relaties en ongehuwd samenwonen sterk worden afgekeurd, soms officieel zelfs strafbaar zijn.

Deze ‘vrijere’ samenlevingsvormen zijn niet te verenigen met een familiesamenleving waarin soms ook geen scheiding bestaat van kerk en staat.⁴ In Marokko is de basis van de familiewetgeving de *sharia*, de islamitische wet.⁵ Binnen de islam wordt seksualiteit expliciet erkend, zowel voor mannen als voor vrouwen. Het huwelijk dient als een legale wijze om seksuele driften in goede banen te leiden (Jansen 1997: 143-145). Jansen (1997: 145) stelt dat het ‘gevaar’ van seksualiteit binnen de islam zowel mannen als vrouwen treft, maar dat het een andere uitwerking heeft voor vrouwen. Aan vrouwen wordt minder zelfbeheersing en verantwoordelijkheidsgevoel toebedacht, waardoor zij als het gevaarlijkst worden gezien. De seksuele kwetsbaarheid van het vrouwenlichaam representeert dit ‘gevaar’ voor verlies van de eerbaarheid en daarmee van de eer van de familie. Zodoende is het niet enkel de vrouw, maar bovenal de (mannelijke) familieleden die zorg dragen voor het behoud van de eerbaarheid van vrouwelijke familieleden. Een familie waarvan de eerbaarheid van de vrouwen intact is geniet eer, sociale status, terwijl een gezin waarvan de eer is geschaad haar sociale geloofwaardigheid verliest (Bartels 1993: 48, Jansen 1997: 145). Gehuwde vrouwen gaan behoren tot de patriline van de man en zijn de schakel tussen families. Families willen vrouwen opnemen die betrouwbaar zijn en geen buitenechtelijke kinderen voortbrengen. De betrouwbaarheid van vrouwen die door hun huwelijk tot een andere familie gaan behoren, is te zien aan het belang dat aan maagdelijkheid wordt gehecht. Maagdelijkheid betekent letterlijk dat er nog geen geslachtsgemeenschap heeft plaatsgevonden, maar op symbolisch niveau betekent het tevens ‘gepast gedrag’. Dat houdt in dat (vreemde) mannen zoveel mogelijk moeten worden gemeden, bij aanwezigheid terughoudendheid is geboden en er geen interesse in mannen dient te worden getoond (Bartels 1993: 52 e.v., Buitelaar 2002: 464-465, de Vries 1987). Het gaat vooral om de reputatie van meisjes en vrouwen. Het belang van maagdelijkheid is typerend voor samenlevingen waar huwelijken een familieaangelegenheid zijn en waar een patrilineaire afstamming geldt. Ontmaagding tijdens het huwelijk en het tonen van het maagdenbloed is daarom vooral het publiek maken van de niet-seksuele activiteit van de vrouw in de periode voor het huwelijk (Bartels 1993:52).

Door verhuizing van een familiesamenleving naar een verzorgingsstaat zoals Nederland, wordt niet meteen het bekende huwelijkspatroon aan de kant gezet. Integendeel, migranten hebben vaak de neiging terug te grijpen naar bekende repertoires, deze te benadrukken en zich af te sluiten, grenzen te trekken voor de repertoires die leven in de omringende samenleving. Vrouwen en eerbaarheid zijn daarin centraal. Buitelaar (2000: 145) schrijft dat in haar onderzoek naar jonge Marokkaanse vrouwen in Nederland haar respondenten klagen dat *Marokkanen in Nederland meer roddelen dan in Marokko, en dat tienermeisjes hier minder bewegingsvrijheid hebben dan hun leeftijdsgenootjes daar*. Zij stelt dat deze reactie van migranten niet vreemd is, gezien *roddel gaat om een discussie over de morele orde binnen de eigen gemeenschap*.

⁴ Scheiding van kerk en staat bestaat wel in Turkije en Pakistan, niet in Marokko.

⁵ Er bestaan veel misverstanden over wetgeving op basis van de *sharia*, ook onder moslims. De familie en personen wetgeving in Marokko is meerdere keren veranderd. Ook wetgeving gebaseerd op de *sharia* kan worden aangepast.

Ze plaatst dit ook binnen de migratiecontext. *Juist in de migratiecontext, waar mensen zich geconfronteerd zien met omgangsvormen die sterk afwijken van wat zij gewend zijn, wordt het debat over de eigen morele orde aangewakkerd. Het stellen van de eigen waarden en normen tegenover die van de dominante cultuur moet dan ook gezien worden in het licht van een verlangen naar houvast in een als bedreigend ervaren omgeving.* De Vries (1987, 1990) constateert dit ook onder Turkse migranten. Het in stand houden van huwelijkspatronen waarbij de familie centraal staat en het benadrukken van eerbearheid van vrouwen in een migrantensituatie kan vanuit deze zienswijze worden verklaard. Mary Douglas (1966) laat zien dat lichaamsgrenzen vaak symbool staan voor sociale grenzen, met andere woorden ‘vrouwen als poortwachter’. Deze term verwijst naar gedrag van vrouwen dat dient als symbolische markering van grenzen tussen ‘de eigen’ groep en ‘de ander’. In de migratiesituatie zijn het daarom meisjes/vrouwen die centraal staan in de afbakening van de eigen groep en de culturele grenzen tussen groepen. Vrouwen vertegenwoordigen de integriteit van de groep, omdat zij worden voorgesteld als de morele spiegel van een familie of etnische groep (Timmerman 2003).

Toch betekent dit niet dat deze positie van vrouwen vastligt. Ook vrouwen als morele spiegel van een groep, zijn in beweging. Referentie aan het land van herkomst maakt duidelijk dat ook daar veranderingen optreden. In de migratiesituatie zijn het vooral de jongeren, de tweede generatie die geen migranten meer zijn, die culturele grenzen doen verschuiven en nieuwe repertoires eigen maken. Dit is terug te zien in de opvoedingspatronen en vooral aan de bewegingsvrijheid die aan meisjes wordt gegeven. Daarin treden verschuivingen op (Buitelaar 2000: 146, Pels en de Haan 2007) en in opvoeding worden andere repertoires opgeroepen. Tijdens onze focusgroepsdiscussies werd dit eveneens duidelijk. Individualisering kwam herhaaldelijk naar voren tijdens de discussies met betrekking tot opvoeding. Ouders ervaren het vaak moeilijk om een weg te vinden om kinderen enerzijds te laten opgroeien naar maatstaven die zij zelf hebben meegekregen uit het land van herkomst en anderzijds mee te laten doen in de Nederlandse samenleving. Enkele respondenten beschrijven een deling in hun gezin. De oudere kinderen hebben naar veel strengere regels moeten leven, terwijl de jongere kinderen veel meer vrijheid wordt gegeven. Een Turkse vrouw (26 jaar) omschrijft dit als volgt:

In onze tijd was het heel anders, hè. Wij zijn anders opgegroeid. Ik mocht toen niet naar feestjes. Maar mijn zusjes – mijn moeder heeft twee dochters van negentien jaar – die gaan wel naar feestjes. En met de klas naar het buitenland. Ik ben ook wel op schoolreisjes gegaan, maar niet slapen hè. En ik ben niet de enige hè, mijn twee broertjes die na mij kwamen mochten ook niet met schoolreisjes. Maar mijn andere broer en zusjes, die mochten dat wel. Dus mijn ouders zijn ook veranderd, soepeler en vrijer geworden. Niet dat ze zo streng waren, maar dat mocht toen niet. Ze waren toen bang dat er iets zou gebeuren met ons. En nog steeds, maar nu zijn ze gewoon wat soepeler.

Deze vrouw legt uit dat ouders een verandering hebben doorgemaakt. Zij hebben hun jongere kinderen meer vrijheid gegeven dan hun oudere kinderen. Zoals deze vrouw het verwoordt: enerzijds omdat ze zelf zijn veranderd, anderzijds: *de nieuwe generatie heeft meer lef om met de ouders te praten: ik wil dit en ik wil dat, wij waren vroeger bang voor onze ouders*. In een artikel over socialisatie van Marokkaanse families na migratie, omschrijven Trees Pels en Mariëtte de Haan (2007: 85) deze verschuiving als volgt. *Het is een constante worsteling tussen het leren van de tradities van anderen, een heroriëntatie van vroegere tradities en het uitvinden van nieuwe oplossingen welke mogelijkwijze een combinatie of herformulering van één of beide is*. Voor de generatie die in Nederland is opgegroeid liggen deze accenten meestal al meer op de nieuwe oplossing die vooral ‘Nederlands’ wordt ingekleurd. Een Turkse man, gehuwd en in afwachting van de geboorte van zijn eerste kind:

Als mijn dochter straks geboren wordt, heb ik achttien jaar de tijd om haar te vormen en te maken tot een zelfstandig mens die haar eigen beslissingen neemt ook voor een partner. Als het in die periode niet lukt dan ook daarna niet meer.

Binnen opvoedingsverschuivingen kunnen opvattingen over huwelijkskeuze voor en door kinderen/jongeren worden geplaatst. Hoewel bijvoorbeeld door jongeren naar wege wordt gezocht om in contact te komen met een potentiële partner en deze zelf voor te stellen aan de ouders, blijft doorgaans de mening van ouders van groot belang, juist in de partnerkeuze. Daarmee worden ook de groepsgrenzen door jongeren verkend en opgerekt. Gemengde huwelijken kunnen ook als verandering van de groepsgrenzen worden gezien. Op dit onderwerp wordt in de volgende paragraaf verder ingegaan.

3.3 Migratiehuwelijken en gemengde huwelijken

Waar vinden migranten en vooral kinderen van migranten in Nederland hun partner? Is dat in Nederland of in het land van herkomst? Gaat de voorkeur uit naar een autochtone Nederlander, een religieus gelijkgezinde of iemand met een gedeelde etnische achtergrond? De mate van integratie van een bevolkingsgroep wordt vaak afgelezen aan de hand van het percentage migratiehuwelijken enerzijds en gemengde huwelijken anderzijds (Hooghiemstra 2001: 602, Esveld en van Poppel 2005, van Huis 2008: 1)

Uit de dissertatie van Erna Hooghiemstra (2003) naar partnerkeuze over de grens komt naar voren dat in die tijd een aanzienlijk percentage tweedegeneratie jongeren evenals hun ouders een partner uit het land van herkomst laten overkomen. Deze trend druist in tegen de aanname, dat naarmate een migrantengroep langer in een land verblijft, zij vanzelf integreren, gemengde huwelijken aangaan en opgaan in ‘de autochtone samenleving.’ Een eerste verklaring hiervoor is de intensivering van

transnationale bindingen door de opkomst van moderne communicatiemiddelen, snelle transportmogelijkheden en financiële middelen. Mobiliteit schept mogelijkheden voor bijvoorbeeld migranten om regelmatig naar het land van herkomst af te reizen. De kans dat daar een huwelijkspartner wordt gevonden, wordt daarmee vergroot. Toenemende mate van mobiliteit houdt in dat oude huwelijkspatronen in stand kunnen blijven (van Leeuwen en Kok 2005: 13-14). Waren het onder de eerste generatie arbeidsmigranten, vooral 'importbruiden' die voor familiereünie naar Nederland werden gehaald, tegenwoordig zijn tweedegeneratie vrouwen vaak eveneens begerenswaardige partners voor mannen uit het herkomstland. Jansen (1997: 150) stelt dat *Marokkaans-Nederlandse vrouwen met hun inkomen verantwoordelijk zijn voor de huisvesting en verblijfsvergunning van hun toekomstige man en daardoor een sterke onderhandelingspositie hebben*. Bijkomend, vestigt de man zich bij de vrouw (en dikwijls bij haar familie), dit doorbreekt de patrilokaliteit, wat de norm is in de beschreven onderzoeksgroepen. Bij patrilokaliteit gaat de vrouw na het huwelijk immers met haar man bij de schoonfamilie wonen. In deze nieuwe migratiesituatie vestigt de man zich dan bij de vrouw en haar familie, wat een overgang betekent naar matrilokaliteit (Timmerman 2000: 135).

Toch is het percentage migratiehuwelijken de afgelopen jaren sterk afgenomen onder de veel onderzochte groepen: Marokkanen en Turken. Uit een artikel van van Huis (2008) gebaseerd op cijfers van het CBS komt een daling naar voren van het percentage migratiehuwelijken de afgelopen vijf jaar. Cijfers van het CBS uit 2006 (van Huis 2008: 2) wijzen uit dat onder Turkse mannen een percentage van 27% een migratiehuwelijk aangaan, vrouwen gaan vrijwel gelijk op met 26%. De percentages onder Marokkanen liggen iets lager, 23% van de mannen en 17% van de vrouwen huwen met een partner uit het land van herkomst.

Migrantenuwelijkten nemen af, etnische endogamie daarentegen blijft bij beide groepen sterk aanwezig; zowel bij Turken als Marokkanen is het aantal huwelijken met partners met eenzelfde etnische achtergrond onveranderd dan wel gestegen.⁶ Voorkeur voor een partner met dezelfde etnische achtergrond is bijvoorbeeld vanwege overeenkomst in achtergrond, opvoeding, gebruiken, cultuur en taal. Binnen families wordt doorgaans ook voorkeur gegeven aan een schoondochter/zoon die aan deze eigenschappen voldoet.⁷ Gemengde huwelijken (met een autochtone partner) blijven dan ook laag onder de verschillende migrantengroepen.

Cijfers van het CBS wijzen uit dat onder Turken en Marokkanen gemiddeld rond de 10% van de vrouwen en mannen huwde met een autochtone partner.⁸

⁶ In 2006 sloot 54% van de Turkse mannen een huwelijk met een vrouw van gelijke herkomst, van de Turkse vrouwen bedroeg het percentage 60%. Bij de Marokkaanse mannen 60% en 66% van de Marokkaanse vrouwen huwden met een partner eenzelfde etnische achtergrond (van Huis 2008: 2).

⁷ Gemengde huwelijken hebben een grotere kans op echtscheiding. Jansen (2003) laat zien dat *twee geloven op een knussen*, nog steeds een grotere kans oplevert in een scheiding te eindigen.

⁸ Gemengde huwelijken met een autochtone partner onder Turkse mannen bedroeg in 2006, 10%, bij Turkse vrouwen 9%. Onder Marokkaanse mannen huwde 11% met een autochtone vrouw en 9% van de Marokkaanse vrouwen ging een gemengd huwelijk aan (van Huis 2008: 2).

Terwijl een lichte stijging is te zien van het percentage gemengde huwelijken bij Marokkaanse en Turkse mannen van de tweede generatie, is een daling te zien bij tweede generatie Marokkaanse en Turkse vrouwen (van Huis 2008: 2).

Vanuit de gedachte dat migratiehuwelijken integratieproblemen voortbrengen en taalachterstand van kinderen laten voortbestaan is het integratiebeleid in Nederland aangescherpt.⁹ In 2004 is de wetgeving in Nederland veranderd waardoor het over laten komen van een partner van buiten Nederland moeilijker is geworden. Zo is de minimumleeftijd verhoogd van 18 naar 21 jaar om een partner te laten overkomen naar Nederland en is de inkomenseis gestegen van 100% naar 120% van het minimumloon (van Huis 2008: 3). Eveneens wordt aanscherping van de immigratiewetgeving gezien als een maatregel om gedwongen huwelijken tegen te gaan. De vraag is evenwel of strenge immigratiecontrole een preventiemiddel tegen gedwongen huwelijken is?

Aanscherping van het immigratiebeleid heeft zonder meer invloed op de afname van migratiehuwelijken, al is dit niet de enige reden voor de daling. Uit ons onderzoek komt naar voren, dat een groot deel van de jongeren en hun ouders uit verschillende migrantengroepen aangeven voorkeur te hebben voor een huwelijkspartner uit dezelfde herkomstgroep in Nederland. Redenen die hiervoor worden gegeven betreffen bijvoorbeeld ervaren cultuurverschillen met een partner uit het land van herkomst; de taalbarrière en de consequenties die hieraan verbonden zijn, zoals de verantwoordelijkheid dragen voor die persoon. Tijdens een gesprek met een tweetal Turkse vrouwen komt dit goed naar voren:

‘Een Turks meisje uit Nederland’ antwoorden Emel (26 jaar) en Canan (39 jaar) tegelijkertijd op de vraag welke voorkeur zij hebben voor een huwelijkspartner voor hun kinderen. Ze kunnen dan beter met elkaar opschieten, hebben dezelfde denkwijze en er zijn niet zoveel meningsverschillen. Canan: kijk, ik denk anders dan mijn man uit Turkije. Maar mijn broer en zijn vrouw hebben dezelfde denkwijze, omdat zij allebei hier geboren en getogen zijn (...) Het is wel goed om iemand van buitenaf te trouwen, maar liever hier (...) Degene die uit het andere land komt heeft problemen met de taal, als de man of de vrouw bijvoorbeeld naar de dokter moet, dan moet de partner mee. Dat zijn allemaal lastige dingen. Als ze werken, moeten ze steeds vrijvragen. De ene werkgever vindt dat goed, de andere zegt: wat is dit

⁹ Migratiehuwelijken en dan vooral van migrantenvrouwen die huwen met een partner in Nederland, worden wel gezien als een teken van falende integratie. Dit staat in het bredere kader van de discussies over de politieke rol van gender in de integratiedebatten. Het gaat er dan om dat meisjesbesnijdenis, achterlatingen, gedwongen huwelijken, eerwraak/moord, huiselijk geweld, worden gezien als tekens van falende integratie en dan vooral op een dieper niveau. Migranten zouden noch de fundamentele waarden van de gastlanden absorberen of respecteren. Huwelijkspraktijken zijn een volgende hindernis omdat deze een stroom van nieuwe mensen oproepen die geen vaardigheden hebben, niet de noodzakelijke waarden delen en geen motivatie hebben om in de nieuwe samenleving te integreren. Genderproblemen zijn zo ingezet migratiebeleid te voeren Akkerman en Hagelund (2007).

nou, moet jij elke keer vrijvragen? Dat is ook lastig voor de ander, zegt Emel.

Ook onder andere groepen werd dit punt genoemd. Partners uit het land van herkomst worden dan langzamerhand steeds meer als van een andere culturele achtergrond gezien. Dat is opmerkelijk omdat er dan een ontwikkeling op gang komt waarbij huwen met een partner uit het land van herkomst als gemengd huwen gezien gaat worden. Huwen binnen de eigen groep in Nederland wordt dan homogamie en de gewenste vorm.

Tegelijkertijd zien we in de focusgroepen die meededen aan het onderzoek verschillende gemengde huwelijken: Pakistaans-Turks, Koerdisch-Turks, Turks-Hindostaans, Marokkaans-Hindostaans, Hindostaans-Chinees, Marokkaans-Nederlands en Afghaans-Nederlands. In de literatuur worden huwelijken van mensen met verschillende etnische achtergrond niet als 'gemengd gehuwd' getypeerd. Gemengde huwelijken zijn dan vooral allochtonen met autochtonen/Nederlanders. In feite is dit een eenzijdig beeld, voortkomend uit het denken in genoemde tweedeling, autochtoon-allochtoon, waarbij allochtoon staat voor niet westerse immigranten.¹⁰ Het nadeel van een dergelijke ongenueanceerde verdeling is dat veranderingen tussen en binnen de verschillende etnische groepen niet opgemerkt worden.

Op basis van ons onderzoek kunnen we stellen dat de ontwikkeling in partnerkeuze zich zowel lijkt te beperken als te verbreden. Beide ontwikkelingen spelen zich af binnen de context van de Nederlandse samenleving. De voorkeur voor de keuze van een huwelijkspartner lijkt zich te beperken tot de voorkeur voor een partner van Nederlandse afkomst met overeenkomstige etnische achtergrond en lijkt zich te gaan verbreden tot een partner van Nederlandse afkomst met verschillende etnische achtergrond, zij het binnen overeenkomstige religie, de islam.¹¹

Tegelijkertijd zien we in de discussies over partnerkeuze een verandering in de acceptatie van de basis waarop partnerkeuze tot stand komt. Zoals in het volgende hoofdstuk aan de orde komt, signaleren moeders dat hun kinderen steeds

¹⁰ Het denken in een tweedeling, allochtoon autochtoon, past binnen de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving. Was Nederland aanvankelijk een samenleving van minderheidsgroepen die zich binnen een verzuilingssysteem met elkaar probeerden te verstaan, op dit moment kent Nederland een seculiere meerderheid die van minderheden integratie en assimilatie vraagt (Scheffer 2007, Kennedy 2008). Er wordt niet meer nagedacht over de mogelijkheden waaronder minderheden zich als minderheid kunnen profileren binnen een bredere nationale samenleving. Veranderingen en ontwikkelingen onder en tussen minderheidsgroepen, zoals het gemengd huwen, worden niet gezien. Het begrip gemengd huwen wordt in de literatuur beperkt tot Nederlanders en allochtonen terwijl de variatiebreedte in gemengd huwen door partners van verschillende etnisch afkomst niet gezien/geteld wordt.

¹¹ Dit resultaat van onderzoek is opmerkelijk. We kunnen ons voorstellen dat hier vragen bij worden gesteld. Bijvoorbeeld: heeft dit resultaat te maken met de selectie van participanten in de focusgroepdiscussies? We gaan ervan uit dat dit niet het geval is. De organisaties die benaderd zijn voor de discussies verschillen sterk, niet alleen in etnische herkomst. Er waren religieuze vrouwenorganisaties onder, studentenorganisaties, vrouwen en mannengroepen die in buurthuizen bij elkaar komen. Er waren hoog opgeleiden onder maar ook analfabete vrouwen en mannen. Nochtans was er overeenstemming over de wenselijkheid om niet te trouwen met een partner uit het land van herkomst. Onderzoek in het Verenigd Koninkrijk door Samad en Eade (2002) geeft een vergelijkbaar beeld.

meer hun eigen gang gaan en hun eigen keuze maken, ook in hun partnerkeuze, en dat ouders slechts beperkt kunnen bijsturen. Jongeren lijken zich ook steeds meer te realiseren dat een huwelijk in de Nederlandse context andere mogelijkheden biedt dan voor hun ouders het geval was. In een discussie over de inbreng van ouders in partnerkeuze komen verschillende visies van Pakistaanse vrouwen naar voren:

‘Ouders kunnen beter overzien of een partner geschikt is voor een zoon of dochter en of een huwelijk duurzaam zal kunnen zijn,’ aldus Naija (studente 19 jaar). ‘Ja dat is mogelijk maar ik wil meer, een gepassioneerd huwelijk en dat kunnen ouders niet voor je bepalen,’ aldus Rana (gehuwd volgens eigen keuze, werkend en zwanger van eerste kind).

Uit dit citaat wordt duidelijk hoe een op de familie gerichte oriëntatie en een meer individualistische oriëntatie verschillen terwijl beide respondenten dezelfde etnische achtergrond kennen. Er zit dus meer aan vast dan een familie oriëntatie of een individualistische oriëntatie. Beide vrouwen maken in de loop van de discussie duidelijk dat ze een huwelijk voor langere tijd zien maar een verschillende basis daarvoor zoeken. De vrouw die als eerste aan het woord komt vertelt later dat zij haar partner per sé binnen haar eigen etnische groep wil zoeken. De tweede vrouw is gemengd gehuwd en ziet haar eigen keuze als primair. Voor beiden geldt religie, de islam, als grens.

Voor beiden is huwelijksdwang niet aanvaardbaar en wordt de islam ook gezien als ondersteuning daartegen. SPIOR Rijnmond probeert ook vanuit de islam gedwongen huwelijken tegen te gaan (zie hoofdstuk 2). Wanneer huwelijksdwang geen religieuze legitimering vindt, waarbinnen kan huwelijksdwang dan wel geplaatst worden? Kan dit wel binnen cultuur? Is er binnen de benadering van culturele repertoires een repertoire waarbinnen huwelijksdwang geplaatst kan worden? Die is er inmiddels wel binnen het Nederlands beleid. Gedwongen huwelijken worden geplaatst binnen het repertoire van eergerelateerd geweld, waarbij het gelabeld wordt als iets dat niet tot de Nederlandse cultuur gerekend kan worden. Op dit onderwerp wordt dieper ingegaan in de volgende paragraaf.

3.4 Gedwongen huwelijken en beleid: eergerelateerd geweld?

Huwelijksdwang wordt in Nederland beleidsmatig binnen het kader ‘eergerelateerd geweld’ geplaatst. In opdracht van het WODC, het onderzoeksbureau van het ministerie van Justitie, heeft de Advies en Onderzoeksgroep Beke (Ferwerda, van Leiden 2005) de problematiek omtrent eergerelateerd geweld in kaart gebracht en een voorlopige werkdefinitie van eergerelateerd geweld opgesteld (Ferwerda en van Leiden 2005: 25):

Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.

Onder deze definitie wordt eveneens huwelijksdwang gerekend, daar eergerelateerd geweld meer behelst dan eerwraak alleen, welk begrip veelal in het nieuws komt. Onder eerwraak wordt doorgaans enkel (eer)moord verstaan, terwijl geweld gepleegd uit eer een meeromvattend begrip vraagt. Ferwerda en van Leiden (2005: 25) concluderen dat het begrip ‘eengerelateerd geweld’ verschillende vormen van geweldsuiting maar eveneens ‘minder ernstige eengerelateerde gedragingen en misdrijven’ omvat. *Het centrale uitgangspunt bij de werkdefinitie is dat het moet gaan om een actie of reactie die door de pleger(s) wordt gemotiveerd door de collectieve opvatting dat de familie-eer in het geding is.* Geweld naar aanleiding van schending van de familie-eer kan zowel mannen als vrouwen treffen.

Ferwerda en van Leiden (2005: 42) hebben een model ontwikkeld waarin de verschillende vormen van eergerelateerd geweld in kaart worden gebracht. In het model wordt onderscheid gemaakt tussen ‘seksuele eer in het geding’ en ‘niet-seksuele eer in het geding’. De eerste wordt voornamelijk aan vrouwen toegekend, terwijl de tweede betrekking heeft op mannen. Daarnaast maken zij onderscheid tussen ‘uithuwelijking’ en ‘verzet tegen een gearrangeerd huwelijk’. Uithuwelijking, ten eerste, is in deze omschrijving een *uitingsvorm* van eergerelateerd geweld om de familie-eer te herstellen. Een vrouw die de familie-eer heeft geschonden, door bijvoorbeeld haar maagdelijkheid te verliezen, kan worden uitgehuwelijkt om de eer te zuiveren. Deze vorm van eergerelateerd geweld wordt geplaatst onder ‘seksuele eer in het geding’ (Ferwerda, Van Leiden 2005: 31).¹² De seksuele kwetsbaarheid van de vrouw kan leiden tot verlies van de eigen eer en die van de familie. Zodoende is het niet enkel de vrouw, maar zijn het bovenal de (mannelijke) familieleden die zorg dragen voor het behoud van de eerbaarheid van vrouwelijke familieleden. Een familie waarvan de eerbaarheid intact is geniet sociale status, terwijl een gezin waarvan de eer is geschaad haar sociale geloofwaardigheid verliest (Bartels 1993: 48, Jansen 1997: 145, Van der Zee 2006, Ermers 2007).

Ten tweede betreft ‘verzet tegen een gearrangeerd huwelijk’ een *aanleiding* tot eergerelateerd geweld en wordt zowel onder ‘seksuele als niet-seksuele eer in het geding’ geplaatst (Ferwerda, van Leiden: 2005: 33-36). De familie-eer kan in het geding komen wanneer bijvoorbeeld een huwelijk dat door ouders is gearrangeerd wordt geweigerd door één van de partners. Huwelijksdwang wordt doorgaans toegeschreven aan meisjes, daar dochters vaker slachtoffer lijken te zijn van gedwongen huwelijken dan zonen. De laatste lijken meer mogelijkheden te bezitten om onder een voorgesteld huwelijk uit te komen. Huwelijksdwang bij jongens lijkt

¹² Bij deze definiëring willen wij opmerken dat de term ‘uithuwelijking’ hier als synoniem van ‘gedwongen huwelijken’ wordt gebruikt. Uit de voorstudie van de Koning en Bartels (2005) komt echter naar voren dat uithuwelijking ook met instemming kan plaatsvinden.

voornamelijk voor te komen wanneer een familie van mening is dat een jongen verantwoordelijkheid moet gaan dragen en een familie moet gaan stichten. Een andere mogelijkheid is wanneer een jongen dreigt de verkeerde richting in te slaan; een huwelijk zou hem weer op het rechte pad kunnen leiden.

Bij de bovenstaande uiteenzetting van het begrip ‘gedwongen huwelijken’ is sprake van een verenging van de definiëring, in vergelijking met de definiëring in de voorstudie van de Koning en Bartels (2005). Het onderscheid tussen gedwongen huwelijken en gearrangeerde huwelijken is moeilijk te maken, zo constateren de Koning en Bartels (2005) in het ACVZ rapport *Over het huwelijk gesproken*. Gearrangeerde huwelijken kunnen op een continuüm worden geplaatst, waar aan de ene zijde eigen initiatief wordt geplaatst en aan het uiteinde geplande huwelijken, waarbij kinderen geen tot nauwelijks inspraak hebben. Het gebied tussen beide is grijs en de overgang naar ‘dwang’ is derhalve moeilijk te definiëren. Zoals uiteen gezet, kunnen gearrangeerde en gedwongen huwelijken zowel aanleiding als uitingsvorm zijn van eengerelateerd geweld. Echter, soms heeft huwelijksdwang niets te maken met eer. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de twee casussen van de Marokkaanse Jamila en de Hindoestaanse Radha, die de Koning en Bartels (2005: 53-59) bespreken in de voorstudie. In de casussen komt naar voren dat de beide vrouwen geen ‘nee’ zeiden tegen hun voorgestelde huwelijk, één van de vrouwen vraagt zelfs aan de ouders om een partner voor haar te zoeken. Zij geven aan dat de ideaalbeelden die hun ouders hen opleggen niet zomaar terzijde kunnen worden geschoven en zij hebben dat ook deels geïnternaliseerd. Het belang van familiebanden en respect voor ouders weegt zwaar in de overwegingen. Doorgaans geven de ouders aan ‘enkel het beste te willen’ voor hun kinderen (de Koning en Bartels 2005: 58-59). Het probleem lijkt hier meer te liggen bij communicatieproblemen tussen ouders en kind, in plaats van eengerelateerd geweld. Geconcludeerd wordt dat extreme gevallen van uithuwelijking, dus zonder dat de partners toestemming hebben gegeven, wel voorkomen, maar dat uithuwelijking niet per definitie hoeft te leiden tot dwang (en verzet). Gedwongen huwelijken of huwelijken die als gedwongen ervaren worden, leiden daarom ook niet vanzelf naar geweld en hebben evenmin altijd te maken met eer. Huwelijken die als gedwongen worden ervaren, hebben soms te maken met communicatieproblemen tussen ouders en kinderen en kunnen er ook toe leiden dat ouders hun eer op het spel zetten om te voorkomen dat een kind in een niet gewenst huwelijk terecht komt.

Casus Iptisem

Iptisem ging op 18 jarige leeftijd met haar ouders naar Marokko om daar de zomervakantie door te brengen. Ze kreeg contact met een jongen van haar leeftijd uit de buurt waar ze met haar familie verbleef. Haar ouders kenden diens familie en stemden in met verdere kennismaking. Op het eind van de vakantie werd het verlovingsfeest gevierd en Iptisem ging hevig verliefd terug naar Nederland. Gedurende het volgend jaar werkten beide families aan de aanstaande bruiloft. Na een maand of drie, vier begon Iptisem spijt te krijgen van haar verloving. Ze

realiseerde zich dat ze misschien wel te snel een toezegging had gedaan en verliefd was geworden onder invloed van de ontspannen vakantiesfeer. De voorbereidingen voor de bruiloft waren echter al in gang. Ze durfde het aanstaande huwelijk niet af te zeggen en de verloving te verbreken. Ze durfde er ook niet tegen haar ouders over te praten want dat zou problemen opleveren. Aangekomen in Marokko voor de volgende vakantie lijkt het huwelijk haar onontkoombaar. Ze raakt er steeds benauwder van.

De dag voor het hennafeest zit ze in een van de kamers van het huis van haar familie en probeert haar tranen te onderdrukken. Haar vader ziet haar bij toeval en vraagt wat er aan de hand is. Ze barst dan in tranen uit en stottert haar probleem uit. Haar vader schrikt heel erg. Toch blaast hij meteen het huwelijk af. Zoals hij mij later uitlegt: *ik wilde niet dat ze ongelukkig zou worden. Ze moet trouwen met iemand van wie ze houdt*. Hij legt dan uit dat het op dat moment nog kon worden afgezegd omdat het huwelijk nog niet was voltrokken. Enkele jaren later trouwt Iptisem met een Marokkaans Nederlandse jongen. Op de vraag naar de invloed van dit afblazen van het huwelijk op de reputatie van de familie is zijn commentaar: *Ja dat was moeilijk, temeer daar het een goede jongen was en diens familie geen blaam trof*. Hij is van mening dat een ongelukkige dochter nog moeilijker geweest zou zijn. *Misschien was ze wel gaan scheiden en met kinderen. Als vader ben ik ook verantwoordelijk voor haar*.

We moeten hier wel bedenken dat de familie van Iptisem bijzonder gerespecteerd was in hun sociale omgeving, zowel in Nederland als in de omgeving in Marokko waar ze vandaan komen. Dat aan de eer van de familie afbreuk werd gedaan door deze affaire leidt geen twijfel. De dochter was loyaal aan de ouders maar de vader koos voor zijn dochter. Tegelijkertijd zien we dat een familie met eer zich ook ruimte kan veroorloven en zich minder zorgen hoeft te maken over eerverlies.

Gearrangeerde huwelijken kunnen ook gesloten worden met instemming van betrokkenen. Dan hoeft er geen sprake te zijn van een gedwongen huwelijk, misschien soms wel van een opgedrongen huwelijk en dat maakt het grijze gebied duidelijk tussen gedwongen huwelijk en gearrangeerd huwelijk met instemming. Het herleiden van gedwongen huwelijken tot gearrangeerde huwelijken en het typeren als eergerelateerd geweld kent daarom ook nadelen. Zoals al vermeld worden de verschillen tussen gearrangeerde en gedwongen huwelijken, hoe onduidelijk soms ook, niet onderscheiden. Met de typering 'eergerelateerd' wordt er een relatie gelegd tussen de begrippen 'eer' en 'geweld' die slechts in bepaalde situaties opgaat. Eer is een complex begrip met veel verschillende betekenissen dat in verschillende samenlevingen ook verschillend ingevuld wordt (Bartels 1993, Jansen 1997).¹³ Door eergerelateerd geweld centraal te stellen worden culturele

¹³ In de Nederlandse context wordt het begrip eer meestal alleen in verband gebracht met eerbaarheid van vrouwen. Eerbaarheid van vrouwen is wel een onderdeel van eer maar het is veel te beperkt om eer daartoe te herleiden. Eer in Marokko, *saraf* is opgebouwd uit meerdere waarden en concepten. Afstamming speelt een rol maar ook gedrag en houding. Eer is een familiekwestie. Verlies aan eer heeft schande '*hisma*', tot gevolg. Centraal in eer staat verantwoordelijkheid voor elkaar, verschillend naar leeftijd en sekse. Verantwoordelijkheid impliceert ook gehoorzaamheid, respect, betrouwbaarheid, oprechtheid, behulpzaam, meedogendheid vanuit religieuze inspiratie.

verschillen tussen bevolkingsgroepen, tussen westerlingen en niet-westerlingen benadrukt. Daardoor wordt het zicht op andere zaken versluierd, cultuur wordt essentialistisch ingevuld en daarmee een grens gecreëerd tussen wat wordt genoemd ‘autochtonen’ en ‘allochtonen.’

Overeenkomstige problemen in de Nederlandse of westerse samenleving worden buiten beschouwing gelaten.¹⁴ Het communicatie probleem tussen ouders en kinderen raakt eveneens buiten beeld. Bovendien is van belang dat plaatsing van gearrangeerde huwelijken als eengerelateerd geweld tot gevolg heeft dat de meerderheid van de huwelijken van migranten in Nederland van de eerste generatie getypeerd zou moeten worden als eengerelateerd en gewelddadig. Dat lijkt op z’ n minst een boude conclusie. Het begrip ‘eer’ lijkt in deze discussies verworpen tot een containerbegrip. Het verklaart niet meer, maar vraagt juist om verklaring. En verklaring is van belang omdat er grote verschillen bestaan tussen migrantengroepen in de omgang met eer. Eerwraak/moord in Nederland komt vooral voor onder Koerden en Turken en niet onder bijvoorbeeld Marokkanen en Somaliërs, terwijl ook onder Marokkanen en Somaliërs eer wel een belangrijk gegeven is. De vraag is dan waarom de omgang met eer onder de ene groep zo anders is dan onder de andere groep.

Het lijkt in deze discussie niet meer alleen om eer te gaan, maar ook om de relatie met religie. Eer speelt vooral onder moslimmigranten, maar dan wordt vergeten dat eer ook speelt onder Hindostanen die christen en hindoe¹⁵ zijn en onder bewoners van de noordkant van de Middellandse Zee die katholiek en christen-orthodox zijn.¹⁶ Tot halverwege de vorige eeuw speelde eermoord ook in Zuid Italië. Bovendien zijn moslims, ook moslims in Nederland, geen homogene eenheid (Bartels 2008). Al eerder is gemeld dat de moslimorganisatie SPIOR duidelijk probeert te maken dat huwelijksdwang geen rechtvaardiging vindt in de islam. Iets

Een familie met eer is gezegend en welvarend (Bartels 1993: 192). Eer *serif* onder Turken is eveneens uit meer begrippen opgebouwd. *Namus*, betekent eerbaarheid van vrouwen. Serif is samengesteld uit begrippen als dapperheid, betrouwbaarheid, eerlijkheid, respect, economisch succes, religieuze inspiratie, afkomst (van Eck 2001) en komt dus overeen met het begrip eer zoals dat in Noord Afrika leeft. Toch speelt eer in Marokko op een heel andere manier dan in Turkije en in west Turkije anders dan in oost en noordoost Turkije, in Koerdistan en Pakistan. Voor de discussie over eer en eengerelateerd geweld gaat het erom dat eer in de Nederlandse context beperkt wordt tot eerbaarheid en direct negatief geassocieerd met geweld. In de samenlevingen van herkomst is eer nastrevenswaardig omdat het richtinggevend is voor gedrag en een ‘evaluatief’ begrip is (Bartels 1993:195). Gedrag wordt afgemeten aan eer. Wanneer eer een negatieve invulling krijgt in de omringende samenleving creëren we een negatieve culturele grens en missen we een belangrijke invalshoek om positief gedrag te erkennen en op te roepen.

¹⁴ Zie paragraaf 5.2 van dit rapport waarin melding wordt gemaakt van gedwongen huwelijken in Nederland tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw, een ‘moetje’. De laatste vestiging van Magdalena Sisters in Ierland, kloosters waar meisjes werden opgeborgen omdat ze ongehuwd moeder waren of oneerbaar gedrag toonden, is in 1996 opgeheven, 12 jaar geleden. Maciel Bosman schrijft in de roman *Elizabeth de Flines* over een geval van een gedwongen huwelijk in Nederland, in de 17e eeuw, een gedwongen huwelijk waarbij de vader zelfs gesteund wordt door de rechtbank. Ook het gearrangeerde huwelijk was in Nederland bekend onder orthodoxe joden en de financiële en adellijke elite (van Leeuwen en Kok 2005:10).

¹⁵ Hindostanen in Nederland zijn vooral immigranten uit Suriname. Zij naar Suriname gekomen vóór de *partion*, in 1948, de opdeling in India en Pakistan. Hindostanen zijn moslim, hindoe of christen.

¹⁶ Elden (2003) geeft in haar dissertatie een voorbeeld van een rechtszaak in Zweden tegen een christen Arabier die zijn dochter om het leven had gebracht vanwege eerschendingen.

dergelijks geldt ook voor eerwraak. Al in de jaren negentig is er een congres gehouden aan de Islamitische Universiteit van Rotterdam waarin eerwraak werd veroordeeld en duidelijk werd dat ook dit niet te rechtvaardigen is vanuit de islam. En tenslotte, misschien nog wel het meest problematisch is het negatieve beeld dat eer oproept in de combinatie met geweld tot eerge relateerd geweld. Het mag misschien verbazen maar eer heeft ook positieve kanten (Bartels 1993). Zoals de vader in de casus over Iptisem verduidelijkt: eer betekent ook verantwoordelijkheid nemen voor kwestbaren en afhankelijken. In de discussie en maatregelen rond eer en eerge relateerd geweld wordt met dit aspect geen rekening gehouden. Het gevolg is een tegenover elkaar stellen van culturele achtergronden van bevolkingsgroepen, Nederlanders en moslims, waarbij tegelijkertijd een waardeoordeel wordt opgenomen. Eer wordt in Nederland geassocieerd met geweld en daar wordt beleid op gemaakt. Of met andere woorden, zoals Razack (2004:161) stelt: *How can we avoid feeding culture clash, and reinstalling European superiority when we name and confront violent practices?*¹⁷ In haar analyse van het culturele discours zoals zich dat in West Europa heeft ontwikkeld rond eerge relateerd geweld en gedwongen huwelijken gaat ze uit van Abdullah An-Naim (2004:169), een van de eersten die het probleem van gedwongen huwelijken aankaartte. “... *communities under siege are most likely to turn inward and reinforce the very practices that those on the outside are seeking to change.*” Strategieën om gedwongen huwelijken tegen te gaan moeten dus goed doordacht worden om niet het tegendeel op te roepen.

An-Naim (2000) gaat uit van culturele transformatie: *to work within the communities, by engaging opinion leaders, women’ groups and the other actors, both in the migration country and the sending country, in order to contextualize the issue and encourage cultural sensitive responses.* Hij spreekt ook over ‘*transforming of honor,*’ *to challenge the centrality of honor within the community, or find ways of disentangling honor from the control of women’s sexuality. A more positive view of the latter option is to transform communal understanding of honor to include the personal autonomy of women and their economic and social contributions to the life of the community.* Uitgezocht zou moeten worden hoe juist positieve kanten van eer opgeroepen en ingezet kunnen worden.

Voor Nederland zijn *best practices* te melden om huwelijksdwang tegen te gaan. De organisatie SPIOR in Rotterdam heeft een voortrekkersrol gespeeld om gedwongen huwelijken in moslim kring aan de orde te stellen en om te voorkomen dat discussies over het tegengaan van gedwongen huwelijken door moslim migrantengroepen gezien gaan worden als opgelegd door de omringende samenleving. Zij gaan het debat in de groepen aan in samenwerking met Nederlanders zodat de strijd tegen huwelijksdwang ook als een gemeenschappelijk probleem kan worden gezien¹⁸ (SPIOR 2008). Op lokaal niveau zijn eigen organisaties van migranten, speciaal vrouwengroepen, daarmee bezig. De

¹⁷ Abu Lughod (2002) zet in haar artikel *Do Muslim Women Really Need Saving?* eveneens vraagtekens over het vertoog van islamitische vrouwen die onderdrukt zijn door hun religie en cultuur en ontsluit dienen te worden. Zij stelt binnen deze discussie de vraag: hoe ga je om met culturele verschillen zonder een compleet cultureel relativistisch standpunt in te nemen?

¹⁸ <http://www.spior.nl/>

focusgroepdiscussies voor dit onderzoek zijn met behulp van dergelijke organisaties opgezet en uitgevoerd. Maar ook migranten mannen/vaders bieden een ingang. Tijdens ons onderzoek kwam meermalen naar voren dat moslim mannen zich vaak in een hoek gedrukt voelen en zich voorgesteld zien als agressieve onmenselijke wezens die hun vrouwen en dochters slaan en mishandelen, soms zelf vermoorden, hun dochters dwingen te trouwen, en dat zouden ze dan allemaal doen omwille van hun eer en/of hun religie. Veel van deze mannen, echtgenoten en vaders, herkennen zich niet in dit beeld en zien niet goed wat hun rol in verandering zou kunnen zijn, anders dan zich afzijdig houden en zich ondertussen miskend voelen.

Er zijn ook andere initiatieven te melden, zowel nationaal als transnationaal. Een goed voorbeeld van nationaal initiatief in Turkije is *Women for Women New Ways*¹⁹ een Turkse NGO die uitgaat van mensenrechten voor vrouwen. Schending daarvan proberen ze te bestrijden door vrouwen bewust te maken van hun mensenrechten. Een goed voorbeeld van een nationaal én transnationaal (Marokko-Nederland) initiatief is de Landelijke Werkgroep *Mudawanah* en het advocatennetwerk, opgezet door de Stichting Steun Remigranten. Participanten in de Landelijke Werkgroep *Mudawanah* en het advocatennetwerk zijn SSR (Stichting Steun Remigranten), MVVN (Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland), Stichting Palet, Steunpunt voor multiculturele ontwikkeling in Noord Brabant, en Brabants Ondersteuningsinstituut Zorg (BOZ). In hun voorlichting, zowel in Nederland als in Marokko, over rechten van vrouwen worden ook mannen betrokken. Advocaten en hulpverleners uit Nederland werken samen met advocaten en hulpverleners in Marokko om Marokkaanse migrantenvrouwen uit Nederland gestroomlijnde hulp te bieden in zaken als achterlatingen, echtscheidingen, huiselijk geweld, gedwongen huwelijken en verblijfsvergunningen. SSR als Nederlands Marokkaanse NGO met een steunpunt in Marokko, werkt samen met de vrouwenbeweging in Marokko en met Marokkaanse vrouwenorganisaties en buurtorganisaties in Nederland. Het grote voordeel van deze benadering is de omvattendheid, niet alleen de preventieve werking, de feitelijke hulpverlening in geval van achterlatingen en samenwerking met Marokkaanse en Nederlandse autoriteiten waardoor er praktisch meer bereikt kan worden, maar ook politieke druk waardoor onderwerpen als achterlatingen op de politieke agenda gezet kunnen worden. Tot slot is de nadruk op gelijkwaardigheid belangrijk.

Gedwongen huwelijken zijn voor de Turkse organisatie *Women for Women New Ways* en voor SSR en de Landelijke Werkgroep *Mudawanah* geen verleden verschijnsel in Europese samenlevingen of een Europees probleem onder migranten, maar een probleem dat ook speelt in de landen van herkomst.²⁰ Het is een transnationaal probleem dat ook vanuit een transnationaal perspectief bekeken moet worden. Dan komen er andere aspecten bij. Door de transnationale banden zijn machtsverhoudingen verschoven, tussen ouders en kinderen en tussen mannen en

¹⁹ <http://www.wwhr.org/>.

²⁰ http://www.steunremigranten.nl/index.php?fuseaction=home.showPages&pagenr=X2c8AwXU&taal=ned_

vrouwen, ten gunste van ouders respectievelijk mannen. Tegelijkertijd zijn ook de uitdagingen toegenomen. Jongeren, de tweede generatie, passen zich aan, aan de samenleving van vestiging en zien meer mogelijkheden. Ze leren andere culturele repertoires en willen die ook oppakken. Ze zoeken een meer individualistische invulling van de huwelijksrelatie en zoeken naar mogelijkheden een eigen partnerkeuze te maken. Gedwongen huwelijken zijn dan een resultaat van transnationale machtsverhoudingen die onder druk staan, binnen familiekring in de huiselijke situatie. Het gaat dan dus vooral om een specifieke vorm van huiselijk geweld (Yerden 2008) die begrepen kan worden in termen van psychische mishandeling.²¹

Razack (2004) gaat in haar analyse van het culturele discours zoals zich dat in West Europa heeft ontwikkeld rond eergerelateerd geweld en gedwongen huwelijken, uit van de situatie in Noorwegen. Dit land heeft als eerste deze kwestie aangekaart na een eermoord en na publicaties daarover door Unni Wikan (2002, 2003). Noorwegen is ook het land dat gedwongen huwelijken als eerste strafbaar heeft gesteld in de vorm van een specifieke delictsomschrijving (zie ook hoofdstuk 5 en de Annex). Enoksen (2006) vergelijkt het beleid en de wetgevingsmogelijkheden in Noorwegen met dat in het Verenigd Koninkrijk met betrekking tot gedwongen huwelijken. Uit die analyse blijkt dat het beleid van Noorwegen niet succesvoller is dan dat van het Verenigd Koninkrijk. De inbedding van beleid gericht op bestrijding van gedwongen huwelijken vanuit een verschillende visie zoals tot uiting komt in integratie maatregelen en politiek, het vervolg van meldingen via ondersteuning en opvang van slachtoffers, en bewustzijn van de noodzaak van een holistische benadering op verschillend niveau, is centraal. De verschillende landen in Europa kennen ook migranten van verschillende herkomst. Daarom is duidelijk dat binnen Europees verband, ieder land eigen beleid moet ontwikkelen aangepast aan de context waarbinnen het probleem van huwelijksdwang in de verschillende landen speelt. Om dit voor Nederland uit te werken gaan we nu over naar de resultaten van onderzoek onder de verschillende migrantengroepen en tweede generatie in Amsterdam.

²¹ Deze overweging kan een rol spelen in de eventuele strafbaarstelling van huwelijksdwang (Baayens-van Geloven 2005) zie Annex: Verkenning Juridisch kader huwelijksdwang in dit rapport.

4 Partnerkeuze onder migrantengroepen in Amsterdam

In dit hoofdstuk wordt uiteen gezet hoe de vertegenwoordigers van de verschillende migranten in Amsterdam denken over partnerkeuze. Over ‘partnerkeuze’ wordt onder de verschillende migrantengroepen uit Amsterdam anders gedacht. Elke migrantengroep kent een eigen geschiedenis van het herkomstland, migratiegeschiedenis, taal, cultuur en religie. Al deze factoren hebben invloed op de partnerkeuze. In tabel 1 staat een overzicht van de verschillende bevolkingsgroepen betrokken bij dit onderzoek en het aantal in Nederland en specifiek in Amsterdam woonachtigen.

Voor deze studie zijn wij in gesprek gegaan met verschillende migrantengroepen over het onderwerp ‘de keuze van een huwelijkspartner’. In Nederland is onder Turkse en Marokkaanse groepen veruit het meeste onderzoek verricht naar het onderwerp ‘partnerkeuze’. Voor de overige groepen is in vergelijking met de voorgenoemde, weinig bekend. Hindostanen zijn eveneens bestudeerd in de voorstudie van de Koning en Bartels (2005). Het onderzoek onder Koerden, Pakistani, Afghanen en Somaliërs zal in deze studie een meer verkennend karakter hebben. Om de vergelijking mogelijk te maken zijn zoveel mogelijk overeenkomstige onderwerpen tijdens alle discussies aan de orde geweest. Maar alle discussies verliepen verschillend. Opvallend was dat tijdens de discussies per groep aan verschillende onderwerpen nadruk werd gegeven. Zo kwam bij Turken nationaliteit vaak ter sprake terwijl bij Marokkanen nadruk werd gegeven op religie. De discussie met een Koerdische groep vrouwen stond in het teken van de politieke strijd die zij combineerden met de vrouwenrechtenstrijd. Bij Hindostanen, Pakistanen en Afghanen vormde status een belangrijk onderwerp. Bij Somaliërs werd de nadruk gelegd op democratische verhoudingen tussen mannen en vrouwen.

In vergelijking met het onderzoek van de Koning en Bartels in 2005 wordt er nu opvallend open gesproken over het onderwerp partnerkeuze. Het onderwerp is sterk in discussie binnen alle groepen. Hoewel natuurlijk in sommige groepen opener en makkelijker over het onderwerp wordt gesproken dan in andere. Deze verschillen kunnen onder andere worden geweten aan de verschillende migratiegeschiedenissen, aan de verschillende positie die ingenomen wordt in Nederland en aan de daarmee samenhangende openheid of geslotenheid van een groep. Duidelijk is in ieder geval dat er een verschuiving is te signaleren ten opzichte van 2005 (onderzoek van de Koning en Bartels). Er is meer discussie, sterker en opener en de invloed van jongeren groeit.

De onderwerpen die aan bod zijn gekomen tijdens het onderzoek worden in de onderstaande paragrafen per migrantengroep uiteengezet en geanalyseerd. In ieder deelhoofdstuk geven we een korte introductie van de bevolkingsgroep. Vervolgens behandelen wij achtereenvolgens keuzefactoren, vrije keuze, garrangeerde en gedwongen huwelijken; gemengde huwelijken en individualisering. Migrantengroepen uit een bepaalde groep vormen geen homogene

eenheid, onderling verschil is ontegenzeggelijk aanwezig. In de onderstaande paragrafen trachten wij dan ook een beeld te schetsen van de discussies die plaatsvinden binnen de verschillende groepen.

Tabel 1. Overzicht bevolkingsgroepen

Bevolkingsgroepen	Aantal in Nederland	Aantal in Amsterdam
Marokkanen	335 127	66 256
Turken	372 714	38 565
Koerden	Koerdistan is niet erkend als land	Registratie op etnische identiteit vindt niet plaats.
Pakistani	18 478	5239
Hindostanen	In dit onderzoek wordt voornamelijk uitgegaan van Surinaamse Hindoestanen, deze groep bestaat zowel uit moslims als hindoes.	Registratie op religie vindt niet plaats.
Afghanen	37 370	2480
Somaliërs	19 549	855

Bron: CBS bevolking, herkomstgroepering, generatie, geslacht en leeftijd 1 januari 2008; Amsterdam in cijfers 2007 O+S.

4.1 Marokkaanse en Turkse Amsterdammers

Marokkanen en Turken zijn voornamelijk in de jaren zestig als gastarbeiders naar Nederland gekomen. Momenteel behoren ze beide tot de grootste migrantengroepen in Nederland. Veel onderzoek is reeds verricht naar Marokkaanse en Turkse Nederlanders. Ook op het gebied van partnerkeuze is de aandacht in Nederland voornamelijk op deze groepen gericht. Literatuur richt zich vaak op beide groepen tezamen, terwijl er toch vele verschillen bestaan. Na een algemene introductie zullen dan ook beide groepen afzonderlijk worden besproken.

Uit verschillende onderzoeken onder Turkse, Marokkaanse groepen in Nederland komt naar voren dat het huwelijk als instituut niet ter discussie staat (de Koning, Bartels 2005; Sterkx, Bouw 2005; Hooghiemstra 2003). Meisjes geven aan geen oude vrijster te willen worden, jongens geven vaak aan na een bepaalde leeftijd volwassen te worden en verantwoordelijkheid te nemen. De wijze waarop het aanstaande huwelijk tot stand komt varieert. Bij de zoektocht naar een potentiële huwelijkskandidaat rijzen de vragen: Waaraan moet de huwelijkskandidaat voldoen? En wie heeft hier in stem in?

Wie heeft een stem bij het kiezen van een huwelijkspartner? De sociologe Leen Sterckx en de antropologe Carolien Bouw (2005: 110-111) constateren uit hun onderzoek naar partnerkeuze onder Turkse en Marokkaanse jongeren, dat het

merendeel van de pasgehuwden aangeeft zelf voor elkaar te hebben gekozen. Ondertussen komt uit hun verhalen naar voren dat zij veel rekening houden met de wensen en verwachtingen van hun ouders. Het verschilt per gezin, in hoeverre ouders invloed hebben en jongeren vrij worden gelaten in hun keuze (Sterckx en Bouw 2005: 110).

Duidelijk komt naar voren dat onder Turkse en Marokkaanse jongeren eigen inbreng steeds belangrijker wordt. Het aandragen van een eigen partner gebeurt steeds vaker en ouders lijken daar minder directe invloed op uit te oefenen. Indirecte uitoefening van meer of mindere mate van druk blijft echter bestaan. Bij het kiezen van een partner wordt zeker rekening gehouden met de wensen van de ouders. Religie, cultuur en taal zijn belangrijke punten die van doorslaggevend belang zijn bij het goed- of afkeuren van een potentiële partner door familie. Dergelijke richtlijnen worden enerzijds gevolgd omdat jongeren deze hebben geïnternaliseerd, anderzijds is het alternatief van afkeuring, eenzaamheid of verstoting erger. In de onderstaande paragrafen zullen de uitkomsten van het onderzoek van de Marokkaanse en vervolgens de Turkse groep worden besproken.

4.1.1 Marokkaanse Amsterdammers

Het merendeel van de Marokkanen zijn naar Nederland gekomen als arbeidsmigranten in de jaren zestig van de vorige eeuw. Grotendeels kwamen de arbeidsmigranten uit het noorden van Marokko, waar van oudsher voornamelijk Tamazigh wonen. De Tamazigh – doorgaans Berbers genoemd – zijn de oorspronkelijke bewoners van Marokko. In de zevende eeuw veroverden de Arabieren het gebied en zij brachten de islam mee. De Berbers zijn lange tijd uitgesloten en gediscrimineerd in Marokko. Koning Hassan II die in 1961 aan de macht kwam, een aantal jaar na de onafhankelijkheid van Marokko van Frankrijk en Spanje in 1956, voerde een hard bewind. Pas na zijn dood, toen zijn zoon – Mohammed VI – koning werd in 1999, begonnen er veranderingen plaats te vinden. Onder meer met betrekking tot de positie van Berbers in Marokko en de gebieden die lange tijd afgesloten zijn geweest van de rest van Marokko, waaronder het noorden. Het verschil tussen Arabieren en Berbers is nog steeds aanwezig, al is de deling minder sterk dan voorheen. Khadija (32 jaar) en van Berber afkomst uit het Noordoosten van Marokko is in onderstaand citaat in gesprek met Amal (51 jaar) van Arabische afkomst, opgegroeid in Casablanca en getrouwd met een man uit het Noordoosten van Marokko.

Khadija: Er zijn mensen die tegen mij zeggen ‘jij bent Marokkaans, beschrijf Marokkanen eens?’ Dat is een moeilijke vraag, om de gemiddelde Marokkaan te beschrijven. Bijvoorbeeld, ik kom uit Tarourirt, dat is een uur van Nador vandaan. En dan zo’n wereld van verschil, de mensen uit Tarourirt en Nador. De meeste mensen in Tarourirt, ze zijn wel Berbers, maar de meesten zijn gearabiseerd. Ze

spreken gewoon Arabisch. Maar zodra je over de grens bij [...] gaat, kom je in Berbers gebied. Waar gewoon Berbers wordt gesproken, Nador is een hele grote stad. Het is heel conservatief, er wordt alleen Berbers gesproken. De enige die Arabisch spreken zijn de politieagenten en ambtenaren. Het is zo anders, het gebied heeft natuurlijk een geschiedenis, ook met Arabische machthebbers. Als je dat gebied binnentreedt, is er gewoon een hele andere mentaliteit. Ze weigeren soms om Arabisch te spreken, als je Arabisch op de markt spreekt willen ze je vaak niet eens bedienen. *Amal*: Als ze iets normaal verkopen voor 10 euro, verkopen ze het aan jou voor 20 euro. [...] *Khadija*: Gelukkig maakt Marokko wel stapjes en is er al veel bereikt, ook qua eenheid. Als je kijkt bijvoorbeeld in Berberse gebieden. En dan moet je bedenken dat dat gebied gewoon dertig jaar op slot heeft gezeten. Alles wat die mensen wilden bereiken moesten ze zelf doen. Of dat nou onderwijs of medisch was, ze moesten het maar regelen. Nu komt zelfs de koning op bezoek. Je ziet de wegen waar ze mee bezig zijn in het noorden, de haven, de treinverbinding. De afgelopen jaren dat deze koning aan de macht is, is gewoon zoveel veranderd. *Amal*: Hij heeft heel veel dingen bereikt, ja. *Khadija*: Van de oudere generatie spreken weinig Arabisch. Ze kunnen ook niet communiceren. De oudere generatie Berbers, bijvoorbeeld mijn moeder, spreken geen woord [Arabisch].

De beide vrouwen praten over de verschillen tussen Berberse en Arabische gebieden. ‘Marokkanen’ als geheel zijn niet te beschrijven. Zelfs binnen de deling tussen Berbers en Arabisch bestaan er subdelingen. Zo zijn Berbers ook weer onder te verdelen in drie groepen en deze groepen hebben weer hun eigen taal en wonen op verschillende plekken in het land. Lange tijd was het vaak haat en nijd tussen Arabieren en Berbers in het Noorden, zoals Khadija en Amal uitleggen. Dit speelt nog steeds, al is hier wel een grote verandering te zien. Dit is voor een groot deel aan de koning te danken, die middels infrastructuur het noorden bij de rest van het land betreft. Ook wordt er meer aandacht besteed aan de Amazigh cultuur en taal. In Rabat is een koninklijk Amazigh instituut opgezet, IRCAM (Institut Royal de la Culture Amazighe). Ook al spelen de verschillende etniciteiten in mindere mate een rol, ze komen nu en dan toch nog terug in de gesprekken over partnerkeuze, zoals in onderstaand paragraaf verder uiteen zal worden gezet.

Keuzefactoren

Onder de Marokkaanse gemeenschap in Nederland, lijkt het huwelijks ideaalbeeld voortbestaan. Zoals de onderstaande twee jonge ongehuwde vrouwen vertellen:

Het huwelijk is wel iets heel belangrijks in de Marokkaanse gemeenschap. Mensen denken, ze is niet getrouwd, oh...

Je hebt een huis, een auto, een leuke baan, maar de vraag blijft: wanneer ga je nou trouwen? Nederlandse alleenstaande vrouwen krijgen vaak dezelfde reactie. Succesvolle Nederlandse vrouwen die al wat ouder zijn. Je bent niet getrouwd, hoe komt dat dan?

Zoals uit deze twee citaten naar voren komt, wordt ongehuwd blijven bejegend als vreemd. Van zowel meisjes als jongens wordt verwacht dat ze vroeg of laat het huwelijksbootje instappen. Religie en etnische achtergrond vormen de twee voornaamste kenmerken die door de respondenten worden genoemd bij voorkeuren voor een huwelijkspartner. Zoals in bovenstaand paragraaf staat beschreven, kunnen Marokkaanse etnische groepen worden onderscheiden in Arabisch en Amazigh (Berber). Welke etnische achtergrond de voorkeur heeft verschilt, maar voor allen is het 'moslim zijn' van belang. Ook is duidelijk dat er veel onderlinge relaties bestaan tussen Arabieren en Berbers, zelfs als de verschillen worden benadrukt. In het onderstaande citaat worden de verschillende meningen goed weergegeven. De discussie vindt plaats tussen Khadija (32 jaar) en Amina (25 jaar), beide ongehuwd en de 51 jarige gehuwde moeder Amal.

Khadija: Culturele identiteit en moslim zijn wordt vaak door elkaar genoemd, terwijl het nog veel vaker traditie, cultuur en de regio waar je uit komt, is dan dat echt de religie aan de orde komt. *Amal:* Bij het kiezen van een partner wordt toch wel gekeken naar een moslimjongen. *Khadija:* Nou, nee, een Marokkaanse jongen. In het noordoosten, moet het liefst een Marokkaan zijn, het liefst uit je eigen regio en het liefst uit je eigen stad. En als je met een moslim uit Algerije, Libië of Egypte komt, dan... *Khadija tegen Amal:* Je zegt, je moet met een moslimjongen thuiskomen. Maar ook volgens hen moet je thuiskomen met een Marokkaan. En dan is misschien niet eens religie een... en als ik met een Algerijn thuiskom zullen mijn ouders net zo raar opkijken als dat ik met een Islamitische Nederlander thuiskom, dat weet ik zeker. En immigranten in Europa zijn nog veel strenger daarin dan mensen in Marokko. Heel veel meisjes in Marokko zijn met Fransen, Spanjaarden aan het trouwen. In Nederland zie je dat bijna niet. *Amina:* Maar ook jongeren in Frankrijk, die trouwen ook sneller met een Fransman/vrouw. Zij gaan meer op in de identiteit. Je hebt daar [Marokkaanse] jongeren die veel meer opgaan in de Franse identiteit. *Amina:* Ik ging laatst mijn zusje ophalen, ik zat in de trein, kwam een meisje naast me zitten en vroeg aan me: ben je Berbers of Arabisch? Niet of ik Marokkaans was. *Gespreksleider:* Is dat ook een belangrijke punt bij het kiezen van een huwelijkspartner? *Khadija:* Steeds minder maar een tijd was het heel belangrijk. Het hangt namelijk samen met het cultuurverschil. Arabieren worden over het algemeen beschouwd als veel openere mensen. *Amal:* Ik ben ook met iemand getrouwd uit het noordoosten en ik kom zelf uit Casablanca, dat is heel anders. Het wordt ook niet zo snel

geaccepteerd door familie. Bij ons, wij zijn daaraan gewend. Ik heb familie die zijn getrouwd met Franse meisjes, Amerikaanse. Bij ons is dat gewoon normaal. Jongens, meisjes niet. ‘Dat is ook belangrijk’, voegt de rest lachend toe. *Amal*: Bij ons, de helft van de jongens zijn getrouwd met ‘vreemde’ meisjes, gewoon internationaal. Van de meisjes: geen één.

Terwijl Khadija bepleit dat het vooral van belang is dat iemand Marokkaans is, zegt Amal dat religie de belangrijkste keuzefactor is. Later in het gesprek legt Khadija uit dat voor haar familie religie pas de laatste jaren een belangrijker rol is gaan spelen.

Mijn vader en moeder kwamen dus van het platteland en daar speelde geloof veel minder een rol. Mijn vader heeft gewoon tot de jaren tachtig met een biertje op... alles wat God verboden heeft. Pas toen hij naar Nederland kwam en zijn gezin hiernaartoe haalde en hier met de moskee in aanraking kwam is hij zich echt bewust geworden van dat geloof, van de islam an sich. Maar als je gewoon op het platteland komt – nu worden wel door geld van migranten kleine moskeetjes en schooltjes gesticht. Waar ik vandaan kwam, stond geen moskee tot vijf jaar geleden.

Ten slotte merken de vrouwen op dat jongens het zich kunnen permitteren om een ‘westers’ meisje te trouwen, voor een meisje geldt dit echter niet. Dit hangt samen met de islam. In de Koran wordt gezegd dat mannen met vrouwen ‘van het boek’ mogen huwen, dat betekent met christenen (Bijbel) en joden (Thora). Vrouwen daarentegen mogen enkel met een moslimman trouwen.

De mogelijkheid voor moslimmannen om met een vrouw van een andere religie te trouwen, wordt in de praktijk niet altijd gebezigd. Eenzelfde religie wordt door sommige ouders zeer belangrijk gevonden, zoals door een moeder in het onderstaande citaat.

Islam is heel belangrijk. Het is niet dat ik liever een schoonzoon/dochter wil die islamitisch is, nee, het moet! Ik heb een zus van 41, zij is met een Hollandse jongen getrouwd. Zij kwamen bij mijn familie omdat ze wilden gaan trouwen. Mijn moeder zei: is goed, maar hij moet zich eerst laten besnijden en naar de moskee gaan om moslim te worden. Dat hebben zij gedaan voor hun huwelijk. Het is onze plicht als ouders om onze kinderen dat mee te geven, wij moeten ons later ook tegenover Allah kunnen verantwoorden. Religie is heel belangrijk en dat moet je overgeven aan je kinderen.

Dat de partner van de zoon of dochter islamitisch moet zijn, staat voor deze moeder buiten kijf. Zij ziet het als haar plicht ten opzicht van Allah om haar kinderen te laten huwen met een moslim. Etnische identiteit speelt voor haar een secundaire rol, zoals de opmerking over haar zus laat zien die getrouwd is met een bekeerde Nederlander, laat zien. Als tegenargument voor dergelijke gemengde

huwelijken wordt vaak gezegd, dat de mogelijkheid om de andere familie te ‘onderzoeken’ bemoeilijkt wordt. Gezien het huwelijk doorgaans niet enkel een verbintenis tussen individuen is, maar eveneens tussen families, wordt ook naar de familie van de potentiële huwelijkskandidaat gekeken. Een Marokkaanse vader omschrijft dit proces als volgt.

Bij de keuze van een huwelijkspartner is het van belang dat de aanstaande schoonfamilie goed is. Wie wordt mijn zwager? Wie is de moeder? Vanuit de islam moet je een goede partner kiezen. Je moet naar de ouders kijken. Als een goede en een slechte familie samenkomen, dan gaat dat helemaal mis.

Deze vader verwijst naar de islam, wanneer hij zegt dat zijn kinderen moeten huwen met een goede partner, met een goede familie. Dit om problemen te voorkomen binnen het huwelijk en tussen de families. Vroeger en tegenwoordig ook – maar in mindere mate – vinden gearrangeerde huwelijken plaats binnen families. Er wordt dan voorkeur gegeven aan neef-nicht huwelijken of huwelijken tussen verdere familieleden. Een vader vertelt hierover:

Het komt voor dat families willen dat bijvoorbeeld hun zoon trouwt met een nicht. Dat kan al zijn afgesproken wanneer het kind nog ongebooren is. Dat is dan beloofd, en na twintig jaar trouwt de dochter met iemand anders. Dat is haar keuze, ze kan niet gedwongen worden, maar in de familie is er heisa.

Als reactie hierop, zegt één van de andere aanwezige mannen:

Ik wil juist niet dat mijn dochter trouwt met familie of kennissen, als er dan een echtscheiding komt zijn er grote problemen in de familie. Iedereen is vrij om ‘nee’ te zeggen op een huwelijksaanbod. Volgens de islam mag een man en vrouw kiezen, dat staat in de Koran.

Beide mannen geven aan dat huwen binnen de familie tot problemen kan leiden. Bijvoorbeeld wanneer een afgesproken huwelijk geen doorgang krijgt en bij een echtscheiding. Deze kanttekeningen bij huwelijken binnen de familie worden regelmatig genoemd tijdens de discussies.

De plek waar je opgroeit en de mogelijkheden om een partner te vinden, spelen mee in de keuze. In hoofdstuk 2.1 wordt Hooghiemstra (2003: 34-42) aangehaald. Zij onderscheidt bijvoorbeeld demografische factoren en sociale netwerken waarin een persoon zich bevindt, die samenhangen met partnerkeuze. Een jonge vrouw hierover het volgende.

Mijn moeder [...] is opgegroeid in Marokko, dan heb je ook nog eens een heel beperkt sociaal netwerk. In Casablanca, miljoenenstad, daar ken

je meer mensen, bijvoorbeeld een grotere wijk. Maar als je in afgelegen gebieden woont, in een klein stadje, wordt je omgeving ook heel beperkt. Eerst de familie, dan een kringetje van de clan, dan een kringetje van het dorp.

Voor de moeder van deze vrouw was de keuzeruimte van haarzelf en haar familie heel klein. Voor migrantenjongeren in Nederland treden hierbinnen wel veranderingen op. Er is nu keuze binnen de migrantengemeenschap; er bestaan organisaties gericht op migrantenjongeren, er worden bijvoorbeeld ook feesten georganiseerd, soms speciaal gericht op Marokkaanse jongeren; er bestaat de mogelijkheid om elkaar via internet te leren kennen (er bestaan speciale websites voor islamitische jongeren). De keuzeruimte is doorgaans groter en keuzefactoren beperken zich niet tot religie en etnische identiteit. Een potentiële partner moet natuurlijk ook een goed karakter hebben, en een 'klik' is belangrijk. Zo zegt een jonge studerende vrouw (22 jaar):

Het moet klikken. Verder moet je je aan elkaar kunnen aanpassen en er moet vertrouwen zijn. Hij moet een goed karakter hebben.

Een 'klik' hebben met je partner, 'maatjes' zijn en verliefdheid lijken een steeds grotere rol te spelen bij partnerkeuze onder jongeren. Ouders geven aan hun kinderen meer ruimte om een partner te zoeken en elkaar te leren kennen, vaak wel binnen bepaalde perken. Dit hangt samen met vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken, waarop in de volgende paragraaf in wordt gegaan.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Zoals in hoofdstuk 2.1 is geschreven, plaatsen wij gearrangeerde huwelijken op een continuüm. Waarbij aan de ene zijde eigen initiatief wordt geplaatst en aan de andere zijde gedwongen huwelijken. Het gebied tussen beide is grijs en veel verhalen die tijdens de focusgroepsdiscussies naar boven kwamen kunnen in dit grijze gebied worden geplaatst. Om een idee te geven van de verschillende verhalen volgt hier het verhaal van Rachida, een gehuwde vrouw, moeder van vier kinderen. Zij is van een oudere generatie, waar gearrangeerde huwelijken heel gangbaar waren.

Eigenlijk wilde Rachida nog helemaal niet trouwen, vertelt zij. Ze was net klaar met school, had een baan gevonden. Toen belde een kennis van haar op, ze kende een man die wel in haar geïnteresseerd was, of zij wilde kennismaken? In eerste instantie had ze zoiets van: nee, alle mannen zijn hetzelfde! Haar moeder zei: geef het toch een kans. 'Ik heb een hele lieve oom' (een vaderfiguur voor haar), vertelt Rachida, 'die was er ook bij en die zei: geef het een kans.' Dus kwam hij kennismaken met haar en haar familie. Hij was heel beleefd. Haar familie gaf haar toestemming om hem te leren kennen. Ze hebben bij haar moeder wat

gedronken. Rachida vervolgt: ‘na een tijdje ben ik gewoon naar de keuken gegaan. Mijn moeder kwam me achterna en vroeg: waarom ga je nou weg?’ Rachida: ‘ik vond het best een leuke jongen, maar nu was het goed. Na een week heb ik gebeld. Hij zei toen, waarom bel je me pas na een week? Ja, hallo,’ zeggen Rachida en een ander vrouw in koor, ‘je gaat toch niet meteen een man achternalopen!’ Rachida was in die tijd 21 jaar en verzette zich in het begin tegen het huwelijk. ‘Vier, vijf maanden na de eerste kennismaking zijn we pas getrouwd.’

Rachida is gearrangeerd getrouwd. Het is gangbaar dat via via potentiële huwelijkskandidaten worden aangedragen. Rachida verzette zich in het begin, zij wilde nog helemaal niet trouwen. Haar moeder en oom hebben haar geadviseerd ‘het een kans te geven’. Is hier sprake van dwang? Zoals Rachida haar verhaal vertelt, is dat niet het geval. Zij geeft ook in het gesprek aan dat ‘nee’ mag worden gezegd tegen een potentiële kandidaat. *Een vrouw mag kiezen! Dat staat ook in de Koran*, aldus Rachida. Ze besloot dat het best een geschikte kandidaat was om mee te trouwen en neemt zelf het initiatief om contact op te nemen (nadat een aannemelijke tijd is verstreken). Zelf zegt ze dat ze *pas* na vier of vijf maanden zijn getrouwd, best een lange tijd, in haar ogen. Rachida’s huwelijk is niet met ‘dwang’ te bestempelen. Het is een gearrangeerd huwelijk waar wel lichte druk is uitgeoefend door haar familieleden. Het laatste woord was echter aan Rachida zelf. Niet alle verhalen die we te horen kregen tijdens de focusgroepsdiscussies waren vrij van dwang. De vijftig jarige Naema geeft in haar verhaal aan dat zij geen keuze had bij haar huwelijk, het werd voor haar besloten.

Naema vertelt dat haar vader haar huwelijk had geregeld. Zij heeft haar man voor de eerste keer gezien tijdens haar huwelijk. Ze was 15 toen zij trouwde. De andere vrouwen vragen wat ze van hem vond toen ze hem de eerste keer zag. Naema antwoordt: ‘ik dacht, o nee, toch niet hem!’ Hij was toentertijd 39 jaar. ‘Het was geen leuke man om te zien, maar het moest van mijn vader’ zegt Naema. Ze waren 18 jaar getrouwd en toen zijn ze gescheiden. Ze hebben 6 dochters gekregen, één woont nog thuis, de andere vijf zijn al getrouwd. Twee met een islamiet uit een ander land, twee met Marokkanen. ‘Mijn dochters hebben allemaal zelf gekozen. Ik heb daar niks mee te maken’, besluit Naema.

Toen Naema haar man op haar huwelijksdag zag, schrok ze van de keuze van haar vader. Het is helaas geen goed huwelijk geweest. Dat liefde na het huwelijk komt, was voor dit koppel niet aan de orde. Door wat zij zelf heeft meegemaakt in haar huwelijk, geeft Naema heel duidelijk aan dat zij haar dochters vrij laat in de keuze voor een partner.

Gedwongen huwelijken worden door alle respondenten afgekeurd. Vaak volgt de opmerking: ‘gebeurt dat nog dan?’ Hiermee wordt verwezen naar het voorkomen

van gedwongen huwelijken vroeger, maar het verdwijnen van dit gebruik tegenwoordig. ‘Dwang heeft ook geen zin, het huwelijk zal toch stuk lopen,’ wordt tijdens een mannendiscussiegroep door de vaders gezegd:

Dwingen om te trouwen komt heel weinig voor. Ouders steunen hun kinderen, zij willen ook een goede partner voor hun kinderen. Zij willen dat de familie/het gezin bij elkaar blijft. Als kinderen worden gedwongen om te trouwen, gaan ze een paar maanden later uit elkaar.

Eveneens werd in de verschillende focusgroepsdiscussies gesproken over het verschil tussen ‘gearrangeerde huwelijken’ en ‘gedwongen huwelijken’. In tegenstelling tot ‘gedwongen huwelijken’ omschreef het merendeel van de respondenten ‘gearrangeerde huwelijken’ als een normale gang van zaken. ‘Nee’ kunnen zeggen tegen een voorgestelde potentiële huwelijkspartner werd van groot belang geacht. In onderstaand citaat volgt een gesprek over wat ‘dwang’ is.

Khadija: Gedwongen, dat is als je vader zegt: je gaat nu trouwen, want ik wil dat je met die man trouwt. Dat is vaak de sociale druk van de omgeving en het goed willen doen voor je ouders en je omgeving...
Amina: [als] je moet ‘ja’ zeggen. Van: mijn ouders zijn gecharmeerd van dat gezin, die willen dat graag. Iemand anders wordt toch niet geaccepteerd, dus ik ga maar... Dat is ook een vorm van dwang... [instemmend gemompel].

In de woorden van deze vrouwen is ‘dwang’ door je ouders opgelegd krijgen dat je móet trouwen, maar eveneens het uitoefenen van druk door de familie waardoor de jongen of het meisje bezwijkt. De vraag is of dit onder ‘gedwongen huwelijken’ kan worden geschaard? Wanneer vanuit sociale druk een jongen of meisje ‘ja’ zegt, zonder eerst duidelijk tegen de ouders te zeggen dat ze het niet eens zijn met de keuze, kan dat als ‘dwang’ worden getypeerd? Daarmee niet suggererend dat grote sociale druk, niet een punt is waar aandacht aan moet worden besteed. Wat is ‘vrije keuze’? Je klik met de familie blijft belangrijk, zegt de 32 jarige Khadija in onderstaand citaat:

Je hebt ondanks vrije keuze – wat tegenwoordig veel gebeurt – je klik met de familie is wel belangrijk. Marokkanen, binnen families, als je een goede band hebt met de familie, is die klik echt heel belangrijk, anders is dat huwelijk bij voorbaat al gedoemd te mislukken. Niet eens zo zeer omdat die ouders dan gaan tegenwerken, maar die ouders gaan wel afstand nemen. De familie gaat wel afstand nemen van jouw huishouden. Dat merkt die zoon of dochter thuis ook wel, dan gaan ze elkaar verwijten maken. En Marokkanen, die laten zich daar wel door beïnvloeden. Ik ken weinig Marokkanen die een keuze maken, en de familie staat er niet achter, dat ze dan ook bij die keuze blijven. Op dat

moment zeggen ze, ik heb gekozen, dus klaar. Dit is mijn vrouw, dit is mijn man en ik ga hiermee verder. Toch zeggen ze naar één of twee jaar, ik heb toch geen goede keuze gemaakt.

Khadija beschrijft, dat ondanks vrije keuze, je toch beïnvloedt wordt door je familie. Zij onderschrijft het belang van de hechte Marokkaanse familiebanden, zeker wanneer een huwelijk mislukt. Deze situaties komen overal voor. Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat de grootste kans van slagen weggelegd zijn voor huwelijken van 'gelijken', partners met gelijke achtergrond, religie, interesses, taal et cetera. Wanneer een Nederlands meisje met een Marokkaans Nederlandse jongen thuis komt, zullen er ouders zijn die het daar niet mee eens zijn en de keuze van hun kind afkeuren (van Nieuwkerk 2006). Vooral als zij bijvoorbeeld zich ook tot de islam wil bekeren. Een dergelijke verslechtering van de familierelatie, zoals beschreven in het bovenstaande citaat, kan ook onder andere bevolkingsgroepen een mogelijk gevolg zijn.

Jongeren moeten hun eigen keuze maken, is doorgaans het credo van de ouders. Zij steken echter hun voorkeuren niet onder stoelen of banken. Door de 51 jarige Amal wordt gezegd:

Nu, de meiden zijn vrij, ze kiezen zelf hun partner. Maar de ouders hebben altijd meer inzicht, hebben altijd meer informatie over de man. Ik zit nu ook met mijn zoon, die heeft ook een meisje, verkering. Ik ben niet iemand die zegt, Berbers of Marokkaans [Arabisch] Ik wil het beste voor mijn kind, daarom wil ik hem beschermen. Ja, ik kan niet zeggen – hij is verliefd, klaar – dat kan ik niet zeggen, je moet heel goed opletten. Als jij wilt trouwen met een meisje, moet je ook echt. Wij voelen als ouders dat wij onze kinderen moeten beschermen. Als een jongen komt voor mijn dochter en hij is crimineel ofzo, dan ga ik praten met mijn dochter. Ik laat altijd haar de keus.

Eigen keuze wordt oogluikend toegestaan. Maar duidelijk wordt uit de woorden van Amal, dat zij zich zeer verantwoordelijk voelt voor de keuzes die haar kinderen maken. Zoals ze zegt, wil ze het beste voor haar kinderen. Uit haar woorden komt een worsteling naar voren, zij wil enerzijds haar kinderen sturen maar hen anderzijds ook helemaal vrij laten. In tegenstelling tot wat wellicht verwacht wordt, resulteert 'vrije keuze' niet in het uitstellen van een huwelijk door jongeren. Er lijkt zelfs een tendens te bestaan (onder een deel van de jongeren) om jong te trouwen. Rachida is moeder van vier kinderen, over haar oudste zoon en dochter vertelt zij het volgende.

Kinderen moeten zelf een keuze maken. Mijn zoon van 21 is verloofd met een meisje van 21. Het is een hele jonge leeftijd. Ik zeg: jullie hebben voor elkaar gekozen. Ik hoop dat alles goed gaat, maar ik ben niet

degene die daarover beslist. Mijn dochter [18] heeft ook iemand leren kennen. Zij is naar mij toegekomen om het te vertellen. Maar ze wil rustig aan doen, eerst haar HBO afmaken. Ze vraagt aan mij: mama, wat vind jij ervan? Als jij er goed mee om kunt gaan, ben ik tevreden, antwoord ik dan.

Rachida geeft aan haar kinderen zelf de keuze om een partner te kiezen. Ook haar dochter, die een jongen is tegengekomen, maar nog niet wil trouwen en eerst haar studie wil afmaken, laat ze daar vrij in. Zij gaat ervan uit dat haar dochter 'er goed mee om kan gaan.' Waarmee zij haar dochter de ruimte geeft om de jongen beter te leren kennen en haar het vertrouwen geeft, dat zij geen zaken onderneemt die verboden zijn volgens de islam voor het huwelijk.

Rachida's zoon daarentegen heeft gekozen om meteen te trouwen. Rachida vindt hen ook jong, maar laat de keuze aan haar zoon over. Eigen keuze en de ruimte om verliefd te worden, lijkt onder Marokkaanse Nederlanders steeds gebruikelijker te worden. Rachida geeft aan met haar dochter open te praten over het ontmoeten van een jongen, hem leren kennen, haar studie af te maken en dan te trouwen. Dergelijke relaties worden soms ook oogluikend toegestaan, zoals een Marokkaanse vader vertelt:

Als mijn dochter een vriend heeft, ik weet het, maar ik doe net alsof ik het niet weet.

Vaak wordt ook gezegd, dat zowel dochters als zonen dergelijke persoonlijke onderwerpen sneller met hun moeder bespreken en advies aan haar vragen.

Er lijkt weliswaar een tendens onder een deel van de jongeren om jong te huwen, tegelijkertijd zien we een groep oudere ongehuwde vrouwen ontstaan, hoogopgeleid en met goede banen. Drie ongehuwde vrouwen Khadija (32 jaar), Amina (25 jaar) en Aisha (27 jaar) en de gehuwde Amal (51 jaar) hebben over dit onderwerp het volgende gesprek.

Ze trouwen veels te jong. Gespreksleider: hoe komt dat dan? Khadija: De mentaliteit van de jongeren. Als je naar ons [Khadija, Amina, Aisha] kijkt in vergelijking met, zeg jongeren tot 25 jaar. Er is een heel groot verschil in denkwijze, gedrag en houding. Je ziet het in gedrag, in geloofsuiting. De meeste jongens komen ook met een meisje met een hoofddoek, ik zie ook heel veel meisjes met een hoofddoek. Terwijl onze generatie bijna geen hoofddoeken draagt. Amal: mijn zoon, hij zegt: ik ben een moslim, ik moet niet iedere keer met een meisje uit, ik moet trouwen. Khadija: het heeft [voor mij] lang geduurd om zelfstandig te worden, een eigen huisje, de stap is heel groot. Veel jongeren denken: als ik het huis uit ga, is het meteen trouwen [...] Gespreksleider: eigenlijk hebben jullie nog meer hindernissen moeten overwinnen dan de jongere generatie, hoe komt dat? Aisha: ik weet niet hoe het zit. Ik had ook laatst een bijeenkomst georganiseerd,

op een hele mooie locatie. Dan komen van die [Marokkaanse] meisjes, en die zeggen: oh, dit is mooi voor mijn bruiloft. Die meisjes denken aan weekendjes weg, niet aan huishouden en kinderen krijgen. Een paar maanden na hun bruiloft gaan ze weer uit elkaar. Je hebt meisjes van 16, 17 en die willen trouwen. Ambities zijn niet belangrijk voor hen, belangrijk is een man. *Amina*: wat ik wel vreemd vindt, is dat je soms moeders hebt die zelf dan wel werken, maar wanneer hun dochter zelf aangeeft te willen trouwen, dat de moeder denkt, als ik haar nu niet laat trouwen kan ze misschien wel iets verkeerd gaan doen. Dan is ze onder de hoede van de man en ben ik wat dat betreft... Trouwen op zo'n jonge leeftijd is ook vreemd.

De jonge vrouwen die hier aan het woord zijn, zijn alle drie hoogopgeleid met een goede baan. Zij zijn in die zin onafhankelijk. Khadija heeft zelfs een eigen huis gekocht. Zij geeft wel aan dat de stap om zo'n onafhankelijk leven te leiden niet makkelijk was. De drie jonge vrouwen spreken van een generatiekloof, tussen wat zij hun generatie (van boven de 25) noemen en de generatie jongeren onder de 25. Terwijl zij hebben gestreden voor vrijheden en ambities hebben, signaleren zij onder een deel van de jonge vrouwen een afname van ambitie en een voorkeur voor een huwelijk. Deze huwelijken zouden vaak niet lang stand houden, nadat de eerste verliefdheid is vervaagd. Als reden waarom ouders instemmen met een huwelijk op zo'n jonge leeftijd, geeft Amina aan dat de ouders dan de verantwoordelijkheid overdragen aan de man. Dit hangt samen met de angst dat een meisje haar maagdelijkheid (letterlijk én gepast gedrag) verliest. Een huwelijk neemt deze zorg weg bij de ouders en legt deze in handen van de echtgenoot.

Gemengde huwelijken

Gemengde huwelijken tussen Marokkanen en andere etniciteiten komen volgens de cijfers van het CBS niet veel voor (zie hoofdstuk 3.3). De argumenten om geen gemengd huwelijk aan te gaan worden ten eerste verwoord in termen van religie en als tweede punt in termen van culturele achtergrond.

In de Koran staat dat een meisje met een moslim móet trouwen, een jongen kan ook met een Joods of Christelijk meisje trouwen [religies van het boek].

Geloof speelt een grote rol bij de keuze van een partner. Mijn dochter is ook met een Marokkaan getrouwd. Ze moet zelf kiezen, het mag ook een Hollandse jongen zijn, maar dan moet hij zich wel bekeren.

Overeenkomst in religie is een zeer belangrijk punt. Deze mening zijn al onze respondenten toegedaan, zonder uitzondering. Zoals in het eerste citaat staat beschreven, bestaat een verschil tussen mannen en vrouwen. Mannen mogen volgens de islam ook met een christelijk of joodse vrouw trouwen, vrouwen mogen

enkel met een moslim trouwen. Toch geldt in de praktijk doorgaans dat een jongen eveneens met een islamitisch meisje behoort te trouwen. Er mag met een persoon van een andere etniciteit worden getrouwd, maar hij of zij dient zich wel te bekeren tot de islam. Zo bepleit ook de moeder, die in het tweede citaat aangeeft dat haar kind ook met een Nederlander mag trouwen, mits hij zich bekeert. Goedkeuring van een bekeerde tot de islam, betekent nog niet dat deze optie ook zelf wordt gebezigd. Zo zegt een jonge, studerende, ongehuwde vrouw (22 jaar) over gemengde huwelijken (met zelfde religie):

Het geloof zegt dat je iedereen met dezelfde religie moet accepteren.
Maar zelf val ik er niet op.

Deze jonge vrouw geeft aan, dat voor haar wel de optie bestaat om met iemand van een andere etniciteit te trouwen, maar dat haar voorkeur uitgaat naar een Marokkaan. Doorgaans wordt overigens zeer positief gesproken over bekeerlingen tot de islam. Zo wordt tijdens een groepsgesprek het volgende gezegd:

‘Een Nederlandse jongen kan, maar dan moet hij wel Moslim worden, dan is het geen probleem. Mijn schoonzusje is Nederlandse maar is Moslim geworden voor haar man,’ vertelt één van de vrouwen. Een andere vrouw voegt toe: ‘als een Nederlander moslim wordt, willen ze alles leren. Ze zijn nog betere moslims dan ons!’ Iedereen knikt beamend en lachend.

Toch worden er ook kanttekeningen gezet bij een dergelijk gemengd huwelijk, ook al is de partner bekeerd tot de islam. Culturele verschillen blijven bestaan, zo bepleit Khadija (32 jaar):

Ik heb een paar familieleden, die heel lang getrouwd zijn met een niet-Marokkaanse vrouw. En dan merk je wel dat ze met culturele aspecten en dan vooral sociale aspect een rol gaan spelen. Dan zijn ze vijf, tien jaar getrouwd, de man wordt ouder, hij gaat meer zoeken naar zijn *roots*, het geloof. Bij ons speelt het geloof een belangrijke rol, hoe ouder, hoe meer geloof een rol speelt. Dat heb ik ook bijvoorbeeld gezien bij mijn ouders. Als je ouder wordt, gaat het geloof wel een rol spelen. Je gaat toch na denken, ik moet wel bidden, zweert alcohol af, je rookt niet of je gaat toch naar Mekka. Gewoon bepaalde dingen, en je partner merkt dat en wordt die kloof ineens groter [...] Soms moet je bij ons problemen oplossen, waarvan westerlingen zeggen *it is not my cup of tea*, dat is eigen verantwoordelijkheid [...] Als je als westerling gelovig bent, en je bent met een Marokkaan, de basis is hetzelfde, je komt elkaar wel tegen. Maar de traditie, familie, sociale druk speelt toch een grote rol.

Uit de bovenstaande citaten blijkt dat religie en etniciteit belangrijke keuzefactoren zijn. Tegelijkertijd komt naar voren dat er een individualiseringsproces plaatsvindt, zoals in de volgende paragraaf toegelicht.

Individualisering

Onder de jongeren is een duidelijke tendens waarneembaar, dat vrije keuze en romantische huwelijken steeds vaker voorkomen. Jongeren krijgen steeds meer ruimte om een eigen partner te kiezen en soms ook te leren kennen voordat in het huwelijksbootje wordt gestapt. Zoals in de voorgaande paragrafen naar voren is gekomen, laten ouders dit in toenemende mate (oogluikend) toe. Vaak hebben zij wel voorkeuren voor bepaalde partners voor hun kinderen, maar geven zij aan dat de kinderen hun eigen keuze moeten maken. De mogelijkheid om een eigen keuze te maken voor een partner, wordt desalniettemin beïnvloed door de ouders en sociale omgeving. Bepaalde keuzefactoren, waarbij religie de belangrijkste vormt, worden doorgaans zelf door de jongeren geaccepteerd. Er is een duidelijk individualiseringsproces te signaleren.

Qua partnerkeuze door de kinderen, ervaren ouders vaak een druk. Enerzijds willen zij zich mengen in de keuze van huwelijkspartner, anderzijds voelen zij dat zij hun kinderen vrij moeten laten. Een Marokkaanse vader – Najib – omschrijft deze innerlijke worsteling als volgt:

Er zijn grenzen aan vrije keuze. Vragen die belangrijk zijn: Is het een goede jongen? Gaat hij niet naar de coffeeshop? Is hij niet crimineel? Als hij deze dingen wel doet, dan is hij niet goed voor mijn dochter. Maar zij is volwassen. Als er iets aan de hand is met hem, moet ze niet komen van: ‘pappa...’ Als ik haar zou tegenhouden, dan gaat zij toch. Dan gaat zij dat stiekem doen, omdat ze van die persoon houdt. Je moet je kinderen niet dwingen om te trouwen, maar je wilt wel een goede man voor je dochter.

De vijftigjarige Naema, die zelf gedwongen is uitgehuwelijkt vertolkt eenzelfde mening.

Zoons en dochters moeten zelf een partner zoeken. Het is beter dat zijzelf kiezen, niet ik. Als ik iemand voor hen uitkies en ze hebben ruzie met hun partner, dan komen ze naar mij toe en zeggen: het is jouw schuld. Als ze zelf iemand kiezen, is het hun eigen schuld als het niet goed gaat.

In de bovenstaande citaten geven Najib en Naema aan dat individuele keuze, eveneens individuele verantwoordelijkheid betekent voor het huwelijk. Dit is een verschuiving in de huwelijks traditie. Bij gearrangeerde huwelijken komt doorgaans

de familie van de man, bij de familie van de vrouw, haar hand vragen. Na het huwelijk, voegt de vrouw zich bij de familie van de man (soms betekent dat, dat de vrouw inwoont bij de familie van de man). Een huwelijk is dus niet zozeer een verbintenis tussen individuen maar tussen twee families, zoals uitgebreid is beschreven in hoofdstuk 3.1. Bij huwelijksproblemen zijn het vaak weer de beide families die bemiddelen tussen de twee echtgenoten. De gang naar de rechtbank om een echtscheiding aan te vragen is doorgaans de laatste optie, wanneer de verzoeningspoging van de families op niets uitloopt.

Individuele keuze van een huwelijkspartner betekent dat er eveneens een huwelijk wordt gesloten tussen twee individuen. Zoals in de twee bovenstaande citaten wordt aangegeven, zijn veel ouders van mening dat zij geen verantwoordelijkheid dragen voor een huwelijk, wanneer de kinderen een eigen keuze hebben gemaakt. Of zoals Christiane Timmerman (2000: 134) het verwoordt: 'Wanneer het huwelijk niet goed loopt, ben je daar zelf verantwoordelijk voor en kan niet de schuld worden gegeven aan familie. Een falend huwelijk betekent dan ook persoonlijk falen.'

Echter, familiebanden zijn niet verschoven. Als een zoon of dochter problemen heeft binnen zijn of haar huwelijk, zal hij/zij hiermee toch vaak naar de ouders gaan. Gevolg kan zijn, dat de ouders dan stellen dat het de eigen keuze was en dat zij nu niets kunnen ondernemen om de problemen te verhelpen. Najib stelt in het bovenstaande citaat dat zijn dochter niet bij hem moet aankloppen als het huwelijk met een zelfgekozen partner niet goed verloopt. En Naema zegt dat wanneer haar kinderen zelf een partner uitkiezen, het hun eigen schuld is als het niet goed gaat.

Wanneer huwelijkspartners individueel worden gekozen, zijn de families daar eveneens niet zo direct bij betrokken geweest en kennen zij elkaar wellicht niet zo goed als bij de traditionele huwelijksluiting. Echtscheiding is dan ook meer een breuk tussen twee individuen. Gangbare verzoeningspogingen zullen waarschijnlijk minder worden ondernomen omdat de families elkaar niet kennen.

4.1.2 Turkse Amsterdammers

Zoals Marokkanen zijn Turken voornamelijk naar Nederland gekomen als gastarbeiders in de jaren zestig van de twintigste eeuw. Turken in Nederland komen uit verschillende regio's in Turkije. Zoals in onderstaande paragraaf uiteen wordt gezet, worden door de respondenten zelf grote verschillen toegedicht aan mensen uit verschillende regio's, wat invloed heeft op partnerkeuze. In Nederland vormen Turken de grootste niet-westerse migrantengroep. Turken in Nederland staan erom bekend relatief goed georganiseerd te zijn. Er bestaan vele organisaties en moskeeverbanden die door het hele land actief zijn.

Keuzefactoren

Tijdens gesprekken over de keuzefactoren bij een huwelijkspartner kwam één punt herhaaldelijk aan de orde: etnische identiteit. Respondenten gaven te kennen dat het ten eerste belangrijk is dat een partner eenzelfde etnische achtergrond heeft. Voor Turkse Amsterdammers is de achtergrond zeer belangrijk. Een Turkse man (27 jaar), die zelf met een Pakistaanse is getrouwd, verklaart dit als volgt:

Turken, die naar Europa zijn gekomen, zijn nationalistisch. Turkije bestaat nog niet zolang – sinds 1923. Als er geen nationalisme was, had Turkije niet bestaan [voorheen onderdeel Ottomaanse Rijk]. Zelf heb ik voorouders uit Afghanistan en Rusland, maar wij zijn nu Turks. Waarom wordt er getrouwd binnen het land? Uit zelfverdediging.

Deze Turkse man verklaart de voorkeur voor een Turkse partner uit nationalisme. Om het bestaan van Turkije te waarborgen moet intern getrouwd worden, aldus de respondent. In de literatuur komt deze etnische endogamie eveneens veelvuldig aan de orde (Timmerman 2000, Yerden 1995). Ten tweede wordt er veelvuldig onderscheid gemaakt tussen regio's in Turkije en stad/platteland. Mensen afkomstig uit bepaalde regio's worden omschreven als zeer conservatief of juist progressief. Aan de verschillende regio's worden ook uiteenlopende culturele gebruiken toegeschreven. Bepaalde regio's worden gekenmerkt door strengere regels:

Van mijn ex-man mocht ik niks. Hij kwam uit de buurt van Anatolië. 'Oeoe', zeggen de anderen. Dat zijn strenge, platteland. *Yeter*: je mag misschien niet generaliseren maar de kwaliteit mensen verschilt ook per streek. In Anatolië, uitzonderingen daargelaten, zijn het vooral ruwe bolsters. *Duygu*: noemt waar hij precies vandaan komt. *Yeter*: had het aan mij gevraagd meid, dan had ik het je toch afgeraden [gelach]. *Duygu*: Waar hij vandaan komt is echt een conservatief dorp, maar mijn familieleden kwamen ook uit een dorp, maar zij dachten anders. *Yeter*: maar je hebt dorpen en dorpen.

Veel respondenten noemden het belang van huwen binnen dezelfde regio. Cultuurverschillen maken een huwelijk met iemand uit een andere regio problematisch. Een andere vrouw vertelt dat zij zelf haar huwelijkspartner heeft uitgezocht. Zij en haar man komen uit verschillende steden in Turkije. 'Mijn schoonouders zijn veel strenger dan ik gewend ben', vertelt zij. Daaraan toevoegend: 'vroeger waren de verschillen veel groter, nu is dat minder'. Zoals in dit citaat naar voren komt, kwam tijdens de discussiebijeenkomsten naar voren dat veranderingen in opvattingen over huwen binnen de eigen regio ter discussie staat. Eén moeder verwoordt haar mening als volgt:

Kinderen moeten hun eigen keuze maken. Wel uit de eigen cultuur, stad. Dat móet niet, maar dat wil ik graag.

Deze moeder geeft aan wel voorkeur te geven aan het huwen van haar kinderen uit eenzelfde herkomstregio, maar erkent dat kinderen zelf een keuze moeten maken en dat tijden veranderd zijn. Veel jongeren huwen ook buiten de regionale grenzen. Andere eigenschappen die worden genoemd zijn een goed karakter, een goede opleiding, omgeving/familie en geloof. Geloof wordt nu en dan expliciet genoemd. Het wordt min of meer vanzelfsprekend geacht dat een toekomstige partner islamitisch is. Hoewel religie wel een grote keuzefactor is bij een huwelijkspartner, wordt meer gesproken over het belang van een overeenkomstige etnische identiteit.

Opleidingsniveau is van steeds groter belang. Enerzijds willen jonge vrouwen vaak eerst een opleiding afronden voordat zij het huwelijksbootje instappen. Zij gebruiken dit argument ook om het huwelijk uit te stellen tegen eventuele familie die herhaaldelijk aandringt. Anderzijds zoeken zij ook vaak een partner met een gelijkwaardig opleidingsniveau. Zij willen op gelijkwaardige wijze kunnen communiceren.

Meryem is een getrouwde moeder van 36 jaar. Op de vraag welke eigenschappen een geschikte man voor haar dochter zou moeten bezitten, antwoordt zij het volgende:

Achtergrond maakt niks uit. Geloof is belangrijk en karakter. Een tante van mij is vierenhalf jaar geleden met een Nederlandse man getrouwd – een echte Nederlandse man, herhaalt ze – hij is tien jaar geleden moslim geworden, dat kan ook. Verder wil ik vooral dat de man eerlijk is.

Liefde is uiteindelijk een punt, waarvan veel respondenten zeggen dat het belangrijk is. Een groot deel van de volwassen respondenten zijn gearrangeerd gehuwd. Hetzij een gelukkig huwelijk, waar de liefde na het huwelijk is gekomen, hetzij een moeizaam huwelijk. Zo wordt door één van de gehuwde moeders gezegd:

Respect voor elkaar is heel belangrijk, waar respect is, is liefde.

En ook zijn er verhalen over verliefdheid. Al wordt verliefdheid vooral in de mond genomen wanneer het gaat over hedendaagse jongeren, dan wel door moeders dan wel door jongeren zelf. Emel, een 26 jarige vrouw is op jonge leeftijd getrouwd met de jongen waar ze tijdens de vakantie verliefd op werd. Zij beschrijft het verloop als volgt:

Ik was op vakantie in Turkije, en opeens zag ik mijn man, Aslan, en ik weet het niet, maar een klik. Ik weet het niet, onze ogen... Ik had zoiets van: dit is het, weet je. Toen kwam hij bij ons de hand vragen – bij ons is dat zo. De eerste dag is hij meteen gekomen om de hand te vragen. Eerst

een beetje praten en elkaar leren kennen enzo. We waren voor zes weken op vakantie gegaan en in die zes weken hebben we met elkaar gesproken. Kennisgemaakt, ik dacht, het is wel goed voor mij. Ik zei tegen mijn ouders dat ik wel wilde trouwen. Toen zeiden zij: je bent nog te jong, je bent nog te klein. Ik was achttien. Ze zeiden, wacht nog maar af, je bent nog te klein. Ik zei: nee, ik wil het wel. Ik heb het zelf gewild en ik heb er geen spijt van.

Het was liefde op het eerste gezicht, zoals deze vrouw vertelt. Zij wilde perse met deze jongen trouwen terwijl haar ouders haar nog te jong vonden. Zij heeft echter doorgezet en is nog steeds gelukkig getrouwd. Emel ontmoette haar man in Turkije. Het land van herkomst is een belangrijke plek waar liefdes opbloeien en verlovings worden gesloten. Niet altijd zijn de verliefdheden een gelukkig einde beschoren. Een verliefdheid die na de zomerse vakantieperiode bekoelt, kan een meisje of jongen in een hachelijke positie plaatsen, wanneer er bijvoorbeeld reeds een verloving is. De jongere durft dan vaak niet te kennen te geven toch te impulsief te hebben gehandeld. Gaan ze ermee door, om de familie niet te schande te maken of geven ze toch te kennen het aanstaande huwelijk geen doorgang te willen verlenen (zie hoofdstuk 3, de casus Iptisem)? Dit is één van de onderwerpen die in de volgende paragraaf aan bod komt.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Willen trouwen met een vakantieliefde – zoals Emel – is een vrije keuze. De 36 jarige Meryem, stond aan de andere kant. Zij is een zogenaamde ‘importbruid.’ Voor haar man is Meryem naar Nederland gemigreerd vanuit Turkije. Dit is haar verhaal:

De eerste keer heeft Meryem haar man ontmoet tijdens een huwelijksfeest in Turkije in de zomer. Duygy vraagt: ‘en... was je meteen verliefd toen je hem de eerste keer zag?’ Meryem kijkt even bedenkelijk: ‘nee, verliefd niet’. Zij zijn aan elkaar voorgesteld maar hebben verder niet met elkaar gesproken. Hij vond haar leuk en wilde graag trouwen. Zijn familie is heel ver familie van haar familie. Zijn familie is toen bij haar familie op bezoek gekomen. De familie van de man is drie keer op visite gekomen. De eerste en tweede keer hebben zij gewoon gepraat, de derde maal hebben zij gevraagd of Meryem het huwelijksaanzoek wilde accepteren. Na het bezoek vroegen haar vader en opa: ‘wat vind je?’ Meryem vertelt: ‘Ik was negentien jaar oud, ik wilde helemaal niet trouwen. Maar ik vond hem wel interessant. Hij was open, direct. Ik vond zijn gedrag leuk, hij was netjes. Hij was anders dan andere jongens, meer volwassen.’

Tijdens het derde gesprek heeft de vader van Meryem ingestemd. De huidige man van Meryem was enkel bij de derde visite aanwezig en Meryem vertelt dat zij tijdens het bezoek koffie en eten bracht en voornamelijk in de keuken was. Toen de familie van haar man op visite kwam bij haar familie, wilde haar vader in eerste instantie niet dat zijn Meryem met hem ging trouwen. Hij vond Nederland te ver weg. ‘Maar ik wilde graag’, vertelt Meryem, ‘dus moest hij het accepteren’.

Huwelijksfeesten zijn vaak gelegenheden waar toekomstige huwelijkspartner aan elkaar worden gekoppeld. Het is een plek waar dikwijls grote groepen mannen en vrouwen bij elkaar zijn, waar families elkaar tegenkomen en over en weer kan worden gekeurd. Het merendeel van de huwelijken vindt plaats in de zomer, wanneer ook de migranten in het land zijn. Meryem’s verhaal is een duidelijk voorbeeld van een gearrangeerd huwelijk met instemming. Meryem is voorgesteld aan haar toekomstige Turks Nederlandse man op een huwelijksfeest. Hoewel zij in eerste instantie niet wilde trouwen, vond ze hem leuk en interessant. Geheel volgens traditie kwam de familie van de man bij de familie van Meryem een aantal keer op bezoek, om elkaar beter te leren kennen en af te tasten. Pas tijdens het derde bezoek heeft het huwelijksaanzoek plaatsgevonden. Hoewel Meryem zelf en ook haar toekomstige partner grotendeels niet bij de bezoeken aanwezig waren (Meryem bracht alleen thee en versnaperingen naar de woonkamer en haar toekomstige echtgenoot was enkel bij het derde bezoek aanwezig), werd wel overlegd met Meryem over haar wensen. Haar familie zag het aanzoek niet zitten, zij wilden hun dochter niet naar Nederland laten gaan. Meryem daarentegen was gecharmeerd van de jongen en wilde op het aanzoek ingaan. Meryem’s stem is doorslaggevend, zij zegt dat haar vader geen andere keuze had dan in te stemmen met het huwelijk. Dat was Meryem’s wil.

Voor dit huwelijk is Meryem eerder verloofd geweest. Dat was nog op jonge leeftijd, Meryem heeft echter de verloving verbroken:

Kwamen er voor je huwelijk ook families bij jouw familie langs om je hand te vragen? ‘Oh,’ ze moet even lachen, ‘vanaf mijn veertiende. Ik ben toen ook verloofd geweest met mijn buurjongen.’ Eén jaar zijn zij verloofd geweest. Meryem vertelt: ‘hij hield van mij, maar ik niet van hem, hij was als een broer voor mij.’ Toen heeft Meryem gezegd dat ze toch niet met hem wilde trouwen. Hoe was de reactie van hem, zijn familie en haar familie? ‘Hij was erg verdrietig [...] Maar ik kan niet zonder liefde met iemand trouwen.’ Vond je het moeilijk om de verloving te verbreken? ‘Ik heb de beslissing genomen, ring en spullen teruggegeven. Hij wilde het toch proberen, maar ik niet.’

Meryem lijkt ondanks de traditionele huwelijksaanzoeken, grote inspraak te hebben in de keuze voor een huwelijkspartner, zonder consequenties. Gearrangeerde

huwelijken kunnen op verschillende manieren plaatsvinden. Zo kunnen kinderen zelf aan de ouders te kennen geven te willen huwen en de ouders vragen een geschikte kandidaat voor hen te zoeken. Of de ouders stellen een huwelijkspartner voor. Ook al bestaat de mogelijkheid om ‘nee’ te zeggen, dit ligt om diverse redenen niet altijd even gemakkelijk. Zo vertelt een volwassen dochter over haar ouders huwelijk:

Toen mijn moeder aan mijn vader was voorgesteld, had ze ‘nee’ kunnen zeggen, dat had ze ook al eerder gedaan. Alleen kunnen en kunnen. Daar wil ik even toch een uitroep teken bij zetten. Want wij kijken in Nederland toch vanuit een individualistisch gedachtegoed. Als je naar groepsculturen kijkt denkt men aan andere dingen dan alleen zichzelf. Toen mijn moeder trouwde was haar vader al dik in de zeventig en zij zag dat die man heel moeilijk zijn brood verdiende. En zij was één van de laatste in de rij, ze hadden zeven kinderen gehad. Ze had nog een zusje onder zich. En mijn moeder dacht: ja, ik kan het mijn vader niet aandoen omdat hij zo hard moet werken. Dus de afweging om te trouwen is niet alleen maar: ik vind die man leuk, dus daar ga ik mee trouwen.

Wat is ‘vrije keuze’? Deze vraag wordt goed uiteen gezet in bovenstaand citaat. Het kiezen van een huwelijkspartner is voor veel (voornamelijk oudere generatie) migrantenvrouwen geen individuele keuze, maar een keuze uit familiebelang. Vaak zijn de motieven hiervoor economisch, zoals wordt omschreven in het citaat. Om haar vader te ontlasten heeft de moeder van deze vrouw toentertijd ingestemd met het huwelijk. Is dit ‘dwang’ te noemen? De dochter legt uit dat vrouwen vaak niet voor zichzelf een keuze maken, maar dat er een hele geschiedenis aan vastzit. ‘Je hebt je familie, zorg voor je ouders, zorg voor je broers en zussen. Het is niet alleen ik, *ik* wil gelukkig worden.’ Trouwen uit liefde, staat in een groot deel van de wereld niet op de eerste plaats, wel het voortbestaan van de familie, zoals naar voren komt uit dit verhaal en uiteen is gezet in hoofdstuk drie.

Wie is betrokken bij de keuze van een huwelijkspartner? In de discussies komt naar voren dat de uitdrukking ‘eigen keuze’ veelvuldig wordt gebezigd, daarbij wel rekening houdend met bepaalde voorwaarden van ouders en de gemeenschap. ‘Eigen keuze’ is van belang, maar hoe daar vervolgens gebruik van wordt gemaakt staat wel ter discussie zoals een vrouw beschrijft:

Jongeren nú maken vaak een foute keuze. Ze vinden iemand alleen maar leuk of knap, ze kijken niet naar het karakter.

Een jongere vrouw vertelt:

Mijn zusje heeft via chatten op internet een jongen leren kennen. Wat kun je onderzoeken? Zijn ouders en familie wonen in [...], wij in Amsterdam. Ze kregen wel toestemming om te trouwen. Na 5-6 maanden verloving zijn ze getrouwd. Na één jaar waren ze gescheiden. Ik denk: Je kent elkaar niet, ze waren heel erg verliefd en hebben verder niet nagedacht en te snel een keuze gemaakt.

Eigen keuze is goed, vinden de vrouwen, maar snelle echtscheidingen zijn heel erg volgens de oudere generatie. Zij wijten dit aan het gebrek aan ‘geduld’ van jongeren.

Vroeger, als er thuis ruzie was, werd er niet meteen gescheiden. Scheiden gaat tegenwoordig heel erg snel, er wordt geen tijd meer gegeven aan een huwelijk, zegt één van de respondenten.

‘Geduld’ is een eigenschap die voor vrouwen hoog in het vaandel staat. Het tonen van geduld betekent dat zij er alles aan hebben gedaan om het huwelijk in stand te houden. Het tonen van geduld hangt sterk samen met de beeldvorming over hoe een vrouw ‘behoort te zijn’. Echtscheiding wordt zowel moreel als religieus afgekeurd. Een vrouw behoort deugdzaam te zijn en het belang van haar familie voorop te stellen. Een echtscheiding die zelf is geïnitieerd past niet binnen dit plaatje (Storms 2007). Zoals in bovenstaand citaat staat, denken jongeren tegenwoordig niet meer aan ‘wat de familie wel niet zou denken?’ Geconcludeerd kan worden dat jongeren zich in dat opzicht minder afhankelijk voelen van de familie. Uit de gesprekken komt een duidelijk individualiseringsproces naar voren onder tweede en derde generatie migrantenjongeren.

Gemengde huwelijken

In de voorgaande paragraaf kwam naar voren dat voorkeur voor een Turkse partner aanwezig blijft. Dit blijkt ook uit cijfers van het CBS in hoofdstuk 2.4, waaruit naar voren komt dat het aandeel gemengde huwelijken onder Turken beperkt is. Er is wel een versoepeling te signaleren op het gebied van gemengde huwelijken met eenzelfde religie. Zo vertelt Gülay, een veertigjarige moeder met volwassen kinderen:

Mijn zoon kwam met een Surinaams meisje thuis. Eerst vond ik dat erg, maar achteraf zei ik: ik wil graag met haar kennismaken. Zij is een Hindostaanse moslim, haar ouders zijn ook moslim. Mijn zoon is met haar getrouwd. Zij hebben bij mij in huis gewoond en zij was een hele goede schoondochter. Na drie jaar zijn ze helaas gescheiden. Maar, het ging niet om culturele verschillen, maar om de persoonlijke situatie.

Deze moeder legt uit dat de reden waarom haar zoon en schoondochter uit elkaar zijn gegaan niet te wijten is aan culturele verschillen. Het hebben van culturele verschillen met een partner van een andere etniciteit is echter een heikel punt dat wordt aangehaald bij de bespreking van gemengde huwelijken. Deze culturele verschillen bestaan op twee niveaus. Ten eerste wordt dit argument aangehaald om aan te geven dat een huwelijk met iemand uit een andere cultuur moeizaam is. Twee Turkse moeders beargumenteren dit als volgt:

Canan (38 jaar): Ik ken wel iemand, een verre neef van mijn man die met een Duitse vrouw getrouwd is in Duitsland. Zij hebben twee zoons. En bij ons worden de zonen besneden, maar zijn vrouw wilde dat niet. Zij wilde dat ze zouden wachten tot de zoons 18 waren, zodat ze zelf die beslissing konden nemen. Dat veroorzaakt dan een klein beetje onenigheid of ruzie. De cultuur is anders.

Emel (26 jaar): Als mijn zoon later zou uitgaan met een Marokkaans meisje of Nederlands meisje, dan weet ik niet wat voor cultuur ze hebben, waar ze van houden, waar ze niet van houden. Als ik naar mijn eigen cultuur kijk, dan weet ik hoe we de bruiloft gaan organiseren, met Suikerfeest, met ramadan, met slachtfest.

Culturele en religieuze gebruiken worden naar voren gehaald om te duiden waarom de voorkeur uitgaat naar een partner voor de kinderen met eenzelfde culturele achtergrond. Ten tweede speelt de taal een grote rol. Ouders willen graag met hun schoondochter/zoon en zijn of haar familie kunnen communiceren en feesten. Bij een gemengd huwelijk werpt dat problemen op. Mocht er toch een gemengd huwelijk gesloten worden, dan is het belangrijkste criteria dat de partner moslim is of moslim wordt. Voor moslimvrouwen hangt deze overweging, naast bovengenoemde, ook samen dat het verbod om met een niet-moslim man te huwen.

Individualisering partnerkeuze

Door de opkomst van de verzorgingsstaat in Nederland is de noodzaak om te huwen, om het voortbestaan van de familie te waarborgen afgenomen. In Nederland heeft de staat een groot deel van de verzorgingstaken overgenomen van de familie. Mede hierdoor is een individualisering opgang gekomen, omdat de directe afhankelijkheid van de familie grotendeels wegvalt. Deze individualisering is onder andere te signaleren in partnerkeuze. Voor migranten die uit een samenleving komen waar familiebanden van groot belang zijn, is dit een grote overgang. Binnen migrantengroepen is eveneens een verschuiving te signaleren in partnerkeuze.

Ibrahim Yerden merkt al in 1995 (:25) op in zijn boek *Trouwen op z'n Turks* dat aan te nemen is dat er de komende jaren veranderingen op zullen treden bij partnerkeuze onder Turken in Nederland. Yerden citeert hierbij Muus en Penninx

(1991: 86) die schrijven dat ‘verwacht kan worden dat jonge migranten meer zeggenschap zullen krijgen in de keuze van hun partner, of door compromissen te sluiten met ouders, of door de weg van de voldongen feiten te bewandelen.’ Yerden (1995: 25) sluit zich aan bij Muus en Penninx met de vraag *in welke mate de jonge generatie invloed zal gaan uitoefenen op partnerkeuze en in welke richting die zal opgaan.*

Het romantische huwelijk is in opkomst onder Turkse groepen in Nederland. Jonge mannen en vrouwen huwen steeds vaker uit verliefdheid. Daarbij klagen moeders dat verlovingsen en huwelijken sneller verbroken worden als de relatie niet goed verloopt. Dit tot afgrijzen van de oudere generatie die vaak welwillend jongeren hun eigen keuze laten maken, maar kortstondige huwelijken omschrijven als gebrek aan doorzettingsvermogen en geduld om een huwelijk te laten slagen. Zo legt een Turkse moeder uit:

Vroeger als je ging scheiden dacht je: wat zou mijn familie denken? Wat gebeurt er met mijn kinderen? Jongeren nú denken daar niet meer aan.

Deze Turkse vrouw omschrijft het individualiseringsproces dat in opkomst is. Zij geeft aan dat jongeren meer aan hun eigen geluk denken en minder vatbaar zijn voor de reactie uit de omgeving op een echtscheiding.

Opleiding wordt steeds belangrijker bij partnerkeuze. Niet enkel dat de partner een bepaald opleidingsniveau moet bezitten. Jongeren – vooral meisjes – willen eerst hun studie afronden voordat ze gaan trouwen. Of ze zetten studie in, om aanhoudende vragen tegen te gaan over trouwen. Eigen ontwikkeling speelt een steeds grotere rol.

Opgroeïend in Nederland worden door migrantenjongeren verschillende culturele repertoires ingesloten. Het overgrote merendeel van de geïnterviewden voor dit onderzoek gaven aan zich te *moeten* schikken naar leefregels, maar zich bovenal ook te *willen* schikken.

Zo schrijft Marjo Buitelaar (2000: 142) in een artikel over hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen, dat de vrouwen waarmee zij sprak doorgaans geen openlijk verzet tonen, uit respect voor hun ouders. Zij zoeken naar wegen om zich niet te schikken naar regels die hen worden opgelegd, en wel hun eigen weg te gaan zonder tot een breuk met de familie te komen. Slechts enkele vrouwen die wij tijdens ons onderzoek hebben gesproken braken openlijk met de regels waarmee zij zijn opgegroeïd en gingen in verzet tegen hun ouders. De hoogopgeleide Turkse Yeter – 44 jaar – is daar één van. Zij heeft vanaf ongeveer de leeftijd van vijftientig een aantal serieuze relaties gehad met autochtone Nederlandse mannen. Zij heeft samengewoond zonder gehuwd te zijn. Met haar huidige vriend gaat zij binnenkort trouwen. De weg die zij heeft gekozen is niet zonder slag of stoot geweest. Zij beschrijft dit als volgt:

Het is wel een worsteling geweest om mijn weg te vinden. Want ja, kijk, wij komen allemaal uit een traditionele afkomst. Als ik naar mijn moeder kijk, die is inderdaad aan mijn vader voorgesteld. Zij hebben elkaar één keer gezien en toen waren zij getrouwd. Dus, heel anders. Mijn moeder kon me daar dus ook niet in begeleiden: van hoe pak je dat aan (...) Ik denk dat je als vrouw moet leren: hoe kom ik op eigen benen? Omgaan met etikettering, want je krijgt een etiket op je hoofd. Ik heb nog steeds als ik thuis vertel: ik heb op een cursus gezegd dat ik samenwoon. Dat mijn moeder zegt: oe, jee, ja, dat had je beter niet kunnen vertellen, dat wordt vast verkeerd uitgelegd. Nou, ik ben daar wat harder in: dan zeg ik: nou ja, jammer dan, als ze het verkeerd uitleggen is dat hun probleem. Maar voordat je zover komt kost je dat heel veel moeite [...] Ik denk dat ik het ook belangrijk vind dat jonge meisjes die in dit soort culturele conflicten zitten eerder begeleiding krijgen in het bespreken van: hoe ga ik om met mijn gevoelens van loyaliteit naar mijn cultuur en naar mijn familie. Maar eigenlijk ook kiezen voor de eigen identiteit en dat ook uit durven te spreken. Dat ik niet een oneerbare vrouw ben als ik een aantal keuzes maak. En dat ik ook wens respect te krijgen voor mijn keuzes, maar is ook heel moeilijk, want dat betekent dat jij een heel stukje je ouders gaat 'opvoeden'. Dat hebben wij ook in die jaren gedaan. Alleen niet alle ouders kunnen evengoed meekomen. En dan krijg je ook die scheuringen in die families, dat zijn drama's eigenlijk [...] Als ik in Turkije kom is mijn familie daar voor mij, en ik vind dat ook heel leuk om ze af en toe weer te zien. Maar, ik zal ze kwijt raken op het moment dat ik ze vertel dat ik samenwoon met een jongen zonder dat ik getrouwd ben. Ik kan het ook niet vertellen. Mijn vriend maakt zich daar wel heel boos over.

Zoals eveneens in het verhaal van Yeter naar voren komt omschrijft Buitelaar (2000: 143) met betrekking tot Marokkaanse vrouwen dat de eigen keuze om strenge regels van ouders met betrekking tot jongens, relaties en samenwonen soepeler te hanteren, niet wegneemt dat er ambivalente gevoelens naar boven komen. De problemen die Yeter ervoer door haar eigen koers te varen, uit zij niet zozeer in religieuze termen, maar in termen van breuk met cultuur. Zij spreekt van 'etikettering' als 'oneerbare vrouw', en het loyaliteitsconflict door haar eigen weg te gaan. Yeter is heel direct over de keuzes die ze heeft gemaakt, zeker ten opzichte van haar ouders, die haar keuzes hebben geaccepteerd maar het er zo nu en dan wel moeilijk mee hebben. Zoals Yeter's moeder die liever niet heeft dat Yeter vertelt dat zij samenwoont, want wat moet er wel niet van haar gedacht worden? Enkel ten opzichte van haar familie in Turkije speelt zij geen open kaart. De angst dat zij hen kwijt raakt, weerhoudt haar daarvan. Als we later in het gesprek de vraag stellen: *vind je dat bij partnerkeuze jezelf die keuze moet maken of sta je ook open voor gearrangeerde huwelijken?* Volgt de reactie:

Aysel: Door jezelf! *Yeter:* Nou, ik was liever uitgehuwelijkt, als ik heel eerlijk ben. *Aysel en Duygu:* Door je ouders?! *Yeter:* Ik weet dat mijn ouders mij goed kennen en een goede keuze zouden maken. Er is een onderzoek geweest, en daaruit bleek dat mensen die waren uitgehuwelijkt langer bij elkaar bleven dan mensen die een eigen keuze maken. Mensen moeten eigenlijk onderwezen worden: wat kun je verwachten van een huwelijk? Wat kun je verwachten van een partner? Van die origine of van die origine? Wat wil je zelf?

Een soort vragenlijst die je bij jezelf moet doorlopen van, wat zij [Duygu] net zegt van: ik pas niet bij een Turkse man. Omdat wij andere verwachtingen hebben als vrouw. Wij willen onszelf manifesteren, we willen ook het huishouden niet als primaat hebben. Maar dat gold vroeger ook voor de Nederlandse vrouw.

Aysel en Duygu reageren verbaasd wanneer Yeter zegt dat ze liever een gearrangeerd huwelijk had gehad in plaats van vrije keuze. In haar zoektocht naar een partner heeft zij vele obstakels moeten overwinnen en zij verwacht dat haar ouders een goede keuze voor haar hadden gemaakt, mochten zij toentertijd een huwelijkskandidaat voor haar hebben gezocht. Yeter's opmerking is in overeenstemming met een mening die verschillende ouders is toegedaan in dit onderzoek. Deze ouders bepleiten dat zij het beste voor hebben met hun kind en door hun levenservaring een geschikte partner zullen voorstellen aan hun zoon of dochter.

4.3 Koerdische Amsterdammers

Koerden zijn een volk zonder land. Zij leven in Turkije, Iran, Irak en Syrië. In Amsterdam is een Koerdische vrouwenvereniging gevestigd die zich zowel op de Koerdische strijd om erkenning richt als de positie van de vrouw. De voorzitter van deze vereniging beschrijft de positie van de Koerden als volgt:

De identiteit van Koerden wordt ontkend. Men wordt gedwongen om te zeggen: 'ik ben Turk'. Koerdistan spreidt zich over Turkije, Iran, Irak en Syrië. In de eerste drie landen wordt assimilatie geëist van de Koerden, in Syrië zijn zij identiteitsloos. De Koerden ervaren sociaaleconomische repressie in deze landen.

De afkorting PKK staat in het Nederlands voor 'Arbeiderspartij van Koerdistan.' De PKK is de groepering van de Koerden die in de bergen een strijd voeren voor een Koerdische staat, vrij Koerdistan. Koerden in Nederland zijn vooral als vluchtelingen hierheen gekomen. Het merendeel van de Koerden in Nederland zijn afkomstig uit het oosten van Turkije.

De strijd om vrouwenrechten is onder de Koerdische vrouwen sterk verbonden met de politieke strijd over hun identiteit als Koerden. Zo vertelt Amine, de voorzitter van de Koerdische vrouwenbeweging:

Een Koerdische vrouw vecht op de eerste plaats voor de erkenning van haar identiteit en ten tweede voor haar positie als vrouw.

Bij de vrouwenbeweging wordt de strijd voor erkenning en vrouwenrechten sterk met elkaar verbonden. Op Moederdag is een bijeenkomst georganiseerd voor de vrouwen. Amine legt uit dat de bijeenkomst niet enkel een viering is. *Het is ook een protest als moeders zijnde*, aldus Amine. Hun kinderen moeten strijden in de bergen en onlangs hebben er nog bombardementen plaatsgevonden waarbij strijders de dood hebben gevonden. Amine vertelt over ‘de Zaterdagmoeders’, een organisatie die in Istanbul, Turkije, actie voert tegen vermissing van hun kinderen. In 1992 zijn veel Koerdische kinderen verdwenen – vermoord. In vergelijking met ‘de dwaze moeders’ in Argentinië vertelt Amine dat *viijhonderd moeders verzamelden zich vervolgens [sinds mei 1995] iedere zaterdag om te protesteren, waarbij zij een foto van hun verdwenen kind om hadden gehangen*. De protesten werden hard aangepakt door de Turkse overheid, totdat zij in 1999 de openbare protesten van de Zaterdagmoeders definitief de kop in drukten (Overmars-Wouda 2000).

Tijdens de bijeenkomst ter ere van Moederdag worden ons kaarten getoond waarop drie gele bloemen staan afgebeeld en teksten in het Koerdisch. De afbeelding staat symbool voor de leider van de PKK, Öcalan – door aanhangers ook wel liefkozend ‘Apo’ (oom) genoemd – die in de gevangenis drie bloemen – onkruid tussen de tegels van de luchtruimte – had geplukt en aan een kameraad had gegeven die op bezoek was om tijdens een bijeenkomst aan de vrouwen te geven. Hij heeft hiervoor vervolgens twee weken in de isoleercel gezeten. Op de kaarten staan handgeschreven uitspraken van de leider Öcalan met betrekking tot vrouwen(rechten). De vrouwen geven duidelijk aan dat hun leider Öcalan denkt aan de vrouwenrechten en samen met de vrijheidsstrijd, strijdt voor betere vrouwenrechten (Gunter 2000). Amine:

De PKK heeft de positie van de vrouw aangekaart. Er zijn veel meisjes die naar de bergen gaan doordat zij de keuze hebben om uitgetrouwde te worden of te strijden met hun kameraden in de bergen.

In de vrijheidsstrijd van de Koerden vechten mannen en vrouwen zij aan zij in de bergen. De vrouwen vervullen een zeer actieve rol hierbinnen, en eveneens binnen de vrouwenvereniging. Mannen zijn echter niet altijd even gelukkig met deze combinatie, zo blijkt uit het gesprek met de vrouwen van de Koerdische vrouwenvereniging:

Sommige mannen zijn bang om hun vrouwen naar de Vrouwen Vereniging te laten gaan. Veel mannen willen die vrijheid van vrouwen niet. Soms zijn zij jaloers. De mentaliteit moet veranderen.

Keuzefactoren

Zoals uit het verhaal in het bovenstaande paragraaf naar voren komt, is de strijd om vrouwenrechten nauw verbonden met de erkenningstrijd van de Koerden. Terwijl we gesproken hebben met vrouwen die bij deze strijd betrokken zijn vanuit Nederland, lijkt de betrokkenheid van een potentiële huwelijkspartner bij de vrijheidsstrijd van de PKK geen grote keuzefactor. Zoals één van de aanwezigen zegt:

De partner hoeft niet perse bij de strijd betrokken te zijn.

Begrip voor de situatie waarin Koerden zich bevinden wordt wel benoemd als gunstig. Zo vertelt een moeder van volwassen kinderen:

‘Als huwelijkspartners voor mijn dochters wens ik dat ze van iemand houden, dan is het goed. Maar, hij moet wel moslim zijn, de rest maakt niks uit.’ Één van haar dochters is met een Marokkaanse Berber getrouwd. ‘Hij begrijpt ook uitsluiting, hij komt ook uit een minderheidsgroep,’ voegt ze toe.

Religie blijkt een belangrijke keuzefactor uit dit citaat en ook andere respondenten gaven dit aan. Etniciteit is voor deze vrouw van ondergeschikt belang. Haar dochter is met een Marokkaan getrouwd, waarbij zij als voordeel aangeeft dat hij eveneens weet hoe uitsluiting voelt als Berber. Zoals omschreven in het deel over Marokkaanse Nederlanders, zijn Berbers lange tijd achtergesteld (geweest) in Marokko. Door deze overeenkomst geeft deze vrouw aan, dat hij de vrijheidsstrijd van de Koerden begrijpt. Een andere vrouw zegt:

Bij de keuze van een huwelijkspartner is het van belang dat hij of zij moslim is. Jammer genoeg kunnen moslims alleen met moslims trouwen. Ik ken wel mensen die met een Christen zijn getrouwd. Maar liever moslim, de afkomst maakt niet uit. Het moet bovenal een goed mens zijn.

In dit citaat wordt eveneens religie weer op de eerste plaats gezet en is etniciteit van minder belang. Deze vrouw geeft aan dat moslims met moslims moeten trouwen. Dit is gangbaar, maar zoals eerder in dit rapport naar voren is gekomen, mogen moslimmannen naast moslima's eveneens trouwen met joden en christenen. Enkel vrouwen mogen alleen met moslimmannen trouwen. In de bovenstaande citaten wordt door de ene vrouw genoemd dat zij vooral wenst dat haar dochters van

iemand houden, door de ander wordt verwoord dat het bovenal een goed mens moet zijn. Uit de verhalen van deze vrouwen komt naar voren dat zij vooral ook liefde voor hun kinderen wensen en dat vrije keuze een belangrijke rol speelt voor deze vrouwen, mits de potentiële kandidaat aan bepaalde voorwaarden voldoet. In de volgende paragraaf zal in worden gegaan op vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken. De mening van de vrouwen dat hun kinderen zelf mogen kiezen, komt grotendeels naar voren vanwege hun eigen ervaringen of wat zij in hun omgeving hebben gezien. Zo vertelt een oudere vrouw dat zij op haar veertiende is uitgehuwelijkt. Daarom vindt ze dat haar kinderen zelf moeten kiezen. Zij heeft tegen haar kinderen gezegd: *trouw met iemand die goed voor je is. Mijn man moest het uiteindelijk wel accepteren.* In de volgende paragraaf worden de verhalen van enkele van de vrouwen verteld.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Aan het huwelijk als instituut wordt niet getornd onder Koerden. Van oudsher leven Koerden in patrilineaire, patriarchale families, waarbij het meisje bij de huwelijksluiting wordt overgedragen aan de familie van de jongen. Vroeger ging het pasgehuwde paar inwonen bij de schoonouders van het meisje, de zogenaamde *extended family* waar meerdere generaties onder één dak wonen. Verschillende huwelijkse tradities houden nog stand, hoewel in mindere mate dan voorheen. Eén van deze huwelijkse tradities betreft het ruilhuwelijk, ook wel *berdel* genoemd.²² Het ruilhuwelijk is een vroeger veelvoorkomende vorm van huwelijksluiting onder Koerden en komt tegenwoordig nog steeds zo nu en dan voor. Bij deze vorm van huwelijksluiting wisselen families met zonen en dochters, de dochters met elkaar uit: dochters worden geruild. Een belangrijke reden voor de keuze voor een ruilhuwelijk is het vermijden van het betalen van een bruidsprijs. Daarnaast is *berdel* is ook een manier om bloedwraak te voorkomen. Langlopende familievetes kunnen worden beslecht door een ruilhuwelijk, waardoor de voorheen rivaliserende groepen een familieverbintenis aangaan. Sevda is *berdel* gehuwd, haar broer is getrouwd met de zus van haar man.

Toen ik vijftien jaar was, hoorde ik dat ik met iemand ging trouwen. Namelijk de zoon van mijn oom, die zeven jaar ouder was. ‘Ik was nog een kind’, zegt Sevda. Mijn familie had veel grond, op een dag ging ik eten brengen naar mijn vader en broer die op het land aan het werk waren. Op weg erheen kwam ik de zoon van mijn oom tegen. Hij zei: ‘ik wil trouwen’. ‘Ik schrok’, vertelt Sevda. ‘Ik wist nog niet wat trouwen was, niet wat houden van is.’ Een dag later zijn we verloofd, de families kwamen bij elkaar, ik kreeg goud van zijn familie. ‘Ik kon niet tegen mijn ouders zeggen dat ik niet met hem wilde trouwen, dus ik zei tegen mijn tante: ik kan niet, ik wil niet met hem trouwen. Mijn tante zei tegen mij: je moet, anders vermoord je vader je. ‘Ik heb het goud dat ik heb

²² De huwelijksvorm *berdel* komt ook voor in Turkije onder Turken, meer op het platteland dan in de steden. Tijdens de discussies met Turkse Nederlanders is dit echter niet ter sprake gekomen.

gekregen afgedaan in een zakje gestopt. Mijn moeder vroeg: waar is je goud? Ik heb haar verteld dat ik niet wilde trouwen. Mijn moeder heeft toen tegen mijn vader gezegd: je dochter wil niet trouwen. Mijn vader zei tegen mij: 'lieve dochter, je moet'. Ik heb toen niets gezegd', vertelt Sevda. Van 1983 tot 2003 is zij getrouwd geweest. Zij heeft met haar man vier kinderen gekregen en 12 jaar geleden zijn zij met de familie naar Nederland gekomen.

Sevda is één maal tegen haar vaders keuze in opstand gekomen. Zij heeft het daarna laten rusten en is met de keuze van haar familie getrouwd. Ze is momenteel gescheiden van haar man en voedt haar kinderen alleen op. Sevda kreeg geen keuze, bij het weigeren van het huwelijk werd bedreigd dat haar vader haar zou vermoorden.

Het huwelijk is niet gelukkig afgelopen, al is dit niet altijd het geval. Zo vertelt één van de vrouwen dat zij *berdel* is getrouwd toen zij 19 jaar oud was. Haar broer werd verliefd op een meisje en toen moest Meriem trouwen met de broer van dat meisje. De twee families zijn geen familie, maar burenen. Meriem vertelt dat haar huwelijk goed is, maar, benadrukt ze: 'ik heb het voor mijn broer gedaan'. Kaya zegt hierop:

Dat komt vaker voor, dat jongens verliefd worden op een meisje. Vrouwen offeren zich dan op. Het is zelden andersom, dat heeft met de positie van de vrouw te maken. Meriem: sindsdien heeft mijn familie geen *berdel* huwelijken meer gesloten, één kan namelijk niet gelukkig worden.

Meriem is tevreden met haar huwelijk, maar ze geeft in het gesprek aan dat het ook anders had kunnen verlopen. Amine zegt dat vrouwen zich vaak opofferen in een dergelijke situatie. Zelden is het andersom, hoewel van broers ook bekend is dat zij trouwen met de zus van de 'vriend' van hun zus, ter eerherstel van de familie. In deze situaties is er sprake van een hoge mate van druk die wordt uitgeoefend. Echter, niet alle vrouwen stemmen in met een gearrangeerd huwelijk. Zo weigerde Esrin (40 jaar) het voorstel van haar vader en heeft zij een romantisch huwelijk gesloten met haar huidige man:

Zelf ben ik met mijn man opgegroeid in Koerdistan. Het is mijn buurjongen en tot mijn negende beschouwde ik hem als een broertje. Op mijn 18/19^e ben ik met mijn familie naar Nederland gekomen. Ondertussen had zijn familie al twee keer om mijn hand gevraagd, maar mijn vader had beide keren 'nee' gezegd zonder mijn medeweten. Mijn zus is getrouwd met zijn broer en zij zei tegen mij steeds: 'het is een goede man voor je'. Maar ik wilde niet, ik wilde werken. Toen moest ik een operatie ondergaan en heb ik met mijn werk moeten stoppen. Mijn

vader was ondertussen naar Koerdistan geweest en had twee foto's meegenomen van mogelijke huwelijkskandidaten, hij legde mij voor: 'hem of hem?' Ik werd niet echt gedwongen, maar er was wel druk. Beide voorstellen van mijn vader waren neefjes, hij wilde graag een neefje van hem mee naar Nederland nemen. Mijn moeder zei: 'het is beter als je niet trouwt met familie, dat zorgt alleen maar voor problemen'. Ondertussen had ik met mijn huidige man (buurjongen) contact, hij belde me iedere ochtend. Na een paar maanden vroeg ik hem: waarom bel je altijd? Daar hadden we het nog nooit over gehad en intussen werd de kans dat ik betrap werd door mijn vader steeds groter. Hij zei: 'ik wil je wat vragen, beloof je dat je niet boos wordt?' Nee, heb ik geantwoord en toen heeft hij mij gevraagd of ik met hem wilde trouwen. Mijn vader wilde eigenlijk dat ik met een neefje zou trouwen en zijn ouders wilden ook niet dat wij met elkaar gingen trouwen – mijn oudste zus is met zijn broer getrouwd. Esrin vertelt dat ze niet met één van haar neefjes wilde trouwen, dus moest ze haar vader vertellen over het huwelijksaanzoek. 'Ik durfde eigenlijk niet, maar ik heb toch tegen mijn vader gezegd: als ik met een neefje moet trouwen, loop ik weg met mijn [huidige] man. Hij schrok, heeft toegestemd, maar gezegd: 'ik geef geen bruiloft'. Dat had hij wel gedaan als ik met een neef was getrouwd. Toen heb ik mijn koffer gepakt en ben ik in de bus naar Antalya gestapt. Ik heb nooit een bruiloft gehad.

Deze vrouw werd uitgehuwelijkt, ze zegt dat ze niet gedwongen werd, maar wel een druk voelde. Haar vader voelde eveneens druk om het huwelijk te laten plaatsvinden, om een familielid over te laten komen naar Europa. Esrin's moeder was juist tegen het huwelijk omdat het familie was. Eventuele breuken tussen echtgenoten die familie zijn, veroorzaken ook vaak problemen binnen de familie zelf. Esrin heeft al haar moed verzameld, het heft in eigen hand genomen en haar vader voor het blok gezet. Als ze met haar neef moest trouwen zou ze met haar huidige man weglopen. Het huwelijk met de neef afzeggen zou de eer van de vader schaden. Maar dat zijn dochter zonder gehuwd te zijn met een man weg zou lopen, zou nog een veel grotere eerschending tot gevolg hebben. Esrin's vader heeft voor het minst van de twee kwaden gekozen en zijn dochter tegen zijn zin in – hij weigert immers een bruiloft te geven – toestemming gegeven om te trouwen met de man van haar keuze.

Onder de respondenten was één Turkse vrouw aanwezig, die zich had aangesloten bij de Koerdische Vereniging. Zij is getrouwd met een Koerd. Leyla en haar man hebben elkaar gekozen. Haar ouders accepteerden haar keuze. Leyla geeft aan dat het voor hen belangrijk was dat hij moslim is, dat hij Koerdisch is, maakt niets uit. De ouders van haar man accepteerden hun huwelijk echter niet. *Hij is alleen* [zonder zijn familie] *mijn hand komen vragen bij mijn ouders*, vertelt Leyla. Reden dat zijn ouders tegen het huwelijk waren, was niet omdat zij niet Koerdisch is, maar omdat zijn

ouders dachten dat ik geen moslim was. *Ik zag er heel anders uit toen, ik droeg ook nog geen hoofddoek.* Leyla en haar man zijn toch getrouwd. Leyla's oudste zus is in tegenstelling tot Leyla en haar jongere broers en zussen wel uitgehuwelijkt. Niet door haar ouders, maar door haar opa. Leyla: *zij [oudste zus] kon niks zeggen, het is haar opa, daar heb je respect voor.* Leyla zegt dat haar ouders wisten dat ze haar niet moesten uithuwelijken. *Daar ben ik te opstandig voor,* vertelt ze. Daar voegt ze aan toe, dat ze ook niet is uitgehuwelijkt omdat haar opa toen al overleden was. Leyla's oudste zus zegt nu: *ik heb zelf het probleem gehad [uithuwelijking], mijn kinderen mogen dat niet krijgen.* Uit Leyla's verhaal over haar zus komt naar voren dat haar zus is uitgehuwelijkt en daar niet tegen in discussie is gegaan, hoewel zij niet wilde trouwen. Naar Leyla's zeggen kon haar zus uit respect voor haar opa niet weigeren.

Gevoelige onderwerpen worden tijdens de groepsdiscussie niet uit de weg gegaan. Door een oudere dame, de moeder van Esrin, wordt ingegaan op bloedwraak en eerwraak:

Bloedwraak is vandaag de dag minder, maar het bestaat wel. Als er een dochter wordt uitgehuwelijkt om het goed te maken, wat moet zo'n meisje dan wel niet allemaal meemaken? Ze zal niet goed behandeld worden, als dochter van de 'vijand'.

Bloedwraak en eerwraak komen in vergelijking met andere onderzochte bevolkingsgroepen relatief vaak voor onder (Turkse) Koerden. Door Roya wordt eerwraak in verband gezet met maagdelijkheid:

Daarnaast is maagdelijkheid nog steeds een belangrijke issue. Veel jonge meisjes worden vermoord omdat wordt gedacht dat zij geen maagd meer zijn.

Door de maagdelijkheid te verliezen voor het huwelijk, wordt de eer van het meisje en haar familie geschonden. Door haar om te brengen wordt de familie-eer gezuiverd. Tijdens de groepsdiscussie werd bloedwraak en eerwraak sterk afgekeurd, door de aanwezige vrouwen. In de volgende paragraaf gaan we in op individualisering van partnerkeuze vanuit het perspectief van de Koerdische vrouwen die wij gesproken hebben, die zichzelf als voortrekkers van de Koerdische vrouwenrechtenbeweging positioneren.

Individualisering van partnerkeuze

Uit de verhalen van deze vrouwen komt naar voren dat zij vóór vrije partnerkeuze zijn. Het gaat hier echter wel om vrouwen die actief zijn in de Koerdische vrouwenbeweging én actief voor vrouwenrechten opkomen. Vrouwen die deze beiden uitgangspunten niet onderschrijven, passen niet goed binnen de vereniging, zoals Amine omschrijft:

Sommige vrouwen zijn zo vertrouwd met het feodalistische systeem. Zoals Asina, een vrouw die hier een tijdlang kwam. Zij was eigenlijk de vijand van vrouwenrechten. Tegenwoordig komt ze niet meer naar de vereniging.

De vraag is of de mening van deze vrouwen van de vereniging representatief zijn voor Koerdische Nederlanders (in Amsterdam). Hierover wordt het volgende gezegd tijdens de groepsdiscussie.

Tegenwoordig krijgen meisjes en jongens hun zin bij de keuze van een huwelijkspartner. Er zijn wel vrouwen die nog steeds gedwongen worden, ook in Europa. Vooral buiten de partij van Koerdische vrouwen. Wij zijn op de hoogte van onze rechten, wij zijn opstandig. Voor anderen moet de tijd nog komen. Er zijn ook vrouwen die dergelijke veranderingen niet willen, zij geven de cultuur over op hun kinderen. Het overgeven van cultuur ligt aan vrouwen zelf, zegt één van de aanwezigen. Vader hoeft niet alles te weten, moeder en dochter kunnen dingen bespreken, als twee vriendinnen zijn.

De vrouwen positioneren zichzelf als voortrekkers van de Koerdische vrouwenrechtenbeweging. Zij stellen dat onder een deel van de Koerden gedwongen huwelijken voorkomen, al is het niet in de mate waarin het vroeger voorkwam, en strijden tegen dergelijke praktijken. Desalniettemin is een discussie binnen de groep te signaleren over de positie van de vrouw in het algemeen en het huwelijk in het bijzonder. Gilyaz (20 jaar) is de dochter van Sevda. Sevda heeft er duidelijk voor gekozen om haar kinderen vrij te laten in hun keuze. Dit komt eveneens naar voren uit Gilyaz's antwoord op de vraag of zij zich bezighoudt met het huwelijk en een huwelijkspartner:

Ik en mijn moeder gaan met elkaar om als vriendinnen. Zij speelt niet de baas over me. Gilyaz geeft aan dat zij zelf de keuze heeft voor een huwelijkspartner. 'Ik heb ook nog niet over trouwen nagedacht, ik studeer nu.'

Het is duidelijk dat Gilyaz met andere dingen bezig is dan het huwelijk. Er is onder de vrouwen van deze vereniging, maar ook daarbuiten onder Koerden in brede zin, een proces van individualisering te signaleren. Jongeren kiezen meer en meer hun eigen partner, vaak rekening houdend met de ouders maar niet uitsluitend luisterend naar de ouders. Tradities als het ruilhuwelijk, komt zeker in Europa, in veel mindere mate voor. Esrin zegt over dit onderwerp het volgende:

Vroeger beslisten de ouders wat een goede man of vrouw voor hun kind was. Tegenwoordig niet meer, ze hebben een grote mond en zeggen dat we ons daarmee niet meer moeten bemoeien. Bovendien, dwingen gaat

toch fout. Als je jongeren dwingt te trouwen blijven zij misschien enkele maanden bij elkaar, maar daarna gaan zij toch uit elkaar. Maar, ook als jongeren trouwen omdat zij verliefd zijn loopt het vaak uit tot een echtscheiding. Vroeger was het beter, toen waren er niet zoveel echtscheidingen, tegenwoordig zijn er heel veel. Ze pikken niets meer en komen alleen voor zichzelf op.

Esrin noemt uithuwelijken niet meer van deze tijd. Volgens Esrin accepteren jongeren ook geen inspraak van de ouders meer. Net zoals door de Marokkaanse en Turkse respondenten wordt aangegeven, zegt Esrin dat 'dwang' geen zin heeft omdat de kans groot is dat het huwelijk stuk loopt. Tegelijkertijd signaleert zij dat vrije keuze door de jongeren niet resulteert in een lager echtscheidingscijfer. Integendeel, volgens Esrin is het echtscheidingspercentage gestegen in vergelijking met vroeger. Zij wijt dit aan individualisering, waardoor jongeren enkel aan zichzelf denken. In andere woorden, niet denken aan het grotere plaatje, waarbinnen niet alleen de echtgenoot(ote) en eventuele kinderen worden gerekend, maar eveneens de bredere familie en het eerverlies voor de familie die een echtscheiding teweeg kan brengen.

4.4 Hindostaanse Amsterdammers

In vergelijking met Turken en Marokkanen is er veel minder onderzoek verricht naar Hindostanen en partnerkeuze. Wel is dit onderwerp meegenomen in de voorstudie van de Koning en Bartels (2005). In dit stuk zullen we dan ook voortborduren op dat onderzoek.²³

Wij richten ons hier op Hindostanen die vanuit Suriname naar Nederland zijn gekomen. Deze groep bestaat zowel uit hindoes, moslims als christenen. De hindoes zijn te verdelen in volgelingen van de Arya Samaj, een hervormingsbeweging sinds eind negentiende eeuw in India, Suriname en de Cariben, ongeveer 35 % van de in Nederland wonende hindoes, en de rest, 70% die behoort tot de Sanatan Dharm. De 32 jarige Devi zegt hier het volgende over.

Onder Hindoes zijn er twee grote stromingen, de orthodoxe hindoes en de hervormde hindoes. De familie van mijn moeder is streng orthodox [...] De familie van mijn vader behoort tot de hervormde stroming [...]Mijn moeder en haar familie zijn conservatief en fundamentalistisch. Zij verlangen naar hun roots in India. Zij hebben meer een binding met India dan met Suriname, terwijl ze uit Suriname naar Nederland zijn gekomen. Mijn moeder heeft altijd haar religie behouden, ondanks dat ze

²³ De bevolkingsgroep wordt aangeduid met Hindostanen, dus zowel christenen, moslims als hindoes. De hindoeïstische Hindostanen worden aangeduid met hindoestanen. In het kader van dit onderzoek was het niet mogelijk aandacht te schenken aan christen Hindostanen. Moslim Hindostanen zijn vooral soennieten en volgelingen van de Ahmadiya beweging. In Nederland woont een kleine groep Hindoestanen uit India. Die zijn evenmin in het onderzoek betrokken.

met mijn vader was getrouwd. In Nederland [na migratie uit Suriname] werd het nog erger. Haar familie in Nederland heeft zich afgezonderd van andere culturen en de moderne westerse maatschappij. Ze gaan alleen om met hindoestanen en hebben bijna geen vrienden of geen contacten met mensen uit andere culturen. De meeste familieleden zijn vegetarisch en doen veel aan de religie. Hiermee wordt bedoeld het vaak bezoeken van de tempel, veel godsdienstige bijeenkomsten thuis en conservatief leven en denken en leven volgens de geschriften van het orthodoxe geloof.

Hoewel gearrangeerde huwelijken doorgaans worden toegeschreven aan moslims, zijn zij niet de enige groep in Nederland waarbinnen dit gebruik voorkomt. Onder hindoeïstische Hindostanen komen gearrangeerde en gedwongen huwelijken tevens voor. De Hindostanen (moslims, christenen en hindoes) zijn vanuit India, via Suriname naar Nederland gekomen en hebben Indiase gebruiken verweven in hun cultuur.

Keuzefactoren

Zoals naar voren komt in de introductie, wonen er hindoe, moslim en christen Hindostanen in Nederland. Tijdens ons onderzoek hebben wij enkel gesproken met hindoestaanse en moslim Hindostanen.²⁴ Onder deze groepen blijkt het huwelijk als instituut hoog in het vaandel te staan. Religie vormt een belangrijke keuzefactor bij partnerkeuze. De verschillen tussen hindoe, moslim en christen Hindostanen maakt, dat er vooral binnen de eigen religieuze groep wordt getrouwd (Lalmahomed 2003: 159). Doorgaans is de familie betrokken bij de keuze voor een partner, Ravi omschrijft dit als voort.

Als er getrouwd wordt bij mijn moeder in haar familie, dan wordt eerst gekeken naar de achtergrond van de familie van de bruid of bruidegom. Verder wordt er gelet op status, baan, geld et cetera. Het is heel belangrijk om te trouwen met iemand uit de Brahmaanse kaste en dezelfde religie, het liefst een arts of advocaat en iemand met veel aanzien. Als dit niet zo is ontstaan er grote problemen in de familie en kan een huwelijk niet doorgaan.

Het liefst zoekt de familie dan zelf een partner voor de jongen of het meisje. Meestal kent men al mensen en wordt er gekoppeld.

Ravi legt uit dat binnen haar moeders familie de achtergrond van de potentiële huwelijkskandidaat van belang is. Overeenkomstige religie vormt een belangrijke factor. Status, waaronder opleiding, baan en geld worden genoemd en als een belangrijke keuzefactor aangehaald. Gearrangeerde huwelijken hebben de voorkeur, de familie heeft hierdoor de mogelijkheid om een passende partner op

²⁴ Wij hadden ook christen Hindostanen in dit onderzoek willen betrekken, maar daar was niet voldoende tijd voor.

alle fronten te zoeken. Daarnaast spreekt Ravi over het kastensysteem. Binnen de familie van Ravi aan moeders zijde gaat een sterke voorkeur uit naar een partner uit eenzelfde kaste. Ravi vertelt hierover het volgende.

Het kastensysteem is in Suriname in onbruik geraakt door de migratie vanuit India naar Suriname. Maar de familie van mijn moeder claimt dat ze afstammen van de hogere kaste uit India [...] De vader van mijn moeder was een brahmaans priester. Zij geloven er heilig in dat zij afstammen van een brahmaanse kaste en daarom kijken zij neer op andere Hindostanen en beschouwen deze als minderwaardig. Ze huwen liever niet met iemand uit een andere kaste.

Het kastensysteem is deels in onbruik geraakt, maar niet verdwenen zoals Ravi's verhaal getuigt. Ravi komt uit een 'gemengd gezin' (op basis van hindoestaanse stroming). Aan haar vaders zijde wordt geen waarde gehecht aan kaste en ook religieuze endogamie is een keuzefactor van minder belang. Ravi:

De fenomeen is niet van toepassing bij alle hindoestaanse families. Bij mijn vader zijn ze progressief en worden andere culturen wel geaccepteerd [...] Bij mijn vader in de familie staan ze open voor niet hindoes en zijn gemengde relaties, huwelijken toegestaan.

Religieuze endogamie is belangrijk, hoewel interreligieuze huwelijken wel zo nu en dan voorkomen. Na verschillende keuzefactoren uiteen te hebben gezet aan de hand van de casus van Ravi, wordt in de volgende paragraaf ingegaan op vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Zoals reeds naar voren kwam in de casus van Ravi, vinden gearrangeerde huwelijken plaats binnen de Hindostaanse gemeenschap. In de onderstaande alinea's komen Rabiya en Asna aan het woord. Beide vrouwen vertellen over hun ervaringen met gearrangeerde huwelijken uit eigen perspectief en in hun omgeving. Rabiya is moeder van volwassen kinderen en in de vijftig:

Bij mij in de familie wordt nog steeds een partner gezocht. *U zei ook dat u de enige bent in uw familie die de eigen partner heeft gezocht.* Ja. *Hoe verliep het dan voor uw broers en zussen?* Nou, twee zijn gescheiden (broer en zus). Mijn broertje, zijn vrouw komt uit Suriname, toen zij haar paspoort kreeg bleek zij opeens een vriendje te hebben. Dus is zij met het paspoort weggegaan. Sindsdien is hij alleen en moet hij eigenlijk niks van vrouwen. Maar mijn zus is 25 jaar geslagen geworden, maar bleef toch bij haar man. Ze is heel veel keren weggegaan en weer teruggegaan. Ze kwam bij ons en dan bracht mijn vader haar de volgende dag weer terug en ging met haar man praten. Het was een sadist. *Wie had er dan voor haar*

gekozen? Mijn oudste zus. Mijn vader en moeder waren hier in Nederland. Met twee zussen bleven wij bij mijn oudste zus en zij heeft haar uitgehuwelijkt. *Had zij inspraak?* Hij was een vriend van mijn neef en mijn oudste zus vond hem knap. Zij heeft ook geprobeerd bij mij. Zij vond een jongen leuk in Suriname. Mijn schoonzus en broer zagen mij altijd bij haar thuis. Ze hebben haar [oudste zus] gevraagd: wanneer kom je?

Ik heb een broer in Suriname, zullen we ze koppelen, zonder mij te vragen. Mijn zus was met hen op vakantie gegaan naar Suriname, toen werd hij voorgesteld. Mijn zus vond hem leuk, dus ze kwam naar Nederland: 'ik heb een jongen voor je, weet je wel'. Het is niet doorgegaan, ik heb geweigerd. *Het huwelijk van je zus, is dat goed gegaan?* Nee, hij sloeg haar. *Had zij nee kunnen zeggen?* Nee, zij had geen nee kunnen zeggen. Zolang ze bij hem bleef, vluchtte ze naar ons en werd ze weer teruggebracht. Toen was ze het zat, ze is één keer weggelopen naar een blijf-van-mijn-lijf-huis. Weer terug, uit en aan, uit en aan.

Rabiya's zus is uitgehuwelijkt en haar huwelijk verliep zeer ongelukkig, maar haar familie hield het huwelijk in stand. Zelf heeft Rabiya uithuwelijking geweigerd. Asna, daarentegen heeft een gedwongen huwelijk niet kunnen afwenden. Zij is 34 jaar oud en heeft twee dochters die zij nu alleen opvoedt. Zij is in Suriname geboren. Haar ouders zijn aan elkaar uitgehuwelijkt en hebben een zeer ongelukkig huwelijk. Asna is rond haar 18^e gedwongen uitgehuwelijkt door haar vader en voor dit huwelijk naar Nederland gekomen. Asna:

Ik wou niet trouwen, ik zat nog op school. Ik heb zoveel problemen gehad toen ik uitgehuwelijkt werd. Ik ben hier naartoe gekomen, ik mocht geen familie leren kennen, ik heb drie jaar als slaaf in het huis van mijn schoonouders gewoond. Mijn man mocht doen en laten wat hij wilde, maar ik mocht zelfs niet met mijn man op straat gaan. Ik moest gewoon binnen zitten. (...) Ik had de pil gehaald. Mijn schoonmoeder had 'm gevonden. Toen heb ik 'm weer teruggepakt en in mijn hemd gestopt. Toen heeft ze 'm weer gevonden. En zo kwam ze ook in de kamer kijken of ik seks had met mijn man. Ik mocht mijn slaapkamerdeur niet op slot doen. [Vrouwen reageren geschokt]. Het leek alsof ik iedere keer verkracht werd. Want ik had iedere keer pijn. Ik had helemaal geen ervaring wat seks betreft. Toen had ik helemaal geen ervaring, ik was zo ongelukkig, ik mocht niks. *Was het een nare man dan?* Hij was op zich... hij heeft me ook geslagen enzo, ik moest binnenblijven en werd iedere keer bedreigd van: zodra je iets verkeerd doet, dan ga je terug. Thuis had ik het al moeilijk, want thuis werd ik mishandeld door mijn vader. En ik was al bang voor mijn vader. Zodoende moest ik echt alles pikken en accepteren wat met mij werd

gedaan. Wanneer ik met mijn schoonmoeder in de keuken stond te koken, hete deksels deed ze op me gooien. Zo vaak heeft ze me verbrand. Dus ik moest echt heel veel pikken. Drie jaar heb ik dat volgehouden. Toen zei ik tegen mijn man: ik kan niet. Ik was toen al zwanger van mijn oudste dochter. Ik moest van haar [schoonmoeder] op een ladder gaan staan en behangen. Ik zei: dat kan ik niet. Toen ben ik weggevlucht van huis. Ben ik bij een vriendin gaan wonen. Toen kwam mijn man tegen me zeggen van: ja, mamma heeft gezegd dat als je niet terugkomt naar huis, dan gaan we je terugsturen. En zodoende ben ik weer teruggedaan. Ik ben niet teruggestuurd, ik ben hier gebleven. *Hoe ging het dan verder?* Mijn man ging werken, maar hij moest elke maand zijn geld afstaan aan zijn ouders. Zijn ouders bepaalden echt alles. Toen ik mijn oudste dochter kreeg, toen heb ik me stiekem ingeschreven. En vroeger was het nog zo dat zodra je een kind kreeg, kreeg je meteen huisvesting. Ik had dat stiekem gedaan, en toen ik mijn dochttertje kreeg, kreeg ik een woning toegewezen. Ik had niks in mijn huis. *Waar leefde je van?* Af en toe kwam mijn man en gaf me een beetje geld. Mijn oudste dochter heb ik verzorgd door statiegeldflessen in te ruilen. *Wie betaalde de huur?* Hij ging niet betalen, op een gegeven moment kwam de deurwaarde, ik was nog getrouwd. Ik wilde scheiden want hij ging ook vreemd met een ander meisje. Toen had ik een advocaat genomen: ik heb geen inkomen, ik kan niet voor mijn kind zorgen, hoe moet ik overleven? Zodoende heeft de advocaat mij naar de sociale dienst gestuurd, kreeg ik een inkomen. Intussen ben ik gescheiden en kon ik weer verder gaan.

Asna's verhaal is een extreem geval van een gedwongen huwelijk. Zij geeft aan geen enkele keuze te hebben gehad bij de partnerkeuze. Vanuit de patriarchale ordening is zij als (import)bruid gaan inwonen bij haar man en zijn familie. Het huwelijk verliep slecht en de verhouding tussen Asna en haar schoonmoeder is gewelddadig. Asna ziet echter geen uitweg, omdat zij niet teruggestuurd wil worden naar Suriname, vanwege haar vader die haar mishandelt heeft.

Door het heftige verhaal van Asna ontstaat er een gesprek over garrangeerde huwelijken tijdens de groepsdiscussie. Jongens en meisjes moeten altijd een keuze hebben bij een huwelijk. Echter, garrangeerde huwelijken betekenen niet altijd een problematische afloop. De meningen hierover zijn verdeeld binnen de discussiegroep:

Kunt u nu zeggen dat als je kunt kiezen de kans groter is op een geslaagde relatie?
Jawel, zeggen enkelen. Anderen: het hoeft niet altijd.

Ter illustratie vertellen Anila (30 jaar) en Rabiya over garrangeerde huwelijken binnen hun familie.

Anila: Nee, want mijn ouders zijn dus ook aan elkaar voorgesteld, mijn moeder heeft mijn vader pas gezien toen ze ging trouwen en ze zijn nog steeds gelukkig. Het gaat goed. Als ik kijk in mijn familie: al mijn ooms en tantes zijn zo getrouwd. Alleen één tante van mij is gescheiden. Ze is bijna veertig, zij is dus wel gescheiden want zij paste gewoon niet meer in deze situatie. Dat geregeld getrouwd, daar paste zij niet meer in. Haar zussen zijn wat ouder en zij zijn ook heel vroeg getrouwd. Als ik kijk naar mijn oudste tante, zij is getrouwd toen zij dertien was en mijn moeder is getrouwd toen zij achttien was. En trouwens, ik ben zelf ook zo getrouwd, moet ik zeggen. Ze hebben ook iemand voor mij gezocht. *En die zag je op je trouwdag?* Nee, nee, zo erg was het niet. *Je tante paste niet, wat paste niet?* Omdat zij... kijk, mijn tantes en mijn ooms zijn allemaal zo getrouwd in Suriname. Zij was inmiddels naar Nederland gekomen en zag hoe de mensen in Nederland leven en zij had toch een andere gedachte daarover. Nou goed, mijn oma en opa wilden die traditie voortzetten, dus probeerden dat ook met haar. Ze is dan wel getrouwd met die man, ze heeft het wel heel lang volgehouden, ze heeft ook kinderen met die man, maar je merkte bij hen dat er toch een bepaald verschil is. Er was niet echt liefde, je merkte toch dat het anders was. En uiteindelijk zijn ze nu uit elkaar.

Rabiya: Bij ons is het zo, ze worden nog steeds uitgehuwelijkt. Maar, niet gedwongen. Als een familie iemand kent, een goede jongen, leren elkaar kennen. Dan gaan ze je tijd geven, een jaar, of zes maanden. En dan leer je elkaar kennen en de families enzo en dan worden ze intussen ook verliefd. *Is het in die periode een relatie als vriend, vriendin of verloofd?* Als ze elkaar leuk vinden gaan ze ook met z'n ouders praten en langzamerhand worden ze verloofd.

Anila vertelt over het gelukkige huwelijk van haar ouders, die elkaar pas op hun huwelijksdag ontmoetten. Haar ooms en tantes zijn op eenzelfde wijze gehuwd, slechts één tante heeft problemen ondervonden van deze huwelijksluiting, aldus Anila. Zij wijt dit aan de kennismaking van haar tante met andere gewoonten hier in Nederland, voor haar 'past' deze vorm van huwelijksluiting niet. Rabiya geeft aan dat gearrangeerde huwelijken nog steeds voorkomen. Hedendaags stellen families geschikte kandidaten aan elkaar voor, wordt tijd gegeven om elkaar te leren kennen en mag zelf de keuze worden gemaakt of de persoon in kwestie een geschikte huwelijkspartner is. Ook al arrangeren ouders (familie) geen huwelijk, een aanzoek kan van buitenaf komen en veronderstelde verwachtingspatronen kunnen leiden tot ongewilde situaties. Zo overkwam een moeder (51 jaar) van twee volwassen dochters het volgende:

Allebei mijn dochters zijn getrouwd – ik heb geen partner gezocht hoor – voor de één was er een voorstel gekomen. Van een vriendin van mijn

oudste dochter, die had een voorstel. En toen heb ik mijn dochter gevraagd of zij met hem wilde trouwen. Ze heeft haar zusje verteld van: ik houd niet van die jongen, ik wil niet met hem trouwen, maar voor mijn mamma en pappa zal ik het toch doen. En daar zijn we achter gekomen en toen hebben wij gezegd: stop! Als jij dit voor mamma en pappa wilt doen, dan moet jij dit niet doen.

De dochter dacht dat zij haar ouders zou teleurstellen wanneer zij niet met de voorgestelde huwelijkspartner zou trouwen.

Communicatie over dit onderwerp lijkt te ontbreken daar de ouders vrije keuze aan hun dochters wilden geven, terwijl de dochters daar blijkbaar niet van op de hoogte waren. Zij ging uit van het idee dat uit respect voor de ouders een voorstel voor een huwelijkspartner geaccepteerd moet worden.

Evenals onder het kopje 'keuzefactoren' Indiase invloeden ter sprake kwamen in de vorm van het kastensysteem dat onder een deel van de hindoestanen nog een rol speelt (in meer of mindere mate), komen ook bij het onderwerp 'huwelijksvormen' verhalen naar boven die hun wortels hebben in India. Zo vertelt Rabiya over het huwelijk van haar ouders het volgende:

Mijn vader was eerst getrouwd met een zus van mijn moeder, na drie kinderen is zij overleden. Toen was mijn moeder – mijn moeder is tien jaar jonger dan mijn vader – ze werd gedwongen om met haar eigen zwager te trouwen. En met hem heeft zij negen kinderen. Vroeger was het altijd zo, als je oudere zus overlijdt, word je gedwongen met je zwager te trouwen.

Nabeela vertelt over het huwelijk van haar ouders:

Mijn moeder was ook al getrouwd toen ze nog in de buik was zeg maar, van mijn oma. Ze was al getrouwd met haar man. Nou mijn oma was zwanger en mijn vader was één jaar oud en toen waren ze al getrouwd. Mijn grootouders waren van India, mijn moeders moeder was ook uit India en zo waren ze getrouwd. Dus mijn oma was nog zwanger van mijn moeder. Dus toen ze [moeder] geboren werd, was ze al getrouwd. In werkelijkheid is mijn moeder getrouwd toen ze negen jaar was.

Dergelijke verhalen worden enkel verteld over eerdere generaties en spelen volgens de respondenten niet meer in de huidige tijd. Er lijkt er veel veranderd te zijn in de afgelopen jaren op het gebied van relaties en huwelijksluiting. In de volgende paragraaf komen gemengde huwelijken en het individualiseringsproces aan bod.

Gemengde huwelijken en individualisering

In de voorgaande paragrafen over Marokkaanse en Turkse Nederlanders werden gemengde huwelijken op twee manieren omschreven. Ten eerste gemengde huwelijken tussen bijvoorbeeld een Hindostaan en een persoon van een andere etniciteit (en religie). De 48 jarige Shanti heeft een dergelijk interetnisch huwelijk gesloten.

Ik heb 25 jaar samengeleefd met mijn man en daarna vijf jaar getrouwd geweest. Ik heb vier grote kinderen, ik ben pas oma geworden. Ik heb gekozen voor een Chinees. Nu zijn we gescheiden, we zijn uit elkaar gegroeid zonder ruzie. Zo is het gegaan, we hoeven geen ruzie te maken, hij loopt zijn weg, ik loop mijn weg.

Shanti heeft een lange relatie gehad met een Chinese man. Naast deze interetnische relatie, is zij ook vijf jaar getrouwd geweest. Deze keuze is niet gangbaar onder Hindostanen, maar komt wel voor, zoals deze casus illustreert. Ook Ravi heeft een aantal interetnische relaties gehad. Haar strijd om vrije keuze van partner heeft haar veel moeite en strijd gekost met haar familie, in het bijzonder haar moeder. Toen Ravi een tiener was is haar moeder naar Nederland vertrokken omdat haar vader ziek werd. Ravi bleef alleen met haar vader achter in Suriname. Na twee jaar met haar vader te hebben gewoond, stuurde haar moeder een ticket voor Ravi om naar Nederland te komen. In eerste instantie vertrok Ravi vol enthousiasme dat naarmate de jaren verstreken temperde:

Het leven was niet leuk, mijn moeders familie is heel streng, conservatief en zeer religieus. Ik mocht niet veel als meisje en ging alleen naar familiebijeenkomsten. Ten eerste was ik niet geliefd bij de familie, omdat ik anders ben. Ik was assertief en gaf een grote bek, dit vonden ze heel vervelend. Ze waren dit niet gewend. Alle vrouwen in de familie zijn heel nederig en volgen de mannen.

Ravi had veel moeite zich aan te passen aan de eisen die aan haar gedrag werd gesteld door haar familie. Om haar de baas te worden werd zij zo nu en dan mishandeld door haar moeder en ooms. Om haar familie te ontwijken ging zij elders studeren. In die periode besloot haar familie, dat Ravi moest gaan trouwen. Ravi:

Mijn oom en zijn dochter hadden een jongen voor mij uitgezocht. Hij was een accountant en ze moesten hem in de familie. Hij kon veel voor ze betekenen. Ze belden mijn moeder dagelijks op om haar te beïnvloeden. Mijn moeder begon mij te manipuleren: 'je moet trouwen met hem, anders krijg je geen man, je wordt niets, je zult een hoer van de straat worden, trouw met hem.' Ik zei elke dag huilend nee en dat ze me met rust moest laten, ik wilde verder studeren. Mijn oom bleef maar

bellen. Op een avond hadden ze een etentje bij mijn nicht thuis georganiseerd, ik moest ook komen om de jongen beter te leren kennen. Onder veel druk ben ik meegegaan [...] Ik kon heel weinig tegen hem zeggen en hij had het over koetjes en kalfjes. Hij maakte mij duidelijk dat hij een traditioneel Hindostaans meisje wilde. Ik keek hem aan en zei 'het gaat toch niet om het uiterlijk van een persoon, maar om het innerlijk.' Hij wilde een vrouw met lang haar en dat had ik niet. Ik was rebels in die tijd, had kort haar en droeg die dag express een leren broek. Ik wilde dat die jongen zou afknappen op mij. Ik weet hoe Hindoestaanse mannen zijn, ze willen allemaal een braaf en traditioneel meisje. Op aandringen van mijn nicht en haar vader gingen we nog een keer uit eten. Ze hadden aan de jongen gevraagd of hij mij thuis wilde afzetten, toen we bij mij thuis aankwamen wilde hij mij kussen. Ik verzette mij. Op die avond vertelde ik mijn moeder wat er was gebeurd. Mijn moeder reageerde niet en ze geloofde het niet. Vanaf dat moment werd de druk erger om te trouwen.

Ravi kreeg in die periode stiekem een relatie met een Nederlandse jongen. Voor haar was het een vluchtweg, legt ze uit. Wanneer ze toch haar keuze aan haar moeder vertelt, gebeurt het volgende:

De ellende begon echt nadat ik vertelde dat ik een Nederlandse vriend had en dat ik niet zou trouwen met een Hindoestaanse jongen. Mijn moeder werd woest en begon mij te slaan en mijn leven werd een hel. Ze hield mij in de gaten, ik mocht nergens naar toe behalve school en ik mocht mijn Nederlandse vriend niet meer zien.

De situatie liep uit de hand en uiteindelijk is Ravi op zichzelf gaan wonen. Langzamerhand kreeg Ravi weer contact met haar familie:

Het contact met mijn moeder is beter geworden. Ik heb nu een nieuwe Nederlandse vriend en mijn moeder en ik praten er nooit over. Momenteel leid ik een dubbelleven. Als ik mijn moeder spreek en zie dan praat ik nooit over mijn vriend [...] Het is nog steeds een geheime relatie en ik durf het niet te vertellen, omdat ik weet wat voor reacties ik krijg. Ik vind het niet leuk dat ik moet liegen tegen mijn moeder, maar het blijft moeilijk. Het zal moeilijk blijven, maar een ding is zeker, dat ik gevochten heb voor mijn vrijheid en leven en dat mezelf nooit laat uithuwelijken. Ik ben gelukkig met mijn leven momenteel.

Zoals naar voren komt uit het verhaal van Ravi heeft zij gekozen voor haar eigen weg, wetende dat dat altijd een probleem voor haar familie zal zijn. Tegelijkertijd vermijdt zij het onderwerp bij haar familie omdat zij weet wat voor reacties het oproept. Zij wil haar eigen weg gaan, maar niet alle banden met haar familie

verbreken. Ravi heeft gekozen voor een relatie met een autochtone Nederlander, vanuit Nederlandse perspectief is dit een ‘gemengde’ relatie.

Naast de interetnische vorm (pagina 76) is er een tweede vorm van huwelijksluiting (of relatie) die door de jongere generatie als ‘gemengd’ wordt geduid: huwelijken tussen bijvoorbeeld een Surinaamse-Hindostaan en een Surinaams-Hindostaanse Nederlander. Dit was het geval bij bijvoorbeeld Asna die als bruid naar Nederland kwam om hier met een Surinaams-hindostaanse Nederlander te huwen. Echter, in vergelijking met de Marokkaanse, Turkse en Pakistaanse groep wordt over deze vorm van ‘gemengde huwelijken’ minder gesproken. Een derde vorm van ‘gemengde huwelijken’ die echter wel een belangrijke rol speelt onder de Hindostanen is op basis van interreligieuze huwelijken binnen de Hindostaanse groep (tussen hindoestaanse, moslim en christen Hindostanen). Anila (30 jaar) heeft een dergelijk interreligieus huwelijk gesloten. Haar verhaal is daarnaast een illustratie van een gearrangeerd huwelijk en de wijze waarop druk kan worden uitgeoefend. Tenslotte heeft ze na een gearrangeerd huwelijk een eigen keuze gemaakt:

Toen ik zestien was leerde ik een jongen kennen. En daar was ik ontzettend verliefd op. Vanwege dat hij een ander geloof had, is dat niet doorgegaan. Het ging heel erg botsen, ik werd echt van alle kanten aangesproken van ‘dumpen die handel’. En uiteindelijk zijn we uit elkaar gegaan. Toen ben ik eigenlijk een beetje van het idee van partner, trouwen afgestapt. Toen was ik echt gefocust op studeren, carrière. Mijn oma is echt ‘zó’ op haar kleinkinderen dat ze zegt van: ja, als je achttien bent moet je echt al een beetje gaan settelen. Al mijn nichten waren allemaal al getrouwd, hadden een vriend. Behalve ik, ik had geen interesse, echt waar. Maar goed, het is een jongen van een ander geloof en niemand wilde er wat van horen, dus ik sprak er ook niet over. Mijn ouders wisten heel goed dat dát de reden was dat ik niet ging trouwen. En, zodra ik met iemand ging praten: oh, is dat je vriend. Zo ging het de hele tijd. En uiteindelijk kwam er een jongen in de familie – ik ging er ook gewoon mee praten – toen had iedereen al besloten dat is je man, dat is je vriend. Ik weet niet wat er was, maar ze hebben me uiteindelijk zo bewerkt, dat ik met hem getrouwd ben. Ja dat was, jullie vragen ook of je een keuze had. Ja, ik had een keuze, ik kon kiezen of ik wel of niet met hem wilde trouwen. Dat was mijn keuze. Ik kon wel nee zeggen. Maar uit respect voor mijn ouders heb ik het gedaan. Ik ben de enige dochter, ik had zoiets van, ja, als ze op mij gaan wachten ga ik waarschijnlijk nooit trouwen. Maar voor hen heb ik het gedaan. Het probleem is: ik zou nooit uit mezelf zeggen: nou, ik wil graag trouwen. Want ik hield zo ontzettend veel van die jongen die ik tegen was gekomen. Maar ik dacht, wie weet slijt het, als ik de liefde van mijn man krijg. Maar ik heb ontzettend veel problemen met hem gehad. En

uiteindelijk zijn we dan nu gescheiden. En die jongen die ik toen op mijn zestiende ontmoet had, is nu mijn partner. Ik ben ontzettend gelukkig met hem. *Hoe kijkt de familie daar nu tegenaan?* Ja kijk, nu zijn we ongeveer dertien jaar verder.

Trouwen op jonge leeftijd en het arrangeren van huwelijken zijn gangbaar in Anila's familie. Anila's eigen keuze op jonge leeftijd werd niet geaccepteerd, omdat het een Hindostaanse moslim betrof terwijl zij hindoestaanse is. Door Anila's familie en omgeving werden grenzen getrokken tussen henzelf (hindoes) en moslims (haar geliefde). Het overschrijden van die grens werd niet geaccepteerd, dus Anila heeft de relatie opgegeven. Daarna heeft Anila geen interesse meer getoond in het huwelijk. Haar familie heeft vervolgens een geschikte kandidaat voor haar uitgekozen. Anila kan niet duidelijk uitleggen hoe haar familie haar zo ver heeft gekregen om met hem te trouwen; zij wilde eigenlijk niet trouwen. Er heeft sociale druk plaatsgevonden, waardoor Anila zich uit respect voor haar familie genoodzaakt zag te trouwen. Anila hoopte dat liefde na het huwelijk zou ontstaan, helaas was dit niet het geval. Uiteindelijk heeft Anila haar eigen keuze doorgezet en is alsnog getrouwd met deze jongen, middels een moskeehuwelijk. Anila gaat niet expliciet in op de mening van haar familie over haar keuze, maar geeft wel aan dat zij het uiteindelijk geaccepteerd hebben.

Anila heeft uiteindelijk haar eigen keuze doorgezet en is met haar liefde getrouwd. Anila's verhaal illustreert duidelijk een individualiseringsproces. Zij heeft uiteindelijk ervoor gekozen haar eigen pad te trekken en het respect voor ouders aan de kant te schuiven. De acceptatie van haar familie duidt op een veranderingsproces binnen traditionele structuren. Vrije partnerkeuze is niet gemeengoed binnen de Hindostaanse gemeenschap maar wint wel terrein. Rabiya is in de vijftig en komt uit een familie waarbinnen al haar broers en zussen gearrangeerd gehuwd zijn, behalve zijzelf. Zij heeft haar eigen partner gekozen, wel een hindoe. Voor haar kinderen wenst zij ook vrije partnerkeuze, ongeacht welke religie of etniciteit:

Ik heb zoiets van: als ik schoonmoeder wordt van iemand, ga ik hem, haar zien als mijn eigen kind. Van mijn schoonzoon houd ik ook en ook als ik een schoondochter krijg, maakt niet uit of het een blanke is, een zwarte een Chinese. Ze zijn allemaal welkom, als ze maar van elkaar houden.

Shanti voegt hieraan toe:

Ik hoef niet met hem te leven, als zij gelukkig zijn. Als zij gelukkig zijn, ben je zelf ook gelukkig

Deze vrouwen hebben een zeer duidelijke gedachte over de keuze van een partner. Deze gedachte komt meer en meer op onder Hindostanen, maar is zeker nog niet

gangbaar. Toch illustreren deze verhalen het individualiseringsproces dat ingang is getreden. Zoals bij de Marokkanen en Turken is er een groeiende hang naar vrije keuze en romantische huwelijken. Ouders blijven wel een belangrijke rol spelen bij de partnerkeuze, hoewel zij meer en meer erkennen dat hun kinderen een eigen keuze moeten maken.²⁵

4.5 Pakistaanse Amsterdammers

Pakistani zijn merendeels in de jaren zeventig van de vorige eeuw naar Nederland gekomen als asielzoeker of arbeidsmigrant. Pakistan is pas sinds 1947 een onafhankelijke natie. In die periode is Pakistan en buurland India van elkaar gescheiden, om de islamitische bevolking een thuisland te geven (Shaw 2001: 316). De Pakistaanse bevolking is grotendeels moslim, al hebben ze een hindoeïstische achtergrond.²⁶ Dit is nog terug te zien in bepaalde gebruiken. Een 22 jarige student – Nadeem – heeft een Nederlandse moeder en een Pakistaanse vader. Hij vertelt over de religieuze achtergrond van Pakistan het volgende:

In Pakistan zijn moslims eigenlijk bekeerde hindoes. Dus er zijn heel veel dingen in de Pakistaanse cultuur, die eigenlijk uit het hindoeïsme komen. Zelfs in het noorden, dingen die uit het Boeddhisme komen. Kashmir is eigenlijk boeddhistisch.

In Pakistan zijn in de islam hindoeïstische elementen verweven. Nadeem noemt het een *Indiase islam*. Hij noemt het volgende voorbeeld:

Er zijn nog steeds stukken of deeltjes uit hindoeïstische cultuur die invloed hebben op hedendaagse moslims. Ook bij bruiloften gooien ze iets van gele bloemetjes over het bruidspaar heen, dat komt eigenlijk gewoon uit het hindoeïsme.

Pakistan kent veel verschillende etnische groepen. Het land kan worden opgedeeld in verschillende bevolkingsgroepen met eigen regio's, taal en cultuur. De overgrote groep is Punjabi, daarnaast leven er nog de volgende groepen: Pathanen, Sindhi's, Beloetsji, Muhajirs en Seraiki's (Shaw 2001: 316). De verschillende etnische groepen spreken ook verschillende talen. Zo is bijvoorbeeld het Punjabi de meest wijdverbreide taal en het Urdu, de nationale taal. Deze verschillen binnen het land hebben ook weer invloeden op omgangsvormen. Zo vertelt Nadeem:

²⁵ Dat verandering op gang komt is duidelijk te zien aan de tv programma's die de OHM uitzendt en de debatten die vanuit de OHM op internet worden gehouden. Chatney.nl is een discussieprogramma op internet waarbij gearrangeerde huwelijken centraal staan. www.chatney.nl

²⁶ In Nederland zijn Pakistani soennieten en sji'iten en volgelingen van de Ahmadiya beweging die sinds 1947 in Nederland (Den Haag) vertegenwoordigd is.

Als ik kijk naar mijn vader, die heeft echt amper vrienden buiten de Pakistaanse groep. Hij heeft één Marokkaanse vriend. Dus die zijn echt... het liefst nog van eigen Punjabi groep. Pakistan heeft zeg maar vijf verschillende bevolkingsgroepen. Het liefst nog met eigen etniciteit.

Niet alleen verschillen in taal, cultuur en etniciteit zijn kenmerkend voor Pakistan, ook religieuze verschillen kunnen een rol spelen.. Een volgende deling binnen Pakistan is tussen de Sunnieten en de Shi'ieten, waarbij de Sunnieten een grote meerderheid vormen. Volgens Nadeem is tussen deze twee groepen eveneens weinig omgang:

Er is ook wel weinig omgang tussen Sji'ieten en Sunnieten. Ik heb ook een tante, die is getrouwd met een Shi'iet. Maar mijn vader en mijn oom die hebben toch altijd dat ze achter elkaars rug dingen over elkaar zeggen. Mijn vader is Sunniet.

De 22 jarige studente Yasmeen benoemt eveneens de hindoeïstische elementen die in de Pakistaanse cultuur en religie (islam) zijn verweven. Echter, in tegenstelling tot de delingen die Nadeem in zijn omgeving ziet tussen de verschillende Pakistaanse bevolkingsgroepen en de Shi'ieten en Sunnieten, ervaart Yasmeen dit heel anders:

Ik denk eerlijk gezegd dat Pakistaanse ouders met verschillende provinciegroepen omgaan. Er wordt naar mijn mening juist geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende provinciegroepen. Juist in zo'n klein land als Nederland hebben de Pakistanen naar mijn weten geen uitgebreide keuze. Als ik in mijn directe omgeving kijk gaan verschillende kastengroepen met elkaar om alleen vanwege het feit dat ze Pakistaan zijn. De eerste generatie dus kinderen zoals ik, gaan met iedereen om zonder zich druk te maken over kaste en zonder de onderscheid tussen Sunnies en Shi'ieten. Kortom, naar mijn weten wordt er geen onderscheid gemaakt bij het kiezen van vrienden, kennissen. Met sommigen klikt het en met sommigen niet. Wat mij wel heel erg is opgevallen is de Pakistanen in de grotere steden met heel weinig niet-Pakistanen omgaan. Ze zijn als het ware geïsoleerd. Zij gaan alleen maar met Pakistanen om. Dat is in mijn ogen erg slecht [...] Dat komt in mijn ogen ook doordat de ouders de Nederlandse taal niet machtig zijn en daardoor niet (goed) kunnen communiceren en daardoor dus alleen met Pakistanen omgaan.

Yasmeen signaleert niet zozeer delingen binnen de Pakistaanse gemeenschap, maar tussen de Pakistaanse gemeenschap en niet-Pakistanen. Met andere woorden: Yasmeen spreekt over sterke groepsgrenzen van Pakistanen (in grotere steden). Dit

speelt dit ook een rol in de huwelijkskeuze, zoals beschreven zal worden in de volgende paragrafen.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Het traditionele huwelijkssysteem in Pakistan – evenals in andere zuid Aziatische landen als India, Bangladesh en Sri Lanka – is gearrangeerd. Zo zegt Nadeem:

Jullie houden je alleen bezig met Pakistan, niet met India en Bangladesh, daar is het volgens mij ook hetzelfde. Zeg maar het grotere India, daar komt het ook voor, allianties. Volgens mij, aardig wat van mijn vrienden, Sikhs, Hindoes, Moslims, die zijn tweede generatie, maar volgens mij gaan die ook gewoon met een gearrangeerd huwelijk. Een meisje regelen. [...]

Maar tweede generatie Indiaers, Pakistani en Bangladeshi, maakt niet uit of ze Sikh zijn, Hindoe, of zelfs Christenen of Moslim, die laten vaak hun familie een bruid regelen.

Nadeem zegt dat gearrangeerde huwelijken nog steeds de norm zijn, niet enkel in Pakistan maar eveneens in omringende (grotendeels) Hindoe landen. Het arrangeren van huwelijken lijkt nog meer voor te komen in vergelijking met bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroepen in Nederland, kunnen wij concluderen uit ons onderzoek. Nadeem uit eenzelfde mening:

Het arrangeren van huwelijken, dat komt volgens mij nog steeds voor. Niet alleen bij de eerste generatie Pakistani in Nederland, maar ook de tweede generatie. Ik heb wel eens gehoord van een paar vrienden van mijn vader, die dochters waren dan heel modern en die waren dan toch nog met een neef getrouwd uit een ander deel van de wereld. Volgens mij komt het echt veel meer voor dan bij Marokkanen en Turken.

Gearrangeerde huwelijken zijn de norm, relaties vóór het huwelijk worden doorgaans niet geaccepteerd en romantische huwelijken worden evenmin gewaardeerd. Ook al hoeft het niet zo te zijn, romantische huwelijken worden vaak gezien alsof er voor het huwelijk al te intiem contact is geweest. Dat kan de reputatie van vooral vrouwen bezoedelen (Zaidi, Shuraydi 2002: 496). Door verschillende sociale wetenschappers wordt beaamd dat in Pakistan de familie-eer, eveneens verbonden is aan kuisheid en door vrouwen in stand moet worden gehouden (Zaidi, Shuraydi 2002: 496). Van een vrouw wordt verwacht dat zij zich op een bepaalde manier gedraagt, non-conformatie hieraan wordt verbonden met het zijn van een ‘slechte vrouw’ zijn. Tijdens een groeps gesprek komt dit onderwerp aan de orde. Twee zussen – Ghinwa (23 jaar, onghuwd) en Rana (29 jaar, gehuwd) – vertellen dat zij wel eens uitgaan:

Geloof het of niet, je kunt ook cola bestellen in een discotheek, je hoeft geen alcohol te drinken. Ik ben op een bepaalde manier opgevoed, waarin bepaalde regels zijn meegegeven. Verder wordt ik heel vrij gelaten omdat mijn ouders ervan uitgaan dat wij zelf goede beslissingen nemen. Dat is een bepaald vertrouwen dat je meekrijgt.

Deze jonge vrouwen ontworstelen zich aan het beeld, dat wanneer zij bepaalt ‘ongehoord’ gedrag vertonen, zij direct zich onkuis gedragen. In het citaat wordt gesteld dat wanneer zij naar een discotheek gaat, zij nog geen alcohol hoeft te drinken. Daar volgens de islam het verboden is om alcohol te drinken. Een moeder reageert op het statement van de jonge vrouwen met de woorden: *dat gaat te ver*. Even later zegt dezelfde moeder: *Wanneer je omgeven bent met goede mensen, word je goed. Wanneer je bent omgeven door slechte mensen, wordt je slecht*. De jonge vrouwen willen deze uitspraak tegenspreken door te laten zien dat zij een eigen wilskracht hebben, waarbij zij vasthouden aan de waarden die zij vanuit hun opvoeding, culturele en religieuze achtergrond hebben meegekregen. De overname van bepaalde nieuwe culturele repertoires, hoeft niet te betekenen dat oude repertoires overboord worden gegooid. Het uitgangspunt dat wanneer ouders de teugels laten vieren, de kinderen automatisch de verkeerde kant uitgaan, wordt door beide zussen duidelijk tegengesproken. Ondanks de ruimte die zij hebben gekregen van hun ouders, willen zij wel degelijk ‘deugen’ als islamitische en Pakistaanse vrouw. Een ander voorbeeld van ‘onbehoorlijk gedrag’ zijn relaties voor het huwelijk. Deze lijken dan ook schaars, zoals de 22 jarige ongehuwde studente Yasmeen in het volgende citaat zegt:

Onder de Pakistaanse jongeren zijn er wel relaties, soms mondt dit uit in een huwelijk. Het merendeel geeft echter de ouders de opdracht een huwelijkspartner te kiezen. Het gaat hier om gearrangeerde huwelijken, niet gedwongen huwelijken, naar mijn weten komt dit niet of nauwelijks meer voor.

Yasmeen vervolgt:

Verliefdheid speelt geen grote rol bij de totstandkoming van een huwelijk. Er wordt gezegd: ‘de liefde komt na het huwelijk wel’.

Deze laatste opmerking komt veel terug tijdens het onderzoek. ‘Liefde’ speelt in de verhalen van alle respondenten met uiteenlopende meningen een belangrijke rol. Echter, er moet onderscheid worden gemaakt tussen liefde vóór het huwelijk en liefde na het huwelijk. Sommigen zijn van mening dat een huwelijk moet worden gesloten uit liefde. Terwijl anderen de mening zijn toegedaan dat een huwelijk niet uit liefde moet worden gesloten, maar met verstand en dat de liefde na het huwelijk zal opbloeien.

Zaidi en Shuraydi (2002: 497) concluderen dat ouders enerzijds proberen hun eigen culturele achtergrond te behouden en over te dragen op hun kinderen. Anderzijds worden de kinderen beïnvloed door de omgeving waarin zij opgroeien. Er wordt gestreefd naar een tussenweg, waarbij bijvoorbeeld het gearrangeerde huwelijk wordt aangepast aan veranderende omstandigheden. Er lijkt meer ruimte te komen voor eigen keuze, maar goedkeuring van de ouders blijft van belang. Door één van de jongeren tijdens een discussiebijeenkomst wordt een ‘gearrangeerd huwelijk’ als volgt gedefinieerd:

Dat je ouders een mogelijke toekomstige huwelijkspartner en zijn achtergrond goed hebben bekeken. Dat zij zijn familie [hebben leren] kennen. Dat deze mogelijke kandidaat aan dochter/zoon wordt voorgesteld en dat de dochter/zoon vervolgens zelf mag beslissen of zij met hem/haar willen trouwen.

Er wordt belang gehecht aan het hebben van een eigen beslissing bij een voorstel van een huwelijkspartner door de ouders. *Je bent er zelf bij betrokken*, zegt een andere jonge vrouw, *maar je ouders nemen de eerste stap*. Gedwongen huwelijken zouden vrijwel niet meer voorkomen, voornamelijk op het platteland in Pakistan. Nadeem:

Uithuwelijking [zonder keuze] komt denk ik niet heel veel voor. Uithuwelijking, tegen je zin in. Gearrangeerd, dat je het allebei ermee eens bent wel. Het strandt volgens mij altijd, een uithuwelijking. Daar kom je niet echt ver mee. Meestal een mislukking.

In dit citaat wordt gedwongen uithuwelijking synoniem gesteld aan het mislukken van een huwelijk. Ook tijdens de discussiebijeenkomst worden gedwongen huwelijken duidelijk afgewezen. De mogelijkheid om ‘nee’ te kunnen zeggen lijkt een belangrijk punt voor de jongeren. De druk die kan worden ervaren bij gearrangeerde huwelijken, wordt echter door sommigen wel erkend. Een jong getrouwd koppel legt dit als volgt uit:

Een gearrangeerd huwelijk kan op verschillende manieren. Vaak hebben de zoon/dochter wel een eigen keuze. Maar, we kennen sommige families die zeker een bepaalde druk uitoefenen op de kinderen. En waar afwijzing [‘nee’ zeggen] niet mogelijk is.

Zoals dit gehuwd stel aangeeft is de scheidlijn tussen gearrangeerd en gedwongen, moeilijk te trekken. Het beeld is vaak niet zwart-wit. Jongeren willen uit respect voor hun ouders bijvoorbeeld geen ‘nee’ zeggen op een gepland huwelijk. In het volgende citaat komt de 28 jarige Rachid aan het woord. Uit zijn verhaal komt goed het grijze gebied tussen gearrangeerde huwelijken met eigen stem en gedwongen, naar voren:

Rachid is 28 jaar en vier jaar geleden afgestudeerd. Hij heeft een goede baan bij een vooraanstaand bedrijf. Hij is nog niet getrouwd, maar zijn familie vindt dat het nu écht tijd is om te trouwen. Enkele maanden geleden is zijn vader naar Pakistan gegaan voor vakantie.

Toen hij terugkwam vertelde zijn vader, dat hij vier meisjes voor Rachid had uitgezocht waarmee hij zou kunnen trouwen. Zijn vader had Rachid voor zijn vertrek niets verteld over zijn plannen. Rachid: 'ik geloof niet dat ik al klaar ben om te trouwen en een vrouw te verzorgen'. Zijn moeder heeft gezegd dat hij maar hier in Nederland op zoek moet naar een meisje, als hij haar heeft gevonden, dat hij het tegen haar zegt. 'Ik voel een druk', zegt Rachid. 'Er is me een ultimatum gesteld: als ik binnen een paar maanden geen meisje uitzoek in Nederland, dan moet ik met één van de meisjes uit Pakistan trouwen. Rachid vertelt dat zijn vader lichamelijk gehandicapt is en als hij met een meisje uit Pakistan trouwt, hij voor zijn ouders én voor haar moet zorgen. Zijn zus is (gelukkig) uitgehuwelijkt en weg uit Nederland, zij woont nu elders in Europa. Mijn ouders willen een schoondochter om hen te verzorgen, omdat hun dochter weg is. Rachid zegt dat hij al vier jaar de kans heeft gekregen om zelf te zoeken, maar dat hij nog nooit verliefd is geworden. Hij vertelt dat hij half om half met het ultimatum heeft ingestemd.

Rachid heeft geprobeerd een huwelijk uit te stellen, eerst omdat hij studeerde, daarna om een goede carrière op te bouwen. Hij geeft aan dat hij nog niet klaar is om te trouwen en verwoordt dat in termen van 'zorg dragen voor zijn toekomstige vrouw'. De voorkeur van Rachid gaat uit naar een Pakistaans meisje uit Nederland, niet een meisje uit Pakistan. Rachid zegt dat hij dan én voor zijn ouders én voor zijn vrouw zorg moet dragen, terwijl een deel van de zorg wegvalt als hij een Pakistaanse uit Nederland trouwt. Hoewel Rachid eigenlijk nog helemaal niet wil trouwen, weigert hij niet direct het verzoek dat hij móet trouwen, maar zoekt naar wegen om het uit te stellen, zonder in conflict te komen met zijn ouders.

Rachid geeft aan dat hij liever trouwt met een Pakistaans meisje uit Nederland. Een huwelijk met een meisje uit Pakistan wordt geïdentificeerd als een gemengd huwelijk, zoals in hoofdstuk 3.3 aan bod is gekomen. Een 25 jarige ongehuwde man is eenzelfde mening als Rachid toegedaan:

Bij voorkeur trouw ik met een Pakistaans meisje, liefst uit Nederland, maar anders uit Pakistan.

Bij deze vorm van gemengde huwelijken wordt aangegeven dat er cultuurverschillen zijn tussen migranten en Pakistani, waardoor een persoon met een 'overeenkomstige cultuur' beter past. Bij gemengde huwelijken tussen

verschillende etniciteiten is het vooral belangrijk dat de ander moslim is of wordt. Nademaal geeft hier het volgende voorbeeld van:

Als ik kijk naar mijn omgeving. Bijvoorbeeld mijn buurman, dat is een Nederlander. Die is getrouwd met een Marokkaanse, maar omdat hij moslim is, is het geen probleem. Ik zie niet zo gauw een Pakistaanse vrouw met een Nederlander trouwen. Ook al is hij moslim. Dat zie je niet snel gebeuren. Maar ik moet wel zeggen, dat in het begin veel Pakistanen met westerse vrouwen trouwden. Er werd gedacht dat dat voor het paspoort was. Maar, er is wel verschil of de vrouw een echte moslima wordt, dat ze dan geneigd zijn er getrouwd mee te blijven.

Bij de groepsdiscussie kwamen twee gemengde huwelijken ter sprake. Een Pakistaanse vrouw, met een Nederlandse bekeerling en een koppel van een Pakistaanse vrouw en een Turkse man. Deze combinaties zijn niet standaard, maar wel tot op zekere hoogte geaccepteerd omdat ze beiden dezelfde religie hebben. Religie vormt een belangrijke keuzefactor bij partnerkeuze. In de volgende paragraaf zal verder worden gegaan op factoren die de partnerkeuze beïnvloeden.

Keuzefactoren

Zoals uit de vorige paragraaf naar voren komt is een gearrangeerd huwelijk standaard. Echter, huwelijken waarbij kinderen geen of nauwelijks inspraak hebben bij de keuze van een huwelijkspartner is zeer klein, verwoordden de respondenten van het onderzoek.

Jongeren overleggen steeds meer met ouders over de eigenschappen die een toekomstige huwelijkspartner moet bezitten. Yasmeen verwoordt deze groeiende 'verlanglijst' grappend als volgt:

Jongens en meisjes stellen veel eisen aan hun toekomstige partner. Hij of zij moet bijvoorbeeld mooi zijn, hoogopgeleid et cetera. De lijsten met eisen die ouders krijgen zijn vaak ellenlang.

Deze opmerking laat zien dat jongeren wel degelijk meer inspraak hebben en dat er gecommuniceerd wordt over de eigenschappen van een huwelijkspartner, terwijl niet wordt getornd aan de wijze van huwelijkssluiting. Waarom kiezen jongeren voor deze vorm van huwelijkssluiting? Een belangrijk antwoordt luidt: *Als je met je ouders kiest, is het veiliger*. Ouders zouden weloverwogen keuzes maken. Weten hoe hun kind in elkaar zit en een passende partner zoeken. Jongeren daarentegen, kunnen tot over de oren verliefd worden en halsoverkop trouwen, zonder te kijken naar belangrijke aspecten die een levenspartner dient te bezitten. Dat zorgt uiteindelijk voor problemen, zo wordt uitgelegd door respondenten.

Een moeder van vier kinderen in de leeftijd van achttien tot zevenentwintig, zegt dat de volgende eigenschappen van belang zijn bij een partner voor de kinderen:

Ten eerste Moslim, of hij/zij wordt moslim; ten tweede Pakistaans en ten derde de regio in Pakistan waar zij vandaan komen.

Deze moeder geeft aan dat zij religie op de eerste plaats zet. Veel respondenten geven ook aan dat nationaliteit een belangrijke rol speelt. Door een aantal respondenten wordt het volgende hierover gezegd:

Ongehuwde studente (18 jaar): Liever wil ik een [toekomstige] huwelijkspartner uit Pakistan, dan bijvoorbeeld een Marokkaan, ook al is hij moslim. De opvoeding en cultuur zijn anders.

Moeder: Ouders willen graag dat hun schoonkinderen hun taal spreken.

De bovenstaande respondenten geven aan dat zij voorkeur geven aan een Pakistaanse partner voor zichzelf dan wel hun kinderen. Redenen die hiervoor worden aangedragen betreffen verschillen in opvoeding en cultuur. Net zoals naar voren komt bij de Turkse groep, geven zij aan dat partners uit verschillende landen cultuurverschillen kennen en dat kan moeilijkheden veroorzaken binnen een huwelijk. Een moeder geeft aan dat taal belangrijk is. Communicatie met de schoonkinderen wordt van belang geacht. Ten slotte geeft de man aan dat hij bij voorkeur huwt met een Pakistaans meisje uit Nederland. Deze wens wordt eveneens uiteen gezet bij de Turkse en Marokkaanse groep. Jongeren ervaren cultuurverschillen met partners uit het land van herkomst. Zij zijn van mening dat zij met een partner van eenzelfde etnische herkomst, opgegroeid in Nederland de minste cultuurverschillen zullen ervaren en daarom de meeste kans hebben een succesvol huwelijk te sluiten. Een actieve studente voelt zich helemaal niet thuis bij deze denkwijze en verfoeit het nationalistisch denken dat hieraan ten grondslag ligt.

Gearrangeerde huwelijken tussen jongeren om familieallianties te versterken komen ook ter sprake tijdens de discussies. Nadeem zegt het volgende over zijn familie in Pakistan:

Ja, het trouwen, dat valt me ook op. Ik heb een paar neefjes en nichtjes, die trouwden dan eigenlijk met familie, die heel dichtbij lag. Eigenlijk zijn het soms meer allianties, of het versterkt de familiebanden. *Als je het hebt over familieallianties, wat is het voordeel van de familie om die twee met elkaar te laten trouwen?* Het familiefortuin blijft in eigen handen, dat is een belangrijke reden.

Als reden om een neef-nicht huwelijk te sluiten noemt Nadeem het versterken van familiebanden, met vooral economische motieven. Tijdens de groepsdiscussie

wordt dit onderwerp ook aangehaald, waarbij eveneens aan Pakistan wordt gerefereerd.

Wat voor komt in de rurale gebieden van Pakistan is dat bijvoorbeeld een meisje grond heeft [geërfd]. Die grond willen ze graag binnen de familie houden. *Jongen*: Ja, het kapitaal binnen de familie houden. Als je dochter buiten de familie trouwt, valt een deel van het familiekapitaal weg. Daarom wordt vaak voorkeur gegeven aan huwelijken binnen de familie.

Deze verklaring is in hoofdstuk drie over het huwelijk eveneens aan bod geweest. Om de familie te beschermen en de overleving te waarborgen was het van belang dat de economische omstandigheden van de familie goed bleven. Een alliantie tussen familieleden om het familiekapitaal te behouden is daarom niet vreemd. In beide citaten wordt naar Pakistan verwezen. Dit kan zijn omdat de respondenten weten dat dergelijke tradities doorgaans in Nederland worden afgekeurd. Maar tevens kan een dergelijke traditie minder voorkomen in Nederland, omdat de noodzaak om allianties te sluiten vanwege economische omstandigheden hier minder speelt. Tijdens de discussie werden door de jongeren echter nog andere redenen aangehaald waarom huwelijken binnen families worden gesloten:

Als het familie is, weet je hoe iemand is. Als er iets niet goed gaat, kunnen familieleden die persoon daar ook op aanspreken. Als je buiten de familie trouwt is dat allemaal niet.

Binnen de familie trouwen is meer garantie tegen scheiding.

Zicht hebben op de persoon waarmee een familielid trouwt, is eveneens van belang. Bij een familielid, weet men wat voor vlees ze in de kuip hebben. Mocht het onverhoeds toch mis gaan, kan de familie elkaar erop aanspreken. Met andere woorden, 'de vuile was' blijft binnen de familie. De familie zal er ook alles aan doen om een scheiding te voorkomen. Dergelijke interne controle valt grotendeels weg als men buiten de familie huwt. Tegenwoordig is binnen de eigen familie trouwen minder standaard dan voorheen. Met 'een goede familie' trouwen, blijft echter een belangrijk punt, hoewel ook hierop steeds meer grip wordt verloren. Niettemin worden voor gearrangeerde huwelijken grotendeels binnen de eigen groep een partner gekozen. Nadeem:

Wat ik hoor van familieleden, is dat het belangrijk is dat ze knap is. Een man hoeft niet knap te zijn, als hij maar rijk is. Dat is belangrijk in Pakistan. *En qua etniciteit en geloof?* Over het algemeen omdat het toch familieleden zijn die het regelen, tantes enzo. Kom je toch vaker in dezelfde etniciteit terecht met een huwelijk.

Nadeem noemt schoonheid voor een vrouw en rijkdom voor een man, als belangrijke keuzefactoren. Natuurlijk zijn er meer keuzefactoren zoals hierboven uiteen wordt gezet. Maar rijkdom, in de vorm van status en opleiding vormen wel belangrijke elementen. Respondenten lichten dit toe vanuit de geschiedenis.

Bepaalde gebruiken uit het Hindoeïsme zijn opgenomen in de Pakistaanse samenleving. Een daarvan betreft het kastensysteem:

Je bent eigenlijk wel moslim, dus iedereen zou gelijk moeten zijn. Maar volgens mij is het wel zo – mijn familie komt uit de hogere sociaal economische groep – eigenlijk zijn zij dan de hoogste kaste geworden. Zij zijn wel, ze behandelen denk ik lageren, of mensen die minder verdienen niet zo goed. Dat heeft eigenlijk het kastensysteem vervangen, geld (...) Ja, volgens mij is er echt nog steeds een soort kastensysteem, maar is het nu gewoon geld. En misschien nog hoe blank je bent.

Status lijkt een belangrijke keuzefactor te zijn en terug te voeren naar het kastensysteem in het Hindoeïsme. Zoals Nadeem het stelt, is het kastensysteem als criterium voor endogamie vervangen door rijkdom. Yasmeen geeft eveneens aan dat het kastensysteem nog onder de Pakistanen in Amsterdam leeft:

De Pakistaanse jongeren vinden het kastensysteem niet belangrijk, de eerste generatie die hier geboren is. Ouders vinden het nog wel belangrijk. Het kastensysteem komt inderdaad van de hindoes. In de islam is er geen ruimte voor onderscheid naar kaste, maar in Pakistan komt dat in grote mate nog wel voor [...] Lagere kastengroepen maken geen onderscheid omdat zij in de kastenmaatschappij niet als hoog worden beschouwd maar hogere kastengroepen kunnen zich moeilijker onttrekken aan het feit dat zij van een hoge kaste komen. De Pakistaanse jongeren in Nederland maken zich daar niet veel druk om dus dat is misschien een geruststelling. Het zijn toch de ouders van de eerste generatie waarin dit nog duidelijk te merken valt. Bij de toekomstige generaties zal dit helemaal niet meer te merken zijn. Verder worden in mijn ogen direct in de omgang met elkaar geen onderscheid gemaakt.

Hoewel Yasmeen aangeeft dat het kastensysteem wel nog leeft onder de Pakistaanse groep, maakt zij een duidelijk onderscheid tussen de oudere generatie en de jongeren. Voor jongeren lijken kasten niet van belang bij partnerkeuze. Dit verschil tussen opvattingen van (groot)ouders en jongeren hangt ondermeer samen met individualisering. Op dit onderwerp wordt in de onderstaande paragraaf verder ingegaan.

Individualisering van partnerkeuze

Er is tegenwoordig een verandering te signaleren bij het kiezen van huwelijkspartners. Nieuwe eisen worden gesteld aan de partner. Een moeder zegt:

Het huwelijk is veranderd, vroeger was het een zakelijke overeenkomst. De keuze van een partner is nu op andere gronden: heb je dezelfde denkwijze, ‘are you compatible?’, jongeren zoeken een ‘maatje’. Niet op basis van families.

Deze moeder verwoordt hiermee het individualiseringsproces dat onder andere in Nederland vorm heeft gekregen vanaf de industrialisatie en de opkomst van de verzorgingsstaat. Het economische belang en het voortbestaan van de familie staat vaak niet meer op het spel bij huwelijkssluitingen. Dat betekent dat er ook andere eisen kunnen worden gesteld aan een huwelijkspartner. Zoals naar voren kwam onder het kopje *keuzefactoren*, geven jongeren vaak tegenwoordig een ‘verlanglijstje’ aan de ouders met wensen voor een toekomstige partner. Het voortbestaan van dit gebruik lijkt vooral voort te komen uit de wens culturele en religieuze regels te waarborgen. Relaties, het verliezen van maagdelijkheid voor het huwelijk, wordt niet overgenomen. Binnen de Pakistaanse gemeenschap lijken vrij strenge grenzen te worden getrokken tussen Pakistani en Nederlanders.

De keuze voor een huwelijk hangt samen met het verwachtingspatroon van een toekomstige partner. Hierover bestaan verschillende meningen. Terwijl de één vindt dat liefde na het huwelijk komt, is de ander een vrij progressieve mening toebedeeld dat liefde voor een huwelijk moet bestaan. De discussie van drie jonge vrouwen – Najia (18 jaar), Ghinwa (23 jaar), Rana (29 jaar) – is een goede illustratie van deze verschillen in opvattingen:

Najia: Ook al pas je in eerste instantie niet bij iemand, dat kan na het huwelijk nog groeien.

Ghinwa: Ik vind dat een rare volgorde. Vergelijk het met studiekeuze: ik kies liever een studie op basis van interesse, die bij me past. In plaats van een studie kiezen die me in eerste instantie niet aanspreekt, maar wat met de tijd misschien interessant wordt.

Najia: Als je er helemaal voor gaat, kun je er iets van maken.

Rana: Het heeft te maken met wat jouw opvatting van een huwelijk is. Is het: ‘ik kan er wel mee leven,’ hij is aardig et cetera. Of: ‘ik wil een gepassioneerd huwelijk.’ Het is een keuze die je maakt.

De opvattingen die de twee jonge vrouwen Ghinwa en Rana vertolken is nog vrij omstreden binnen de Pakistaanse gemeenschap. Romantische huwelijken worden met argwaan bejegend. Toch is hier individualisering met betrekking tot de huwelijkskeuze te signaleren.

4.6 Afghaanse Amsterdammers

Sinds 1979 vluchten Afghanen de grens over, toen de Sovjet-Unie Afghanistan binnenviel. Afghanistan werd in die tijd geregeerd door een communistisch gezinde regering. Deze regering trok echter naar de zin van de Sovjet-Unie te veel zijn eigen pad en werd daarnaast in hun macht bedreigd door de mujahedeën. Er ontstond een burgeroorlog waarbij de communisten werden gesteund door de Sovjet-Unie en de mujahedeën door de Verenigde Staten. De strijd duurde tien jaar en in 1989 trok het Sovjet leger zich terug. De onrustige periode in Afghanistan duurde voort door een regering van verschillende islamitische groeperingen, waardoor er verdeeldheid bleef bestaan. De Taliban heeft ingespeeld op deze verdeeldheid en trok in de jaren negentig van de vorige eeuw ten strijde tegen de mujahedeën. In een korte periode had de Taliban het land in handen en voerde strenge regels in.²⁷

Na de aanvallen van Al Qaida op de Verenigde Staten op 11 september 2001, zijn de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk de *war on terrorism* gestart. Vrouwenrechten spelen hierin een grote rol. Afghaanse vrouwen worden geportretteerd in *burqa*, onderdrukt door cultuur en religie en dienen ontsluit te worden. In dit vertoog wordt de positieverbetering van vrouwen direct verbonden met secularisering.

In Nederland zijn Afghanen vooral vluchtelingen die relatief hoog opgeleid zijn. De groepering is erg jong qua samenstelling. De meerderheid is beneden 20 jaar (DCIM 2003). Jongeren doen het goed in het onderwijs. De discussie in Amsterdam met Afghanen kwam niet goed tot stand. Er zijn veel contacten geweest maar we hebben uiteindelijk geen focusgroepsdiscussie kunnen houden. We hebben wel met vier Afghanen gesproken die actief zijn binnen eigen organisaties.

Seena is één van de inwoners die Afghanistan is ontvlucht en sinds 1991 in Nederland woont. Zij vertelt dat ze een grote verandering heeft doorgemaakt van Afghaanse meisje, naar zelfstandige vrouw. Over haar leven in Afghanistan met betrekking tot partnerkeuze vertelt Seena het volgende:

Mijn moeder wilde mij dwingen om met een arts te trouwen. Voor mijn moeder had die jongen alles: een auto, baan, hij bidt vijfmaal daags. Maar voor mij niet. Mijn vader kon er niet tussenkomen, mijn moeder was duidelijk de baas. Maar ik heb het geweigerd.

Seena vertelt dat buiten Kabul, in andere provincies veel gedwongen huwelijken voorkomen en vrouwen worden mishandeld. Seena maakt daarin een duidelijk onderscheid tussen Afghanistan en Nederland.

²⁷ 'Afghanistan loopt leeg' (2001): <http://scholieren.nrc.nl/weekkrant/2001/21/6.shtml>.

Afghaanse meisjes in Nederland, die kun je niet meer dwingen te trouwen. Meisjes veranderen heel snel, hun mentaliteit. Mannen hebben het daar moeilijk mee, zij raken hun macht kwijt. Uit deze situaties kan ruzie ontstaan. Dan kan het twee kanten uitgaan. Sommige mannen accepteren het. Anderen accepteren het niet en zitten in een ongelukkig huwelijk. Maar het ongelukkigste zijn uiteindelijk de kinderen.

Binnen de Afghaanse gemeenschap is echtscheiding heel moeilijk. Het koppel blijft doorgaans bij elkaar. In een slecht huwelijk kan een vrouw in principe naar de politie stappen, de vrouw komt dan in een blijf-van-mijn-lijf-huis terecht. *Maar wie kiest daarvoor?* zegt Seena.

Gedwongen huwelijken komen bijna niet voor, vertelt Seena. Soms toch wel. Dan komt het voor dat Afghaanse meisjes door hun ouders worden meegelokt naar Afghanistan om te trouwen. Dan worden ze daar gekoppeld aan een jongen. In vergelijking met meisjes, hebben jongens veel vrijheid. Een jongen kan zeggen 'ik heb een leuk meisje ontmoet', de familie reageert daar dan enthousiast op, zegt Seena. Een meisje kan dat niet. Het komt echter veel voor, voegt Seena toe, dat de jongen de keuze voor zijn toekomstige vrouw aan zijn moeder overlaat. Uit respect voor haar zegt hij: als jij kiest, dan is het goed.

Meisjes hebben meer met gedwongen huwelijken te maken dan jongens. Jongens komen makkelijk onder een gearrangeerd huwelijk uit, aldus Mina en Sara. Meisjes trouwen vaak volgens de keus van de ouders en kinderen kunnen daar niet omheen, ook niet als ze niet zouden willen, aldus Wali.

Keuzefactoren voor een huwelijkspartner verschillen tussen mannen en vrouwen. In Nederland is onder de Afghaanse gemeenschap status van een man heel belangrijk, vertelt Seena.

Bij voorkeur is hij een arts, piloot, directeur of heel erg rijk. In sommige families wordt voorkeur gegeven aan een zeer religieuze jongen, in andere families juist niet.

Een jongen zonder status heeft weinig kansen op de huwelijksmarkt, vertelt Seena. Een mogelijkheid voor hem om een bruid te vinden is uitwijken naar Afghanistan:

Wanneer een jongen niet gestudeerd heeft en geen baan heeft, zal hij veel moeite hebben een huwelijkspartner te vinden. Wat voorkomt is dat een jongen dan naar Afghanistan gaat om daar een bruid te halen. In Afghanistan vertelt hij dat in Nederland alle Afghaanse meisjes verwesterd zijn, dat hij niet met hen wilt huwen. In Afghanistan, zelfs

het leukste meisje wil met hem trouwen. Haar ouders zien geld. Het meisje heeft vlinders in haar buik, niet voor hem, maar voor een toekomst in Europa.

Voor meisjes gelden andere keuzefactoren. Onbesproken gedrag is van groot belang. Seena:

Een goed meisje kijkt niet in de ogen van mannen, zij kijkt naar de grond. Zij moet een voorbeeld zijn, een prinses. Haar uiterlijk is ook belangrijk, hoe blanker, hoe beter. Wanneer een meisje boven de twintig nog ongetrouwd is, begint de familie zich al zorgen te maken.

Meisjes hebben weinig vrijheid om open een partner te kiezen. Een jongen daarentegen kan doorgaans wel aangeven dat hij een bepaald meisje leuk vindt, dit betekent echter niet dat zijn keuze automatisch wordt geaccepteerd. In Seena's woorden:

Ouders zeggen tegen een jongen, je moet met die en die trouwen. De jongen zegt nee, ik vind dat meisje leuk. Waarop de ouders reageren, nee, dat meisje is beter.

Hoewel partnerkeuze zowel voor meisjes als jongens gebonden is aan 'regels', worden niches gezocht en gebruikt om zelf een geschikte persoon tegen het lijf te lopen.

Voor jongeren zijn bruiloften een uitgelezen plek om elkaar te ontmoeten, onder toezicht van familie, vrienden en kennissen. Daarnaast kunnen in Nederland jongeren elkaar ontmoeten op de universiteit, er bestaan ook verenigingen speciaal gericht op Afghaanse, dan wel islamitische jongeren, waar zij contacten kunnen opdoen. Jongeren proberen dan die contacten verborgen te houden voor ouders en voor derden omdat ze bang zijn dat het via derden bij hun ouders bekend wordt.

De Afghaanse gemeenschap is een vrij gesloten groep met strenge groepsgrenzen. Partners worden bij voorkeur binnen de Afghanen gekozen en met eenzelfde religieuze achtergrond. Gemengde huwelijken komen wel voor – Seena is zelf met een Nederlander getrouwd – maar zijn zeker niet gangbaar. Seena vertelt dat het geen makkelijke keuze is. Afghaanse meisjes zoeken sneller iemand binnen de Afghaanse gemeenschap. Religieuze endogamie lijkt minder van belang te zijn, er lijkt juist hang naar etnische endogamie. Over een huwelijk met een Marokkaan(se) of Turk(se) zegt Seena dat mannen zeggen: 'ik schaam me als je trouwt met een niet-Afghaan'. Seena vertelt dat van vrouwen zij juist de reactie krijgt dat ze het dapper vinden.

4.7 Somalische Amsterdammers

Het merendeel van de Somaliërs zijn in de jaren negentig van de vorige eeuw als vluchtelingen naar Europa gekomen. In Somalië, in de hoorn van Afrika, woedt al jaren een burgeroorlog.

In Nederland is onderzoek naar Somaliërs grotendeels gericht op meisjesbesnijdenis (Kwaak e.a. 2003). Over partnerkeuze onder Somaliërs is weinig bekend. Dit hoofdstuk is dan ook verkennend van aard. Dit hoofdstuk is in twee delen opgedeeld. In het eerste deel wordt gesproken over vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken. In het tweede deel wordt ingegaan op gemengde huwelijken en individualisering. Het onderwerp 'keuzefactoren' komen in beide delen ter sprake.

Vrije keuze, gearrangeerde en gedwongen huwelijken

Tijdens de discussiebijeenkomst met Somalische Nederlanders komt naar voren dat er onderscheid kan worden gemaakt tussen huwelijkspraktijken in Somalië en in Europa. In een aantal jaar tijd heeft er een grote verschuiving plaatsgevonden. In Somalië vormden de opbouw van de samenleving in 'clans' een belangrijk keuzefactor. Op dit onderwerp zal eerst worden ingegaan. Vervolgens wordt omschreven welke verschuiving in huwelijkspraktijken in Europa heeft plaatsgevonden.

In Somalië is de bevolking opgedeeld in verschillende clans. Een conflict tussen twee clans kan worden beslecht door een huwelijk. Om de rivaliserende clans te verbinden huwen een meisje en een jongen uit de verschillende clans met elkaar. *Het meisje mag nog steeds nee zeggen*, wordt duidelijk bij dit verhaal vermeld. Het meisje gaat vervolgens wonen bij de clan van de man en de kinderen behoren toe tot de clan van de echtgenoot (patrilineair). Tijdens de discussiebijeenkomst wordt toegevoegd dat volgens de Koran de kinderen gedurende het aardse leven toebehoren aan de man, na de dood echter aan de moeder.

Aan het huwen met een persoon uit een andere clan wordt niet altijd voorkeur gegeven. Soms is het de jongen of het meisje die verliefd worden, andere keren wordt door de familie of clan voorkeur gegeven. Aziza, een jonge vrouw vertelt hierover:

Meisjes kunnen ook hun keuze laten vallen op een jongen van een andere clan. Familie hoeft het daar niet altijd mee eens te zijn. Het komt voor dat de familie zegt: het is jouw keuze, leef met de consequenties.

Tijdens de discussie wordt duidelijk verwoord dat vrouwen een eigen stem hebben bij partnerkeuze. Tijdens de discussie wordt hier het volgende over gezegd door de verschillende respondenten:

Khalid: Als families het niet eens zijn met de keuze kan in het ergste geval een meisje verstoten worden. Echter, er komt onder Somaliër geen eermoord voor.

Aziza: Uiteindelijk accepteert de familie vaak wel het besluit van het meisje.

Door één van de aanwezigen wordt toegevoegd: als de familie ‘nee’ zegt, volgt het meisje niet altijd haar hart.

Een andere aanwezige voegt toe: Als zij de favoriete dochter is, wordt uiteindelijk vaak ingestemd. Doorgaans stemt 80-90% van de moeders toch in met de keuze van de dochter.

Khalid: In Somalië zijn vrouwen heel vrij om te kiezen. Het is meer indirect koppelen. Van oudsher speelde de clan een belangrijke rol.

De rol van de clans bij huwelijkskeuze in Europa is echter verzwakt. Onder Somaliërs in Europa is de huwelijkskeuze doorgaans een mix van traditie het hebben van eigen keuze. Naast vrije keuze vinden ook gearrangeerde huwelijken plaats. Hierbij worden een jongen en een meisje aan elkaar voorgesteld. Als het klikt kan er een huwelijk plaatsvinden tussenbeide, zo niet, dan wordt een nieuw persoon voorgesteld, zo leggen de respondenten uit.

Over de clans als keuzefactor bij huwelijken die momenteel in Europa gesloten worden vertelt Aziza het volgende:

Vanaf de jaren negentig, toen het merendeel van de Somaliërs naar Europa kwamen, was het de eerste tien jaar moeilijk om met een persoon van een andere clan te trouwen. Nu kijkt eigenlijk bijna niemand daar nog naar.

‘Somaliërs zijn vertrokken uit een oorlogssituatie, waar clans belangrijk waren, vertelt één van de aanwezigen. Nu, in Europa is dat van ondergeschikt belang. Aziza voegt toe dat jongeren nu meer denken het is mijn keuze, mijn leven. Gestudeerde mensen hechten minder belang aan clans. Door een verandering van de context waarin wordt geleefd, vindt er een verandering plaats in de keuzefactoren voor een huwelijkspartner. De respondenten geven aan dat een zeer belangrijke keuzefactor momenteel religie (islam) betreft.

Gedwongen huwelijken komen volgens de respondenten niet vaak voor onder Somaliërs. Onder een kleine etnische groep zijn gedwongen huwelijken bekend. Binnen deze groep wordt gekeken welke neefjes en nichtjes dezelfde leeftijd hebben, zij worden aan elkaar gekoppeld. Ze mogen wel 'nee' zeggen, legt Aziza uit. Het koppelen van jongeren komt wel voor. Verschillende respondenten zeggen hier het volgende over:

Als een jongen en een meisje goed zijn afgestudeerd, kunnen ze misschien gekoppeld worden.

Als ik een zoon of dochter heb, wil ik als ouder bijdragen aan de richting waar mijn kind naartoe gaat.

Ik ken gearrangeerde huwelijken, maar beiden stemmen daarmee in.

Eermoord en eerwraak komen niet voor binnen de Somalische gemeenschap, aldus de respondenten. *'Bij ons zijn vrouwen heel hoog'. 'Je trouwt met een vrouw om met haar een leven op te bouwen, niet om een leven weg te nemen.'*

Ook huiselijk geweld wordt zwaar afgekeurd. Hiervoor is zelfs een regel in het leven geroepen. Wanneer een man een vrouw slaat, moet hij *haal* (xaal) betalen aan de vrouw. Huiselijk geweld wordt zwaar afgekeurd en is een taboe. In een dergelijke situatie wordt eerst de geweldssituatie aangepakt, vervolgens wordt pas gekeken naar wat de oorzaak was.

Gemengde huwelijken en individualisering

De mogelijkheid om in aanraking te komen met een potentiële huwelijkspartner speelt een grote rol. Eigen organisaties zijn bijvoorbeeld een plek waar jongens en meisjes elkaar kunnen ontmoeten.

Er heerst niet zo'n taboe op echtscheiding. Als het niet goed gaat binnen een huwelijk komen familie en burens praten met het echtpaar. Vaak krijgt de man de schuld, zegt één van de aanwezigen. Eén van de aanwezige mannen vertelt: *toen ik in Nederland kwam, ik zat in de klas met veel Hindostanen. Die spraken over vrouwen die niet mochten scheiden van hun man. Voor mij was dat zo vreemd, bij ons is niet zo. Als het niet werkt, werkt het niet.*

Amid, een jonge mannelijke student stelt de vraag in de groep: wat als een Somaliër wil trouwen met iemand buiten de Somalische groep? Op deze vraag wordt geantwoord dat het belang van de clans is verschoven naar religie, islam. Als verklaring wordt gezegd: *je woont in een andere context.* Door deze context wordt je beïnvloedt en verschuiven keuzefactoren.

Student: grotendeels trouwen Somaliërs onderling. De vraag is ook: hoe ontmoet je iemand? Ouders kunnen een geschikte kandidaat(e) aan je voorstellen. Religie is een belangrijke factor, trouwen binnen de clan niet meer zo.

Reda, een gehuwde man rond de veertig vertelt:

Religie wordt neergezet als een belangrijke keuzefactor. Echter, als je verliefd bent op iemand... voor mij was religie niet de eerste keuzefactor. Gevoelens zijn iets anders. Misschien verwaarloosde ik mijn religieuze plichten. Of misschien is mijn generatie anders.

Als reactie hierop zegt een andere jonge man die op zijn achttiende van Somalië naar Nederland is gekomen:

Als ik een vriendin heb, is mijn familie heel belangrijk. Mijn vrouw moet worden geaccepteerd. Voor mij is mijn familie het belangrijkste. Voor een meisje geldt dat ook, de familie moet de keuze accepteren.

Reda: Wat hij zegt, over 'familie eerst'. Wat is eerst, liefde of familie?

Nasim: De familie moet het accepteren. Als je niet haar cultuur kent, ken je haar niet.

Het gesprek gaat voornamelijk over keuzefactoren bij een huwelijkspartner. Tijdens het gesprek wordt overgegaan naar het onderwerp gemengde huwelijken. De vraag wordt gesteld: wat wanneer je verliefd wordt op bijvoorbeeld een Marokkaans meisje?

Nasim: Ik denk als eerste aan mijn cultuur voor mijn familie. Als het meisje waarmee ik zou gaan trouwen een andere cultuur heeft, dat is zo moeilijk. Communicatie is dan heel erg moeilijk.

Aziza: Het gaat om een stukje culturele achtergrond. Je kent elkaar, je helpt elkaar. Bij een andere cultuur is er altijd een stukje botsing. Los daarvan, het gebeurt wel [gemengde huwelijken]. Een belangrijk punt is ook: kunnen mijn ouders met die persoon communiceren?

Amid: Ik zie niet in waarom een andere cultuur je zou tegenhouden.

Tijdens de groepsdiscussie wordt regelmatig gesproken over relaties tussen jongens en meisjes. De vraag rijst of relaties buiten het huwelijk voorkomen en worden geaccepteerd.

Reda: Mijn vrouw was eerst mijn vriendin, maar je verbergt het.

Aziza: Als een jongen bij je thuis komt is het officieel. Ouders zien wel dat je een relatie hebt, maar van een afstand. De jongere houdt dat verborgen.

Het is niet zo dat jongens en meisje relaties kunnen hebben zoals in Nederland. Dat de jongen gewoon over de vloer komt bij de ouders van het meisje en dat ze bij elkaar kunnen blijven slapen.

Amid: Als je gaat trouwen, kun je elkaar maar beter eerst kennen. Het gebeurt wel [relaties] en ouders weten het. Ze komen niet echt daartussen. Het is echter niet zoals in Europa.

Wat als de keuze van het meisje, niet de keuze van de ouders is?

Khalid: Naar mijn mening moet het vooral een goede jongen zijn. Een degelijk iemand. Niet opleiding is het belangrijkste. Hij moet werken, niet lui zijn, een goede jongen zijn. Dan is er minder bezwaar.

Een jongen moet voor het meisje kunnen zorgen. De man moet voor zijn familie kunnen zorgen, wordt door een andere aanwezige man gezegd.

De familie van de jongen komt de hand vragen bij de familie van het meisje. Tijdens het gesprek wordt gevraagd wat hij doet? Naar zijn religieuze plichten. Het is ook een moment waarop gezegd kan worden dat een jongen zich moet beteren op bepaalde vlakken als hij met het meisje wil trouwen.

Een keuzefactor die meisjes aangeven, is dat zij niet willen dat hun toekomstige partner *qat* kauwt en eet. *Qat* is een softdrug die in Nederland legaal is. *Aziza:* *Vrouwen willen bij voorkeur geen man die qat kauwen.* Qat kauwen komt vooral onder mannen voor. Er ligt een taboe op vrouwen die *qat* kauwen. Het gebeurt wel maar wordt in de Somalische cultuur als 'slecht' gezien.

Er lijkt onder de Somaliërs een individualiseringsproces gaande, vooral onder hoogopgeleiden, maar de familie blijft het referentiepunt. Jongeren kijken naar een potentiële partner door de ogen van de familie en gaan ook niet openlijk relaties aan. Het ideaal is dat jongeren ook ruimte krijgen in geval van koppeling of gearrangeerde huwelijken. Anderszijds zijn er ook berichten over achterlatingen maar dan gaat het minder over meisjes dan over jongens. Jongens die zich misdragen zouden dat risico eerder lopen dan meisjes. Ze gaan dan terug naar het land van herkomst, in de hoop dat hun gedrag beter wordt. Als dat lukt, komen ze

weer naar Nederland terug. Voor meisjes is men niet overtuigd van voldoende surveillance (Gazic e.a. 2006). Tijdens het onderzoek kwamen we een casus tegen van een jongen die in Amsterdam aan drugs verslaafd raakte, in Somalië werd achtergelaten en na twee jaar terug is. Hij is nu 'rustig'.

5 Maatregelen tegen gedwongen huwelijken

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe de discussie verloopt over het tegengaan van gedwongen huwelijken. Veel aandacht krijgt de huidige discussie over strafbaarstelling van gedwongen huwelijken.

De rol van de overheid

“In de Nederlandse politiek is de discussie over gedwongen huwelijken gestart door D66 en GroenLinks in 2004. In het kamerdebat in augustus 2004 met minister-president Balkenende en minister Verdonk over het rapport van de ‘Tijdelijke onderzoekscommissie Blok’, stelde D66 fractieleider Boris Dittrich dat *D66 het niet acceptabel vindt wanneer thuis een gedwongen huwelijk wordt gearrangeerd. Zodra een meisje wordt uitgehuwelijkt, moet daartegen kunnen worden opgetreden of moet haar bescherming worden geboden, wanneer zij daar om vraagt* (Handelingen van de Tweede Kamer, Rapport Bruggen Bouwen, 31 augustus 2005, TK 92-5962 in de Koning en Bartels 2005). In datzelfde debat pleitte fractievoorzitter Femke Halsema van GroenLinks voor een verbod op gedwongen huwelijken. Het debat is hierna doodgebloed maar weer aangewakkerd door de Rotterdamse wethouder van Emancipatie, Marianne van den Anker in 2005. Op verzoek van de toenmalige minister voor Integratie en Vreemdelingenzaken – minister Verdonk – zijn twee adviezen gepubliceerd door de Advies Commissie Vreemdelingen Zaken (ACVZ). Het betreft de publicatie *Tot het huwelijk gedwongen* (2005) en *Eerste hulp bij huwelijksdwang* (2006). Beide adviezen zijn mede gebaseerd op twee voorstudies, een sociaal wetenschappelijk onderzoek verricht door Martijn de Koning en Edien Bartels (2005) en een juridisch onderzoek uitgevoerd door de jurist Guus Schmidt in samenwerking met Conny Rijken (2005).

Ondanks de aandacht die het onderwerp de afgelopen jaren heeft gekregen, bestaan er nog veel vragen in het werkveld. Zo is het beleid onduidelijk voor bijvoorbeeld politie en hulpverleners. Wanneer zij te maken krijgen met een aangifte of roep om hulp bij vermeende huwelijksdwang, ervaren zij onvoldoende kennis te bezitten over het onderwerp om adequaat te kunnen optreden. Specifieke strafbaarstelling van gedwongen huwelijken wordt onder meer gezien als middel om verduidelijking te krijgen over de aanpak hiervan in Nederland.

In Nederland zijn reeds enkele initiatieven opgezet om kennis over eergerelateerd geweld in het algemeen en gedwongen huwelijken in het bijzonder breder te verspreiden. Als middel om kennis te verbreiden, heeft Politie Haaglanden bijvoorbeeld de unit MEP, Multi-etnisch Politiewerk in het leven geroepen. Deze unit is een landelijk expertisepunt op het gebied van eergerelateerd geweld. De gemeente Rotterdam heeft een plan van aanpak opgezet voor de bestrijding van eergerelateerd geweld. Zij hebben een samenwerkingsverband opgezet met de politie, vrouwenopvang, Advies en Steunpunt Huiselijk Geweld en

het bestuur. Binnen de aanpak achten zij het van belang dat de betrokken groepen worden bereikt.²⁸

Onlangs is het landelijke Meldpunt Eergerelateerd Geweld in het leven geroepen (juni 2008). Dit meldpunt is ondergebracht bij Steunpunt Huiselijk Geweld vanwege de overlap tussen beide. Bij dit meldpunt kunnen meldingen worden gemaakt van eergerelateerd geweld, waaronder gedwongen huwelijken. Tijdens de opening van het meldpunt deed de Amsterdamse wethouder Marijke Vos een oproep aan de wetgever om gedwongen huwelijken – als vorm van eergerelateerd geweld – strafbaar te stellen.²⁹ In het maatschappelijk middenveld wordt eveneens al jaren aandacht besteed aan ‘gedwongen huwelijken’.

Verschillende landelijke en lokale zelforganisaties stellen het onderwerp ter discussie en proberen die discussie ook met hun achterban te voeren.

Maatregelen

In Nederland wordt meer en meer aandacht besteed aan eergerelateerd geweld in het algemeen en gedwongen huwelijken in het bijzonder. Het is een openlijk punt van debat in de politiek tot in de Tweede Kamer toe.³⁰ Er wordt nagedacht over maatregelen om gedwongen huwelijken tegen te gaan. Hierbinnen wordt gekeken of specifieke strafbaarstelling mogelijk en wenselijk is.

Maatregelen met betrekking tot het tegengaan van gedwongen huwelijken kunnen op verschillende niveaus worden geïmplementeerd. Wij maken hierbij een onderscheid tussen preventieve en curatieve maatregelen. Onder preventief wordt bijvoorbeeld bewustmaking verstaan, verspreiding van kennis en informatie. Terwijl curatieve maatregelen berusten op de aanpak nadat een incident heeft plaatsgevonden. Voorbeeld van een maatregel van waaruit zowel een preventieve als curatieve werking vanuit moet gaan, is strafbaarstelling van gedwongen huwelijken.

Preventieve maatregelen zijn gericht op preventie door bijvoorbeeld communicatie naar de betrokkenen. Het belang van vrouwengroepen en zelforganisaties (maatschappelijk middenveld) hierbij is zeer groot. De overheid speelt een rol met betrekking tot deze preventieve maatregelen door financiële steun te bieden aan organisaties die actief bezig zijn in de strijd tegen gedwongen huwelijken. De al eerder genoemde organisatie SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond) initieerde zowel op lokaal, nationaal en internationaal niveau een project tegen gedwongen huwelijken. Met het project *‘Het recht van de vrouw ligt in haar eigen hand’* richtte SPIOR zich al in 2004 en 2005 op gedwongen huwelijken in Rotterdam/Rijnmond. In aansluiting hierop heeft SPIOR

²⁸ Bron Politie Haaglanden (MEP) en Gemeente Rotterdam: http://www.jaarverslagpolitiehaaglanden.nl/2005/documenten/Doelgroep.Bestuurders/Intern.Bedrijfsvoering/DU7119_Politie+Haaglanden+beschikt+over+Unit+MEP.aspx?strFilter=aW50UGFnZT0y. Website gemeente Rotterdam: <http://www.rotterdamveilig.nl/do.php?fct=nieuws&op=showNitem&nieuwsId=516> Geraadpleegd: 23 juni 2008.

²⁹ Bron: <http://amsterdam.nl/?ActItnIdt=129796> Geraadpleegd: 16 juni 2008.

³⁰ Bijvoorbeeld op 23 september 2008 zij er Kamervragen gesteld over achterlatingen en gedwongen huwelijken aan minister Vogelaar (VROM)

zich vanaf september 2006 ook in andere Nederlandse steden (waaronder Amsterdam), bezig gehouden met het project: *Hand in hand tegen huwelijksdwang*. Zij organiseerden diverse bijeenkomsten voor jongens, meisjes en ouders met als doel eigen partnerkeuze en communicatie tussen moslimouders en hun kinderen hierover te bevorderen. Ter afsluiting van dit project heeft SPIOR een boek gepubliceerd naar het gelijknamige project: *Hand in Hand tegen huwelijksdwang* (2007). In deze publicatie worden de uitkomsten van het project uiteengezet en wordt ingegaan op de sociale en religieuze achtergrond van gedwongen huwelijken. De Vrije Universiteit heeft aan dit project ook een bijdrage geleverd in de vorm van een lezing en een artikel (*Gedwongen uithuwelijking: definitie, praktijk en culturele achtergronden*) in het boek (Bartels 2007). Als vervolg op dit project heeft SPIOR in samenwerking met de gemeente Rotterdam en professor Tariq Ramadan – verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam – een Europese campagne tegen gedwongen huwelijken gelanceerd via een Europees Moslim netwerk met organisaties in België, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië, Italië en Spanje.³¹ De publicatie *Hand in hand tegen huwelijksdwang* is voor deze Europese campagne vertaald in het Engels, Duits, Frans, Spaans en Italiaans (er volgt ook een Arabische en Turkse publicatie). Centraal in de aanpak van SPIOR staat de islamitische identiteit. Deze wordt ingezet als argument om huwelijksdwang tegen te gaan. Dit geeft een sterke invalshoek maar betekent wel dat niet alle groepen (zoals hindoeïstische en christen Hindostanen) bereikt worden.³²

Een speciale rol speelt ook de reeds genoemde Landelijke Werkgroep Mudawwanah. Deze werkgroep is geïnitieerd rond de hervormingen in de Marokkaanse familiewetgeving van 2004, de Mudawwanah. Marokkaanse vrouwen ondervinden veel problemen door de verschillen in wetgeving tussen Nederland en Marokko en realiseren zich niet dat ze rechten hebben, ook rechten om een huwelijk af te wijzen. Er is voorlichtingsmateriaal gemaakt om Marokkaanse vrouwen te informeren over de veranderingen en hen te wijzen op hun rechten binnen de Marokkaanse wetgeving, te informeren over de Nederlandse wetgeving en het verblijfsrecht. Deze voorlichting strekt zich inmiddels verder uit dan alleen de Marokkaanse wetgeving. Achterlatingen en gedwongen huwelijken komen ook aan bod en de doelgroep is breder dan Marokkaanse vrouwen. Momenteel is de werkgroep actief met een vervolgproject dat zich naast Marokkaanse vrouwen ook richt op Marokkaanse jongeren en mannen, Turkse vrouwen, mannen en jongeren, hulpverleners en advocaten. Deze activiteiten vinden niet geïsoleerd plaats. Naast voorlichting ter preventie is deze werkgroep, in samenwerking met een van haar oprichters: ‘Stichting Steun Remigranten (SSR),’ actief met curatieve maatregelen.

³¹ SPIOR maakt deel uit van een Europees Moslim netwerk. Daarnaast kent hun netwerk ook niet islamitische organisaties, zoals vertegenwoordigers van bijvoorbeeld de gemeentes Brussel en Parijs en het Europees Parlement.

³² Het valt moeilijk te na te gaan of de activiteiten van SPIOR ook daadwerkelijk tot verandering leiden. Er zijn geen gegevens over incidentie en gezien het grijze gebied rond het begrip dwang is dat ook haast niet mogelijk. Wel is duidelijk dat dergelijke activiteiten essentieel zijn om de mensen om wie het gaat, ‘mee’ krijgen. De belangstelling onder moslims voor deze voorlichtingsactiviteiten is groot en leidt tot veel discussie.

Preventief wordt hier dus ingevuld met informatie verstekken en discussies houden om een houding op te roepen waarbij huwelijksdwang afgekeurd wordt. De Werkgroep Mudawwanah werkt vanuit een transnationaal migranten perspectief. SPIOR werkt vanuit een religieuze invalshoek. Dat is eveneens het geval voor de OHM. De OHM (Organisatie Hindoe Media, een Nederlandse publieke omroep op hindoeïstische grondslag) biedt TV programma's en chatmogelijkheden op internet aan om in discussie te gaan over gearrangeerde huwelijken. Ook op internetfora zoals Maroc.nl komen partnerkeuze en huwelijksdwang regelmatig in discussie.

Preventief kan ook een verklaring werken waarin jongeren blijk geven zich niet te willen laten uithuwelijken, bijvoorbeeld tijdens de vakantie in het land van herkomst. De gemeente Rotterdam gaat onderzoeken of een dergelijk contract als juridisch bewijs kan dienen. Tijdens het Kamerdebat van dinsdag 22 september 2008 over achterlatingen en gedwongen huwelijken heeft de minister van VROM toegezegd een meldpunt in te stellen voor jongeren die verwachten met huwelijksdwang te maken te krijgen. Tot slot de suggestie van het EHBO koffertje van advocate Famille Arslan: jongeren (en vrouwen) die zich bedreigd voelen voor vertrek op vakantie, zouden kopieën moeten maken van hun verblijfsvergunning, paspoort, belangrijke telefoonnummers/adressen en een beetje geld. Dit kunnen ze dan aanspreken wanneer ze geconfronteerd worden met ongewenste huwelijksdwang en/of achterlatingen. Omdat het beschikken over papieren in het buitenland ook van belang kan zijn voor Nederlandse jongeren zou er een algemeen tv spotje gemaakt kunnen worden, *zorg dat je terug kan komen* waarin wordt opgeroepen tot het meenemen van fotokopieën en extra geld.

Curatieve maatregelen betreft aanpak nadat een (vermoedelijk) gedwongen huwelijk heeft plaatsgevonden. Denk hierbij aan het reeds plaatsgevonden hebben van een gedwongen huwelijk waarbij de jongen/het meisje bijvoorbeeld in het land van herkomst is uitgehuwelijkt. De *Forced Marriage Unit* in Londen voert een dergelijk curatief beleid. De *Forced Marriage Unit* vormt een onderdeel van het *Foreign and Commonwealth Office* (FCO). Deze unit heeft tot doel Britse onderdanen te helpen die elders gedwongen zijn getrouwd, onderdanen die het risico lopen te worden uitgehuwelijkt en mensen die bezorgd zijn over vrienden of familie.³³ In Groot-Brittannië houdt de unit zich bezig met het assisteren en adviseren van professionals die werken in het onderwijs, de gezondheidszorg en de sociale sector. In het buitenland werkt de unit samen met de ambassades om slachtoffers te helpen die mogelijk gevangen worden gehouden, verkracht of gedwongen een abortus moeten ondergaan.

De genoemde SSR is in samenwerking met de Landelijke Werkgroep Mudawwanah naast preventief, ook curatief bezig.

³³ Deze unit helpt Britse onderdanen. Wanneer het gaat om gedwongen huwelijken van jongeren zonder Britse nationaliteit komen zij niet in aanmerking. Dat ligt anders voor SSR. Deze organisatie helpt ook jongeren/vrouwen die een zelfstandige verblijfsvergunning hadden.

Er is een landelijk netwerk van advocaten opgezet die met enige regelmaat bij elkaar komen om cases uit te wisselen, ontwikkelingen te bespreken en om contacten met een advocatennetwerk in Marokko op te zetten en uit te breiden. Er worden door de SSR ook expertmeetings georganiseerd in Marokko met hulpverleners en advocaten. In Marokko (Noord Marokko, Berkane) heeft SSR een steunpunt opgericht waar twee Marokkaans Nederlandse sociaal juridische hulpverleners wekelijks spreekuur houden voor Marokkaanse Nederlanders. Onder hun cliënten zijn achtergelaten vrouwen, jongeren en kinderen, en jongeren die gedwongen worden te trouwen of gedwongen zijn getrouwd. Het steunpunt is meldpunt voor achterlating en andere problemen en biedt directe sociaal juridische hulpverlening, door identiteitspapieren te verwerven, terugkeervisa aan te vragen, contact met de Ambassade te leggen, voor advocaten in Marokko en Nederland te zorgen en wanneer feitelijke terugkeer mogelijk is de eerste opvang in Nederland te verzorgen. De hulpverlening van SSR in Marokko is een goed uitgewerkte vorm van transnationale curatieve hulpverlening, verankerd in zowel de Nederlandse als de Marokkaanse samenleving. Deze transnationale hulpverlening is echter niet toegankelijk voor jongeren in andere landen die met huwelijksdwang en achterlatingen te maken krijgen. Daarom zijn er initiatieven genomen om in samenwerking met Turkse organisaties te zoeken naar mogelijkheden voor hulpverlening in Turkije. Aan de Turkse en Marokkaanse groep wordt dus relatief veel aandacht geschonken en dit is in vergelijking met andere groepen goed georganiseerd. De discussie in andere groepen komt op gang. Deze groepen zijn veel kleiner en dus minder makkelijk om voorzieningen voor te creëren. Een voorstel om dit probleem aan te pakken kan zijn dat in gebieden in Nederland waar concentraties van een bepaalde groep wonen, voorzieningen worden getroffen. Er kan ook worden samengewerkt met eigen organisaties die in deze gebieden actief zijn of dat er voor dergelijke organisaties middelen beschikbaar worden gesteld om dergelijke problemen aan te pakken.

Strafbaarstelling wordt omschreven als een maatregel, met zowel een preventieve als curatieve werking. Als preventieve werking wordt genoemd dat strafbaarstelling een duidelijker signaal afgeeft dat gedwongen huwelijken in Nederland verboden zijn. Tevens zou strafbaarstelling de kennis over dit onderwerp bij politie, justitie en hulpverleners vergroten, zodat bij dreigende gevallen adequater gehandeld kan worden. In verschillende Europese landen wordt aandacht besteed aan juridische aspecten van ‘gedwongen huwelijken’. In Noorwegen, België,³⁴ Duitsland en Oostenrijk zijn gedwongen huwelijken strafbaar gesteld. In Noorwegen is het eerste actieplan tegen gedwongen huwelijken door de overheid van start gegaan in 1998. Over de jaren zijn er diverse wettelijke amendementen geïmplementeerd om

³⁴ In maart 2007 heeft het Belgische parlement het wetsvoorstel om gedwongen huwelijken strafbaar te stellen goedgekeurd. Strafbepaling is tussen de één maand tot twee jaar of een boete tussen de 500 en 2500 euro voor het onder geweld of bedreiging uithuwelijken van een persoon. In Duitsland wordt sinds februari 2005 ‘gedwongen huwelijken’ genoemd in het Strafrecht als een extreme vorm van ‘dwang’. Voor toepassing van dit artikel moet het slachtoffer gedwongen zijn te trouwen door gebruik van geweld of dreiging. Op serieuze zaken van ‘dwang’ staat een gevangenisstraf van zes maanden tot vijf jaar (Rude-Antoine 2005: 135).

gedwongen huwelijken tegen te gaan. Waaronder de toevoeging van een tweede paragraaf aan een bestaand artikel in het Strafrecht (artikel 222) in 2003, waarin verboden wordt om een persoon tot een huwelijk te dwingen. Voor deze overtreding staat een gevangenisstraf van vier tot zes jaar, eveneens voor andere betrokkenen.³⁵ In Noorwegen is de actie tegen gedwongen huwelijken vooral geïnitieerd en gesteund door publicaties van Unni Wikan (2002,2003) naar aanleiding van de moord op Fadu, een Zweedse vrouw afkomstig uit Irak.

In de volgende paragraaf zullen we specifiek ingaan op de verkenning van de mogelijkheden om gedwongen huwelijken in Nederland strafbaar te stellen. We zullen vervolgens ingaan op de voor- en tegenargumenten die hiervoor worden gegeven en de reactie van mensen uit de verschillende migrantengroepen op de plannen hiervoor.

5.1 Strafbaarstelling van ‘gedwongen huwelijken’

De juristen Guus Schmidt en Conny Rijken (2005) voerden in opdracht van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken een onderzoek uit naar de juridische aspecten van gedwongen huwelijken. In deze studie concluderen deze juristen dat de juridische definiëring van ‘gedwongen huwelijken’ zowel in het burgerrecht als het strafrecht ontbreekt. Deze juristen constateren op basis van de kleine hoeveelheid rechtspraak over dit onderwerp, dat het bewijzen van ‘dwang’ moeilijk is (Schmidt en Rijken 2005: 67-68). Wat betreft het strafrecht, met als doel het bestraffen van de dader, bestaan er haken en ogen met betrekking tot de bewijsvoering. *Het uitoefenen van dwang door middel van (bedreiging met) geweld of enige andere feitelijkheid is strafbaar op grond van art. Sr. 284. Het onder druk zetten van een huwelijkskandidaat alleen door op haar of hem in te praten zonder bedreigingen te uiten is dus niet strafbaar, het dreigen of het uitvoeren van handelingen om een ander te dwingen wel* (2005: 70). Een belangrijke conclusie van deze juristen betreft de beperkte mogelijkheden om de bewijsmogelijkheden uit te breiden. Daarnaast verwijzen zij naar het antropologische onderzoek – uitgevoerd door de Koning en Bartels (2005) – dat voorzichtigheid is geboden bij het versoepelen van bewijslast, daar ‘dwang’ een diffuus begrip is (2005: 73). Ten slotte stellen Schmidt en Rijken (2005: 73) de vraag of het zinvol zou zijn een strafbepaling in de wet op te nemen die specifiek op ‘gedwongen huwelijken’ is gericht. Zij vragen zich onder andere af in hoeverre er niet reeds vanuit de huidige strafbepalingen een signaal afgaat en in hoeverre wordt verwacht dat de strafbepaling een lacune in de wetgeving op zou vullen.

In het adviesrapport aan de toenmalige minister Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie wordt de volgende aanbeveling gedaan. *De ACVZ is van oordeel dat bij een voldoende praktische toepasbaarheid een aparte strafbaarstelling van huwelijksdwang, vanwege de ernst van de betrokken handeling en de mogelijke preventieve werking, op zich gewenst lijkt* (ACVZ 2005: 48). De ACVZ adviseert sterk aan dat

³⁵ Bron: <http://www.regjeringen.no> Geraadpleegd 16 juni 2008.

verder onderzoek naar dit onderwerp en de praktische voor- en nadelen wordt uitgevoerd door een werkgroep bestaande uit deskundigen op strafrechtgebied en deskundigen met betrekking tot huwelijksdwang.

Onderzoek naar strafbaarstelling van gedwongen huwelijken beslaat diverse rechtsgebieden. Er dient ten eerste een inventarisatie te worden gemaakt van de internationale verdragen die het land heeft ondertekend. De algemene principes over huwelijk en ‘vrije wil’ vormen daarbij een belangrijk uitgangspunt. Ten tweede is het Internationale Privaatrecht van toepassing. Vragen die hierbinnen onder andere worden gesteld zijn: welk recht is van toepassing bij de sluiting van een huwelijk in de Europese landen én onder welke voorwaarden wordt een buitenlands huwelijk in Nederland erkend? Ten derde is het Civiele recht van toepassing, daar ‘het huwelijk’ een civielrechtelijke overeenkomst is. Onderdelen die hierbij van toepassing zijn betreffen: huwelijksbevoegdheid, instemming, huwelijkssluiting en nietigverklaring van het huwelijk. Ten vierde dient onderzoek te worden gedaan vanuit Strafrechtelijk oogpunt. Vanuit het Strafrecht kunnen de volgende vragen worden gesteld: zijn gedwongen huwelijken in het Strafrecht benoemd? Zo ja, welke straf is hieraan verbonden? Wie is er strafbaar? En hoe vindt de vervolging ten aanzien van het gedwongen huwelijk plaats? Welke rol speelt het verschoningsrecht hierbij? Ten slotte moet aandacht worden besteed aan Vreemdelingenrecht, daar vaak tenminste één van de partners van niet-Nederlandse afkomst is bij een gedwongen huwelijk (Rude-Antoine 2005: 37-57, Schmidt, Rijken 2005). Wellicht kunnen ook nog de mogelijkheden ten aanzien van bestuursrechtelijke kant onderzocht worden. (Zie voor verdere uitwerking de Annex bij dit rapport).

5.2 Voor- en tegenargumenten

Is het wenselijk om ‘gedwongen huwelijken’ strafbaar te stellen? Zou aparte wetgeving in de praktijk leiden tot strafrechtelijke vervolgingen of betreft het eerder symboolwetgeving van waaruit een afkeurend signaal afgaat? In de discussie over strafbaarstelling worden nauwelijks de voor en nadelen van strafbaarstelling naast elkaar geplaatst. Wij willen in dit rapport niet een directe uitspraak doen over de noodzaak gedwongen huwelijken wel of niet strafbaar te stellen. Wel willen wij een bijdrage leveren aan een genuanceerde discussie over het onderwerp.

Reeds eerder heeft er een debat plaatsgevonden over specifieke strafbaarstelling van een zogenaamd ‘cultureel gebruik’ waarmee Nederland wordt geconfronteerd door de komst van migranten, namelijk: meisjesbesnijdenis. Hoewel de problematiek van meisjesbesnijdenis op verschillende vlakken verschilt van ‘gedwongen huwelijken’, is het interessant het verloop van het debat over de strafbaarstelling van dit gebruik mee te nemen in deze uiteenzetting. Het debat over strafbaarstelling van meisjesbesnijdenis vond plaats in 2001, naar aanleiding van een aankondiging van een initiatiefwetsvoorstel van D66-Kamerlid Boris Dittrich om

vrouwenbesnijdenis als apart delict in de strafwet op te nemen. Argumenten hiervoor luiden dat ten eerste door strafbaarstelling de zichtbaarheid van vrouwenbesnijdenis wordt vergroot, doordat de kennis hierover bij justitie en politie en hulpverleners wordt bevorderd. Ten tweede zou strafbaarstelling een duidelijker signaal afgeven naar migrantengroepen en nieuwkomers dat deze traditie in Nederland verboden is. Toenmalige minister Korthals van Justitie vond het onnodig om vrouwenbesnijdenis specifiek strafbaar te stellen. Als argument werd gegeven dat de huidige wetgeving voldoende mogelijkheden bood om uitvoerders en betrokkenen van meisjesbesnijdenis te vervolgen. Daarnaast zou bij de invoering van aparte wetgeving, het delict specifiek moeten worden beschreven. Aparte invoering zou het bewijzen van het delict bemoeilijken omdat aan de specifieke beschrijving voldaan zou moeten worden. Ten slotte zou specifieke strafbaarstelling een stigmatiserende werking hebben en de reeds opganggebrachte discussies over dit onderwerp niet bevorderen (Bartels, e.a. 2002, Kwaak, Bartels, de Vries, Meuwese 2003: 51).

De argumenten van de voorstanders voor de strafbaarstelling van meisjesbesnijdenis komen grotendeels overeen met de argumenten die worden gegeven om 'gedwongen huwelijken' strafbaar te stellen. De argumenten waarop toenmalig minister Korthals van Justitie een aparte strafbaarstelling afwees, zijn gelijk aan de argumenten die in de juridische voorstudie van Guus Schmidt en Conny Rijken (2005) en de voorstudie van Martijn de Koning en Edien Bartels (2005) worden gegeven.

Hierbij komt dat meisjesbesnijdenis wordt getypeerd als een cultureel verschijnsel dat in bepaalde gemeenschappen, voornamelijk in Afrikaanse landen wordt uitgevoerd (Kwaak e.a. 2003). Gedwongen huwelijken worden eveneens gepresenteerd als een 'cultureel gebruik' waarmee Nederland met de komst van migranten wordt geconfronteerd. Wat met dit argument gemakshalve wordt vergeten is dat gedwongen huwelijken ook in Nederland voorkwamen. Het is eveneens naar voren gekomen bij de uiteenzetting van de geschiedenis van gearrangeerde en gedwongen huwelijken in 'de westerse wereld', dat deze niet bestempeld moeten worden als een 'barbaars of achterlijk gebruik', van buiten afkomstig. Het moet worden geplaatst binnen het kader van een samenleving waar familiebanden van belang zijn en tegen de achtergrond van een samenleving waar de staat deze taken heeft overgenomen. Niet te vergeten, in Nederland heeft ook niet altijd een verzorgingsstaat bestaan. Gearrangeerde huwelijken waren tot de vorige eeuw niet vreemd in Nederland en pas sinds de jaren zestig van de vorige eeuw zijn veranderingen ingetreden op het gebied van samenwonen zonder te huwen (zie ook hoofdstuk 3).

Door specifieke strafbaarstelling van 'gedwongen huwelijken' in de Nederlandse wetgeving wordt er een etiket 'Anders' geplakt op verschillende bevolkingsgroepen. In een samenleving waar wordt gezocht naar wijzen om samen te leven en sociale cohesie te bevorderen, is het op z'n minst de vraag of het wel wenselijk is 'gedwongen huwelijken' specifiek strafbaar te stellen. Er bestaan ook nadelen aan het strafbaar stellen. Het stigmatiseert bepaalde groepen door vorm te

geven aan een essentialistische visie van het cultuurbegrip in wetgeving. Terwijl we bruggen willen slaan, bouw je door de invoering van deze ‘zogenaamde culturele’ strafbaarstelling muren. Invoering van specifiek strafbaarstelling betreft een vorm van symbolische uitsluiting.

Het probleem ligt niet bij het wel of niet strafbaar stellen van ‘gedwongen huwelijken’. Mocht het noodzakelijk zijn een familie te vervolgen, dan kan dat ook middels de huidige wetgeving (geldend voor allen). Bovendien is vervolging via specifieke strafbepaling vaak lastiger om ook daadwerkelijk tot veroordeling te komen. Het hangt af van de formulering welk bewijs geleverd dient te worden. Bewijs van dwang maar ook bewijs van psychische mishandeling is moeilijk.³⁶

5.3 Migrantengroepen in Amsterdam over strafbaarstelling van gedwongen huwelijken

In deze paragraaf komt eerst de casus van Karima aan bod. Karima is op negentienjarige leeftijd uitgehuwelijkt tegen haar zin. Het verhaal van Karima geeft de benarde positie weer waarin vrouwen kunnen verkeren, maar schetst anderzijds ook haar (beperkte) handelingsmogelijkheden. Tegelijkertijd wordt duidelijk hoe huwelijksdwang ‘goed bedoeld’ kan zijn, hoe gedwongen huwelijken en achterlatingen samenhangen en vooral dat loyaliteiten met ouders voor kinderen centraal blijven staan. Deze casus is een goed voorbeeld van de complexiteit van uithuwelijking, ook al is er dwang bij betrokken, en van de verschillende rechtsgebieden die hier een rol spelen.

Casus Karima

Karima is een vierentwintig jarige Marokkaanse Nederlandse, woonachtig in Amsterdam. Ze heeft twee zussen en twee broers en is de een na oudste in de rij. Haar ouders zijn beiden geboren en getogen in Marokko. Voordat Karima’s moeder met de kinderen naar Nederland migreerde, woonde en werkte Karima’s vader al ettelijke jaren in Amsterdam. Toen Karima ongeveer vijf jaar oud was is zij naar Nederland verhuisd en ging zij daar naar de basisschool. Zij omschrijft dit als een zeer leuke periode in haar leven. In de zomer van 1996, toen Karima ongeveer 12 jaar oud was, hebben haar ouders Karima en haar zussen en broers mee teruggenomen naar Marokko om hen daar achter te laten bij familie. Zelf pendelde de ouders en het jongste broertje op en neer tussen Nederland en Marokko. Op de vraag waarom hun ouders hen in Marokko achterlieten, antwoordt Karima het volgende:

³⁶ Art 300, Sr. voorziet met name op fysieke mishandeling maar op grond van lid 4 van dit artikel waarin staat dat mishandeling wordt gelijkgesteld met opzettelijke benadeling van de gezondheid kan onder gezondheid ook psychische gezondheid begrepen worden. Toch is dit een lastige interpretatie, vooral bij geestelijk lijden waarin geen schade of letsel aan de gezondheid is toegebracht.

Ik weet het niet. Maar volgens mijn vader was het om daar de traditie te leren. Hier [Nederland] is het te modern. Mijn oudste zus zat in die tijd al op de middelbare school. Zij was wel eens een avondje weg. Gewoon bij een vriendin slapen, maar dat liet ze dan niet weten. Mijn ouders hebben toen meteen ingegrepen. Ik vond mijn zus ook fout. Als je bij een vriendin gaat slapen, geef het dan gewoon even door. Maar mijn ouders hoefden niet zo streng te reageren, dat we terug naar Marokko moesten. Mijn vader was in die tijd ook al ziek. Hij kon het ook niet aan, zoveel drukte om hem heen.

Karima's ouders gaven aan dat ze de invloed van Nederland op hun kinderen afkeurden. Dat Karima's oudste zus een avondje wegbleef, zagen zij als een direct gevolg van de invloed van de Nederlandse samenleving. Uit de studie van Bartels (2005) naar achtergelaten vrouwen in Marokko en de studie van Bartels, de Bree en Storms (2008) naar achtergelaten- en remigrantenkinderen in Marokko, komt naar voren dat dit argument vaker wordt aangedragen als reden voor achterlating.

Vooral voor Karima en haar oudste zus Saida, viel het leven in Marokko zwaar. Ze gingen naar school, maar hadden een achterstand omdat ze alleen Berbers en geen Arabisch en Frans spraken. En het leven in het dorp en op de boerderij van hun familie was zwaar. Karima zegt: *het had grote impact, vooral op iemand uit de stad*. Tijdens de periode dat zij in Marokko woonden, werd Saida op negentienjarige leeftijd uitgehuwelijkt door haar moeder en oom aan een veel ouder familielid (toentertijd 35 jaar). Karima vertelt:

Mijn moeder en oom dachten dat er geen probleem was, dat gewoon om de hand van Saida werd gevraagd. Karima legt uit dat haar moeders argument was: 'liever nu met iemand trouwen, dan dat je straks wegloopt met iemand.' Saida weigerde met de voorgestelde man te trouwen. Waarop hun moeder reageerde: 'Jullie zijn slechte meiden, jullie zijn in Nederland opgegroeid, met de Nederlandse traditie.'

Saida is ontkomen aan het huwelijk doordat haar vader het er ook niet mee eens was. Hij heeft Saida zonder medeweten van zijn vrouw mee teruggenomen naar Nederland. Karima's en Saida's moeder was in eerste instantie heel erg boos. En de familie van de afgewezen huwelijkskandidaat mag sinds dit voorval hun familie nog steeds niet, vertelt Karima.

Twee jaar na de terugkeer van Saida in Nederland, kwam ook de rest van de familie terug naar Nederland. Karima was toen zeventien en ging weer naar school in Amsterdam. Nog geen jaar na de terugkeer *moest ik trouwen*, vertelt Karima. Haar moeder had een geschikte huwelijkskandidaat voor haar gevonden in Marokko. De voorgestelde kandidaat was toentertijd 25 jaar en de broer van een vriend van Karima's vader uit hetzelfde dorp in Marokko. Karima kende hem van zien, maar had hem nooit gesproken. *In het dorp kun je niet met jongens of mannen praten. Mannen en*

vrouwen zijn apart, vertelt Karima. Karima wilde absoluut niet met hem trouwen en probeert onder het voorgestelde huwelijk uit te komen. Karima vertelt:

Toen ik mijn verblijfsvergunning kreeg [nog geen jaar eerder] moest ik een formulier ondertekenen, waarop stond dat ik niet getrouwd was, niet gescheiden en geen kinderen had. Toen het gezeik begon, heb ik tegen mijn moeder gezegd: ik heb dat formulier getekend, dus ik mag niet trouwen. Waarop mijn moeder antwoordde: 'Ja maar, dat heb je al een jaar geleden getekend.' Ik ging naar school, ik werkte. Maar 'nee' hielp niet. Ik moest weer kiezen tussen Nederland en Marokko. Karima legt uit dat haar moeder haar de keuze voorlegde: of ze ging trouwen en mocht in Nederland blijven, of ze werd terug naar Marokko gestuurd. 'Ik wilde niet terug naar Marokko', vertelt Karima. 'Ik ben toen naar een advocaat geweest. Ik heb hem verteld van mijn probleem: als ik dit nu doe, ben ik mijn verblijfsvergunning kwijt. Hij zei: nee, je hebt al eerder in Nederland gewoond, je kan trouwen. Toen mijn moeder dat hoorde, zei ze: zie je wel, je kunt gewoon trouwen. Haar beslissing was al klaar. Ze is naar Marokko gegaan en heeft de papieren geregeld om te kunnen trouwen.'

Uit dit verhaal van Karima komt naar voren dat zij door naar een advocaat te gaan, gezocht heeft naar mogelijkheden om onder het voorgestelde huwelijk uit te komen. Helaas mislukte deze strategie voor Karima en bleek de advocaat haar later ook verkeerd advies te hebben gegeven. Karima probeerde om zonder haar ouders te laten vallen, naar een oplossing te zoeken om niet te hoeven trouwen. Karima vertelt dat haar moeder zei: *het is mijn beslissing, je gaat het later wel begrijpen*. Karima:

Mijn moeder is een hele ouderwetse, ze kan dat niet loslaten. Als meisjes 17/18 jaar oud zijn moeten ze zich verloven en trouwen met iemand van de familie. Als je later trouwt ga je misschien met een vriend ervandoor, misschien wordt je zelfs wel zwanger voordat je getrouwd bent. We mogen van mijn moeder zelfs niet naar zeven, acht uur 's avonds alleen naar buiten.

Karima's moeder laat het vroegere huwelijksideaal van gearrangeerde huwelijken niet los. Zij voelt zich verantwoordelijk voor haar dochters en ziet het als haar taak haar dochters tijdig te laten huwen, om eventuele eerschending door een ongehuwde relatie of zelfs zwangerschap te voorkomen. Karima kan het voorgestelde huwelijk niet voorkomen en vertrekt met haar familie in de zomer naar Marokko, wetende dat ze of moet trouwen, of na de zomer weer in Marokko wordt achtergelaten. Het huwelijk vindt plaats en Karima woont enkele weken bij haar man en schoonfamilie in huis voordat ze met haar familie terugkeert naar Nederland. Karima beschrijft deze periode als volgt: *Als ik zag dat ze gingen eten, ging ik erbij zitten of ik ging naar mijn ouders toe, die woonden vlakbij. Ik had zoiets van 'dan moet*

het maar even, dan doe ik maar even mee.' Karima's moeder is blij, Karima vertelt dat haar moeder na het huwelijk tegen haar zei: *Je bent een goede meid, je bent getrouwd, je mag terug naar Nederland.* Karima zelf is zeer ongelukkig met de situatie. Bij terugkomst in Nederland doet Karima alsof er niets is gebeurd die vakantie en gaat verder met haar leven. Ze vertelt niet op haar werk noch op school dat ze is getrouwd. Maar dan blijkt dat ze zwanger is en uit angst dat iemand op school erachter komt dat ze getrouwd en zwanger is, stopt ze met school. Ook wil ze haar kind niet in Nederland krijgen. Ze reist voor haar bevalling af naar Marokko, alwaar haar schoonmoeder haar opvangt. Haar kind laat ze achter in Marokko, zelf gaat ze weer terug naar Nederland. Karima legt uit:

Ik wou nog geen kinderen. Ik wou naar school, werken, weg met vriendinnen [...] Maar na een paar maanden mis je haar [kind] en dan is het te laat.

Achteraf geeft Karima aan dat het geen goed idee was om haar kind achter te laten in Marokko. In dezelfde tijd krijgt Karima te horen dat haar verblijfsvergunning is ingetrokken, omdat zij binnen een jaar na uitgifte is getrouwd. Karima vertelt: *sinds de verblijfsvergunning is ingetrokken ben ik heel erg in de war.* Karima is getrouwd met een man die ze niet wil, ze heeft een kind, maar dat verblijft in Marokko en nu moet ze ook wellicht Nederland verlaten. In die periode is Karima heel bewust zwanger geraakt van haar tweede dochttertje: *Siham heb ik gewoon genomen. Mijn oudste dochter was in Marokko, die kon ik niet meenemen. Ik was echt heel blij met de geboorte van Siham.* Siham lijkt voor Karima een steun in een moeilijke periode. Dit is ook de periode dat Karima besluit het huwelijk te willen beëindigen:

Het was nu of nooit, mijn moeder zei: doe maar wat je wilt.

Het huwelijk is ontbonden, tegen de wil van haar man en zijn familie. Desondanks is de relatie tussen Karima en haar ex-man redelijk goed. Ze hebben overlegd over de kinderen en Karima heeft het voogdijschap toegewezen gekregen. Karima is blij met de echtscheiding, ze legt uit waarom ze haar ex-man geen geschikte echtgenoot vond:

Het is, dat ik hem niet wil. Ik wil niet iemand van het platteland, die niet naar school is geweest, of maar een paar jaar in de dorpsschool. Ik wil iemand van mijn eigen niveau. Maar hij heeft mij niks gedaan. Zijn broer [vriend vader] heeft geslijmd bij mijn ouders, totdat ze instemden. 'Ik haat mijn ex niet. Mijn kinderen mogen wel weten wie hun vader is. Ik ben wel een moslima, maar ik ben wel modern. Als je moslim bent, betekent dat niet dat je streng bent met trouwen en liefde. Mijn kinderen hebben een vader, maar hij is geen partner voor mij. Ik wil graag een gelijke en hem zelf uitzoeken. Een Marokkaan uit Nederland. Hij kan alles zelf doen, zelf naar de huisarts, zelf boodschappen doen, zelf

werken.

Iemand van mijn eigen niveau. Voor iemand van daar [Marokko] zou het heel moeilijk zijn. Ik ben heel druk hier in Nederland.

Karima's huwelijk is te typeren als een gedwongen huwelijk. Zij had duidelijk geen inspraak in het keuzeprocess. Haar moeder zocht een geschikte kandidaat en dulde geen tegenspraak. Karima heeft geprobeerd haar van gedachten doen veranderen, maar deze poging is niet succesvol geweest. Karima heeft geen andere stappen ondernomen, zij omschrijft deze keuze als volgt:

Ik ben niet iemand die zelfmoord pleegt of wegloupt. Ik houd van mijn familie.

Ondanks al deze gebeurtenissen heeft Karima gewoon contact met haar ouders. Zij keurt de keuze van haar moeder af, maar kan zich wel in haar verplaatsen, zonder dat zij het goedkeurt. Dit komt naar voren uit het volgende citaat:

Als we het nu met mijn moeder erover hebben zegt ze: 'Ik houd heel veel van jullie'. Als mijn moeder iets wil, dan gebeurt dat. Mijn moeder haat ons niet, ze is heel erg bang. Wij proberen tegen haar te zeggen: dit is een andere tijd. Mijn zus [Saida] is nu ook getrouwd met een man die ze zelf wil en ze hebben nu een zoontje. We laten onze moeder zien: we gaan het niet fout doen. Als je ons de keuze laat maken, betekent het niet dat wij iets fouts gaan doen. Mijn moeder is nu heel erg blij met haar schoonzoon [Saida's man]. Wij zeggen tegen haar: het gaat niet zoals jij dacht. Mijn moeder heeft nu meer inzicht, ze heeft nu gezien wat er is gebeurt. Het zijn je ouders, je kunt ze niet weggooien, we hebben gewoon contact.

We leggen Karima de discussie voor over het strafbaar stellen van gedwongen huwelijken. Dit is haar reactie:

Ik zou het nooit doen. Ook niet vanuit mijn geloof. Ze probeert me niet te vermoorden ofzo. En het is geen oude man van tachtig of zestig. Ze zegt: 'ik wil je beschermen'. Mijn moeder denkt: 'hij past misschien bij je.' Het gaat nu wel goed tussen mij en mijn ouders. Het is niet dat ze van me af wil ofzo. Ze is van: het is mijn beslissing, het is wat ik wil, dit moet gebeuren. Maar ze wil het beste voor me.

Ondanks de situatie waarin Karima zich in heeft bevonden, verklaart zij duidelijk tegen strafbaarstelling te zijn. Zij keurt de keuze van haar moeder af, maar geeft aan te begrijpen waar het vandaan komt. Karima wil onder geen beding haar familie kwijt raken door bijvoorbeeld haar moeder te vervolgen (indien er strafbaarstelling van gedwongen huwelijken zou bestaan). Zij beschouwt het meer

als een bewustwordingsproces van haar moeder. Zowel zijzelf als haar zus proberen hun moeder in te laten zien dat zij geen verkeerde keuze zullen maken, ook al hebben zij alle vrijheid.

Reacties respondenten

We hebben de vraag naar de wenselijkheid van strafbaarstelling tijdens alle groepsdiscussies voorgelegd. Is het noodzakelijk om een specifieke wetgeving in te voeren? Met andere woorden: komen gedwongen huwelijken nog voor? En zou een dergelijke wetgeving effect hebben?

Als belangrijkste reactie kwam steeds naar voren dat er veel onduidelijkheid bestaat over wat ‘gedwongen huwelijken’ precies inhouden. Zoals het moeilijk is om een omschrijving en afbakening te geven van ‘gedwongen huwelijken’ voor dit rapport, zo is dat voor de participanten in dit onderzoek eveneens het geval. In hun antwoorden komt het grijze gebied naar voren tussen gearrangeerde huwelijken en gedwongen huwelijken, zoals beschreven in het eerste hoofdstuk.³⁷

Komen gedwongen huwelijken nog voor? Het merendeel van de geïnterviewden antwoordden op deze vraag ‘nee’. Hier kunnen echter opmerkingen bij worden gemaakt, juist omdat de overgang tussen een gearrangeerd huwelijk met instemming en een gedwongen huwelijk moeilijk te maken is. Tegelijkertijd gaan veel geïnterviewden ervan uit dat huwelijksdwang volgens de islam niet kan en dat het dus niet (meer) plaatsvindt. Daarnaast speelt eveneens dat veel ouders zich realiseren dat dwang niet werkt en dat ze proberen om hun kinderen vrije keus te geven. Duidelijk is dat de meeste deelnemers aan het onderzoek zich niet bewust zijn van een officieel beleid tegen huwelijksdwang.

Zou strafbaarstelling ‘gedwongen huwelijken’ voorkomen? Een deel van de geïnterviewden vinden strafbaarstelling stigmatiserend. Grenzen tussen de ene groep en de ander worden al sterk getrokken. Gedwongen huwelijken worden hierbinnen als een cultureel gebruik bestempeld en bij bepaalde groepen geplaatst. Yeter 44 jarige Turkse) omschrijft dit als volgt:

Ik ben tegen strafbaarstelling. Ik vind het a) stigmatiserend werken en b) als we iets strafbaar willen stellen in dit land moeten we maar eens beginnen met het beledigen van andere groepen [...] Wat je verkeerd doet als je het strafbaar stelt – en misschien heb ik wel een hele sterke mening daarover – is vergeten waardoor het is ontstaan. Culturele aspecten spelen een rol. Vaak worden meisjes niet met harde hand gedwongen, die zijn misschien op één hand te tellen. De meeste worden een beetje gestimuleerd, om het zo maar te zeggen. We hebben het hier

³⁷ De resultaten sluiten aan bij het onderzoek van Gangoli e.a.(2006:9) onder Zuid Aziatische gemeenschappen in Noord Oost Engeland. Ook de respondenten van dat onderzoek waren zich niet bewust van plannen van de overheid om strafbaarstelling na te streven. De respondenten waren van mening dat de voorgestelde wet geen positieve ontwikkeling is. De meeste mensen waren zich sowieso niet bewust van officiële beleid tegen gedwongen huwelijken.

over een grote groep mensen die zo kiest, dat is hun manier van trouwen. Daar zal tijd overheen moeten gaan.

Yeter geeft aan dat moslims in het bijzonder worden toegewezen als eigenaren van dit probleem. Ontegenzeggelijk komen gedwongen huwelijken voor onder moslingemeenschappen, het is echter geen islamitisch gebruik zoals SPIOR, voortdurend betoogt. Volgens de islam hebben zowel mannen als vrouwen een stem bij het aangaan van een huwelijk. Waarom zou dan strafbaarstelling nodig zijn als het vanuit de religie al wordt afgekeurd? Het gebruik komt eveneens voor onder Hindostanen, zoals in hoofdstuk vier uiteen is gezet. Hindostanen worden minder geassocieerd met islam en meer met het hindoeïsme waarbinnen ook gearrangeerde huwelijken plaats vinden.³⁸ Binnen het hindoeïsme wordt het huwelijk als een belangrijke levensfase gezien. Ouders zijn verantwoordelijk voor een goede opvoeding van de kinderen. Het is ook de verantwoordelijkheid van de ouders dat ze meedenken met de kinderen om tot het huwelijk te komen. Dit is de uitleg die pandit Shriemissier geeft aan het waarom van gearrangeerde huwelijken.³⁹ Gearrangeerde huwelijken zijn sterk in discussie onder hindoeïstische Hindostanen. TV programma's van de OHM en chat mogelijkheden via internet worden aangeboden om het onderwerp te bespreken en ter discussie te stellen. De boodschap is: laat ouders meedenken maar kies zelf. Opmerkelijk is wel dat juist de Hindoestaanse vrouwen in het onderzoek unaniem 'ja' zeggen op de vraag naar strafbaarstelling. Over het effect wordt het volgende gezegd:

Als iemand uitgehuwelijkt wordt, komt dat ergens vandaan, van de omgeving, familie... Ik weet niet of ze dat zo snel zullen doen, iemand vervolgen. Dat is iemand zwart maken.

Dit punt komt ook naar voren onder de andere deelnemers:

Als je al geen huwelijk durft te weigeren bij je ouders, hoe kan je dan verwachten dat zo iemand zijn ouders gaat aangeven?

Strafbaar stellen kan ook een negatief effect hebben. Jongeren durven dan misschien niet meer naar de hulpverlening te gaan of op school om hulp te vragen omdat de consequenties dan veel omvattender zijn. Het kan dus ook remmend werken op het tegengaan van huwelijksdwang.

Veel vrouwen vragen zich af wat de gevolgen kunnen zijn wanneer het zover mocht komen:

'Wat houdt dat in en hoelang zou een gevangenisstraf zijn,' wordt gevraagd. 'Dat ze niet levenslang krijgen,' wordt gepraat. 'Er is geen kind

³⁸ Hindostanen zijn moslim, christen en hindoe. Hindoestanen zijn hindoeïstische Hindostanen.

³⁹ Zie het programma Chatney op Nederland 2, van de OHM, zondag 28 september, en www.chatney.nl

die zijn ouders vervolgd,' zegt Canan meteen. 'Ik denk niet dat er op dit moment veel gedwongen huwelijken hier voorkomen.'

Zahra zegt dat ze voor strafbaarstelling is. Waarom? 'Als er een kind geboren wordt, dan wordt niet aan een kind gevraagd: wil je op de wereld komen of niet? En als dat kind gaat trouwen hoef je je in de keuze ook niet te mengen.'

Tegelijkertijd zijn er veel participanten die makkelijk doen over strafbaarstelling en daarmee blijf geven van de vanzelfsprekendheid van afkeuring van huwelijksdwang:

'Ja, dat is beter,' wordt instemmend geantwoord. Halima: 'als je met iemand trouwt, de familie gaat weg, maar jij moet blijven. Als het niet goed is, is het een gevangenis.'

'Ik ben het ermee eens,' zegt Meryem. 'Kinderen zijn belangrijk, ouders moeten achter hen blijven staan. Ouders beslissen alles voor hun kinderen. Maar een huwelijk is iets anders dan 'alledaagse dingen'. Twee mensen gaan trouwen, niet met z'n allen. De ouders moeten dan even aan de achterkant gaan staan, het meisje en de jongen moeten zelf beslissen.'

De Koning en Bartels (2005: 64-65) signaleren afnemende acceptatie van huwelijksdwang, onder jongeren sterker dan onder ouderen, en gaan ervan uit dat gedwongen huwelijken daarom ook een afnemend verschijnsel zal worden. In een uitzending van Netwerk op 2 juni 2008 vertellen hulpverleners dat het aantal gedwongen huwelijken niet afneemt. Dit lijkt op het eerste gezicht strijdig. Deze ontwikkeling is ook in Engeland terug te zien. Samad en Eade (2002) signaleren onder Pakistani en Bangladeshi in Engeland dat het verzet tegen gedwongen huwelijken sterker wordt, dat het voor jongens nog steeds makkelijker is daaraan te ontkomen dan voor meiden en dat vooral meiden daardoor meer weglopen. Het Home Office Report (2000) ziet in Engeland ook een toename in de problematiek rond gedwongen huwelijken. Dit hangt ook deels samen met de demografische opbouw van Pakistani en Bangladeshi in Engeland. Het is een jonge populatie die de huwelijksleeftijd bereikt. Dit speelt vergelijkbaar voor de Nederlandse migranten groepen. De tweede generatie bereikt de huwelijksleeftijd en dus zal het aantal huwelijken toenemen. Wanneer het verzet tegen huwelijksdwang groter wordt, zal het probleem zichtbaarder worden en op korte termijn toenemen. Het is eveneens mogelijk dat jongeren ook eerder dwang kunnen gaan ervaren door de aandacht voor huwelijksdwang, de acties ertegen en de discussies erover. De vraag is of het probleem zelf daarmee groter wordt.

Een maatschappelijk werkster signaleert een andere keerzijde van strafbaarstelling:

Zoals meiden wel hun ouders soms ten onrechte beschuldigen van slaan, om weg te lopen, zo kan strafbaarstelling van gedwongen huwelijken ook misbruikt worden. Jongeren kunnen huwelijksdwang claimen om hun huwelijk waar ze geen zin meer in hebben te beëindigen. Ze proberen dan niet meer om er nog iets van te maken.

Zij noemt ook een risico van strafbaarstelling:

Wanneer huwelijksdwang strafbaar is, bestaat het risico dat er preventief geen moeite meer wordt gedaan om huwelijksdwang tegen te gaan. Het is dan immers strafbaar. Terwijl mensen juist in de discussies een andere mening moeten ontwikkelen.

Vooraf hulpverleners benadrukken het vertrouwen dat nodig is om mensen tot andere gedachten te brengen. Wanneer strafbaarstelling ervaren wordt als islamofobie en als discriminerend, roept dat verdeeldheid op in de migrantengroepen. Opinieleiders die juist voor moeten gaan, kunnen dan beschuldigd worden van verraad. Religieuze leiders zoals imams en pandits kunnen gevraagd worden stelling te nemen tegen gedwongen huwelijken. Vooral jongerenimams kunnen hier een intermediaire rol spelen tussen ouders en jongeren.

Ook de zelforganisaties die bij het onderzoek zijn betrokken benadrukken vooral dat vertrouwen een voorwaarde is voor discussies en bewustwording bij ouders én kinderen. Wanneer strafbaarstelling van gedwongen huwelijken dat vertrouwen tegengaat, bestaat het risico dat de communicatie tussen ouders en jongeren niet op gang komt. Zelforganisaties spelen ook nu al vaak een belangrijke rol bij de discussies en verandering van denken over het kiezen van een huwelijkspartner en in de verbinding tussen scholen, maatschappelijk werk en ouders, wanneer vrouwen en jongeren zich bedreigd voelen en signalen geven dat zij bang zijn tegen hun zin uitgehuwelijkt en/of achtergelaten te worden.

6 Samenvatting, Conclusie en Discussie

Het doel van dit onderzoek was om na te gaan hoe partnerkeuze plaatsvindt onder migrantengroepen in Amsterdam. De vraag naar het voorkomen van huwelijksdwang heeft hierbij speciale aandacht gekregen. Uit het onderzoek van de Koning en Bartels (2005) naar partnerkeuze en huwelijksdwang voor de Advies Commissie Vreemdelingen Zaken bleek dat gedwongen huwelijken door Marokkanen, Turken en Hindostanen werd afgekeurd. De vraag die in deze studie centraal staat is of deze trend doorzet of afneemt. Daarnaast is dit onderzoek ook een verbreding van het onderzoek in 2005. Er zijn meer groepen bij betrokken (Koerden, Pakistani, Afghanen en Somaliërs) en de groep die destijds meer aandacht vroegen, Hindostanen,⁴⁰ zijn nu sterker in het onderzoek vertegenwoordigd.

Dit rapport is gebaseerd op onderzoek onder bovengenoemde groepen. Er is gesproken met ongeveer 120 mensen via interviews en focusgroepsdiscussies en het verzamelen van cases van mensen die zich slachtoffer voelen van huwelijksdwang. De leeftijden van de respondenten liepen uiteen, van 16 tot 65 jaar. Er waren moeders, vaders, jongeren, ouderen, gehuwden en ongehuwden onder. Het is een Amsterdams onderzoek en de resultaten zijn niet te generaliseren voor heel Nederland. In deze samenvatting en conclusie zullen we kort op de resultaten ingaan.

Partnerkeuze

In vergelijking met het onderzoek in 2005 is er nog meer openheid onder Turken en Marokkanen om over partnerkeuze te praten en om huwelijksdwang af te keuren. Niemand zag dit onderwerp als een taboe. Vooral onder Turken en Marokkanen is het een gewild discussieonderwerp, vooropgesteld dat het in een breder kader, partnerkeuze, wordt besproken en het Turks/Marokkaans-zijn niet direct in verband gebracht wordt met huwelijksdwang. Discussies over gedwongen huwelijken roepen bij de respondenten de reactie op dat huwelijksdwang *van vroeger is* en *dat het niet meer voor komt*. Een vergelijkbare houding is niet onder de andere groepen terug te vinden. Uit het onderzoek blijkt dat Turken en Marokkanen gewend zijn om veel en vaak over partnerkeuze te discussiëren en dat de ontwikkelingen zoals geconstateerd in 2005, naar de vanzelfsprekendheid van vrije partnerkeuze, zich hebben voortgezet. Onder de andere groepen wordt gesteld dat huwelijksdwang nog wel voorkomt. Het wordt wel door iedereen afgekeurd.

De invloed van de familie op de keuze van de partner wordt steeds verder teruggedrongen. Jongeren kiezen steeds meer zelf een partner, weliswaar vaak bekeken door de ogen van de ouders. Ze stellen ook die partner voor aan de

⁴⁰ Hindostanen zijn moslim, christen en hindoe. Hindoestanen zijn hindoeïstische Hindostanen.

ouders, vaak via bemiddeling van een familielid. Tantes, ooms en oudere zussen, of moeder spelen hierin een belangrijke rol. Opmerkelijk is ook dat er inmiddels een groep jongeren is (rond 30 jaar) die meestal hoog opgeleid is en (nog) niet gehuwd, ook vrouwen. Door hun opleiding en vaak goede baan worden ze ook als ongehuwde geaccepteerd.

Onder de Koerden, Hindostanen, Pakistani is duidelijk dat het onderwerp partnerkeuze sterk in beweging is. Gearrangeerde huwelijken zijn weliswaar de norm, maar hoger opgeleiden en economisch zelfstandigen weten zich hiertegen beter te weren dan laag opgeleiden en economisch afhankelijk. Vrije keuze, in ieder geval instemming, ziet iedereen als voorwaarde. Ouders krijgen nog steeds een grote rol toebedacht in de keuze. Ook onder deze groepen is er veel discussie over partnerkeuze en de wijze waarop deze tot stand komt. Regionale herkomst speelt vooral onder eerste generatie Turken en Pakistani een duidelijke rol.

Opvallend was dat discussie over partnerkeuze onder de in Nederland kortst verblijvende groep zoals de Afghanen, (nog) niet sterk op gang gekomen is. Onder Somaliërs, zo werd aangegeven, vindt koppeling tussen partners plaats, maar dat de keuze aan de te huwen partners. We hebben niet kunnen achterhalen hoe sociale druk en dwang een rol spelen.

Gemengde huwelijken

Opvallend is dat vooral onder Turken en Marokkanen en in mindere mate Pakistani wordt gesproken over migrantenhuwelijken als over huwelijken met partners van een andere cultuur. De verschillen tussen partners uit het land van herkomst en partners met overeenkomstige etniciteit uit Nederland worden door de respondenten als steeds groter ervaren. Vooral hoogopgeleide Turken, Marokkanen en Pakistani zien zichzelf steeds meer als 'anders' dan de mensen in het land van herkomst en laten dat meespelen in de keuze voor een partner. Maar ook laagopgeleide moeders zeggen te ervaren dat partners uit het land van herkomst 'anders' zijn en dus minder geschikt voor hun kinderen om mee te huwen. Het ideaal van een langdurig huwelijk staat centraal en daar worden de kenmerken van de ideale partner van afgeleid. Homogamie lijkt betere kansen te bieden.

Gemengde huwelijken worden in de literatuur vooral gezien als huwelijken tussen migranten en Nederlanders, als tussen allochtonen en autochtonen. Dat lijkt ons een beperkte opvatting. Tijdens het onderzoek kwamen we verschillende gemengde huwelijken tegen, niet alleen tussen allochtonen en autochtonen maar eveneens tussen mensen van verschillende etnische groepen in Nederland. Er zijn bijvoorbeeld Turken en Koerden die samen huwen, Pakistani en Turken, Turken en moslim Hindostanen. De indeling in categorieën als allochtonen en autochtonen versluiert deze ontwikkeling. Op grond van het onderzoek signaleren wij een ontwikkeling waarbij etniciteit minder belangrijk wordt als grens voor endogamie, maar dat religie, in dit geval vooral islam, dat wordt.

Gemengde huwelijken, in de zin van huwelijken tussen een Nederlander en een migrant of iemand van de tweede generatie, worden in de literatuur wel gekwalificeerd als teken van integratie. Betekent dit dan dat niet gemengd huwen een teken is van niet-integratie? Tijdens de focusgroepsdiscussies kwam duidelijk naar voren dat de deelnemers, vooral de jongeren, niet gehuwd, niet gemengd gehuwd of etnisch gemengd gehuwd, zich zien als Nederlander en zichzelf ook een plek geven in deze samenleving. Daarom is het de vraag of het wel gewenst is om gemengde huwelijken, (tussen een Nederlander en een migrant of iemand van de tweede generatie) als integratie te zien. Integratie is niet een lineair proces. Waarom wordt dat gekoppeld wordt aan een beperkte opvatting van gemengd huwen terwijl gemengde huwelijken tegelijkertijd een grotere kans geven op echtscheiding? Bovendien bestaat een gemengd huwelijk bij de gratie van de culturele grens die getrokken wordt waardoor er ‘gemengd’ kan worden. Die grens verschuift regelmatig. Dat is nu ook te zien aan de ontwikkeling rond migrantenhuwelijken die steeds meer als gemengd ervaren worden. Er komen ontwikkelingen op gang onder moslims naar een patroon dat ook in Nederland tot 1971 bekend was, religieuze endogamie.⁴¹

In de discussie en in het beleid worden gedwongen huwelijken wel herleid tot gearrangeerde huwelijken en getypeerd als eergerelateerd geweld. Dat herleiden heeft nadelen. De verschillen tussen gearrangeerde (met instemming) en gedwongen huwelijken (hoe onduidelijk soms ook) worden dan niet onderscheiden. Met de typering ‘eergerelateerd’ wordt er een relatie gelegd tussen de begrippen ‘eer’ en ‘geweld’ die slechts in bepaalde situaties opgaat. Door eergerelateerd geweld centraal te stellen worden culturele verschillen tussen bevolkingsgroepen benadrukt. Het communicatieprobleem tussen ouders en kinderen raakt buiten beeld. Het begrip eer wordt essentialistisch ingevuld en tot een containerbegrip gemaakt: het verklaart niet meer maar vraagt juist om verklaring. Verder bestaan tussen migrantengroepen grote verschillen in omgang met eer. Door de nadruk op eer en geweld te leggen, vergeten we dat eer ook positieve kanten kent: verantwoordelijkheidsgevoel en bescherming van afhankelijken en zwakken. Daarnaast wordt eer in verband gebracht met religie: islam. Daarbij vergeten we dat (orthodox) christenen en hindoeïsten ook eer kennen. Tot slot is belangrijk dat islam ook ingezet kan worden om huwelijksdwang tegen te gaan zoals de organisatie SPIOR laat zien. Huwelijksdwang is vooral een transnationaal probleem

⁴¹ MATRIMONIA MIXTA In 1969 werd de zogenoemde *Gemeenschappelijke verklaring over het kerkelijk gemengd huwelijk* van de vijf grote Nederlandse kerkgenootschappen opgesteld over de wederzijdse erkenning en het mogelijk maken van kerkelijk gemengde huwelijken. Deze kerkgenootschappen waren de rooms-katholieke kerk, de Nederlands-hervormde kerk, de gereformeerde kerken in Nederland, de evangelisch-lutherse kerk en de remonstrantse broederschap.

Op 31 maart 1970 kwam de lang verwachte pauselijke richtlijn uit, het *Motu proprio ?Matrimonia mixta?*. Hierin werd het kerkelijk gemengde huwelijk afgeraden, maar wel toegestaan. Dispensatie bleef noodzakelijk, maar werd nu de bevoegdheid van de bisschoppenconferentie en was vrijwel altijd mogelijk. Nadat *Matrimonia mixta* officieel van kracht was geworden, stemden de Nederlandse bisschoppen in met de gemeenschappelijke verklaring. Deze werd op 8 mei 1971 van kracht. (Hondius 2003)

waarbij de machtsverhoudingen tussen ouders en kinderen verschoven is. De keuze voor een partner individualiseert. Kinderen willen zeggenschap en ouders moeten daarop inleveren. In die zin is het meer een specifieke vorm van huiselijk geweld die begrepen kan worden in termen van psychische mishandeling.

Individualisering

Uit het onderzoek blijkt dat onder de respondenten een proces aan de gang is van individualisering en specifiek van individualisering van de keuze van een huwelijkspartner. Het gaat erom dat individuen ‘vanzelfsprekend’ hun huwelijkspartner zelf kiezen. In termen van cultureel repertoire betekent dit, dat individuen zich het individualistisch repertoire van vrije keuze eigen maken. Welke omstandigheden roepen op dat jongeren van de verschillende migrantengroepen uitgaan van dit repertoire van vrije keuze? Voor eigenlijk alle groepen spelen opleiding en economische zelfstandigheid daarbij een essentiële rol. Deze factoren maken dat betrokkenen kennis hebben van andere mogelijkheden en die ook zelf hebben overgenomen. Ook willen jongeren zich verzetten wanneer ouders hen een andere manier van kiezen opdringen. Daarnaast is duidelijk dat het repertoire van ‘vrije keuze’ voor tweede generatie migrantenjongeren niet hetzelfde is als ‘vrije keuze’ voor Nederlandse jongeren. ‘Vrije keuze’ kan voor tweede generatie jongeren ook betekenen de keuze om ouders te vragen een partner te zoeken waar ze dan wel zelf zeggenschap over behouden. Of ze willen zelf een partner kiezen, maar zich daarbij wel aan bepaalde gestelde ‘regels’ houden. Niet alleen omdat dat zo gebruikelijk is binnen hun familie maar ook omdat ze daar achterstaan.

Er is nog een andere factor die vaak over het hoofd wordt gezien: ‘tijd.’ De verblijfsduur is van grote invloed op het keuzeproces van de huwelijkspartner. Naarmate ouders langer in Nederland verblijven, accepteren zij makkelijker dat kinderen hun eigen weg/partner kiezen. Ook Nederlandse gewoonten worden makkelijker geaccepteerd, zoals beperkte (niet-seksuele) omgang met elkaar voor het huwelijk en de partner voorstellen aan ouders. Ook de leeftijd van de (groot)ouders in het land van herkomst is een factor van invloed. Wanneer die overleden zijn, voelen ouders zich vrijer om hun kinderen meer ruimte te geven. Conflicten over partnerkeuze blijken voor jongeren op de eerste plaats loyaliteitsconflicten met de ouders te zijn en voor de ouders loyaliteitsconflicten met hun ouders en familieleden. Dat maakt dat het repertoire van vrije keuze onder veel migrantenjongeren anders wordt ingevuld dan onder Nederlandse jongeren.

Dat tijd een belangrijke rol speelt, zien we ook onder de groepen die recent in Nederland zijn komen wonen. In vergelijking met de eerder gemigreerde groepen zoals Turken en Marokkanen, is huwelijkskeuze nog minder makkelijk een onderwerp van discussie.

De omvang van de migrantengroep in Nederland speelt ook een rol. Turken en Marokkanen zijn grote groepen die heel verschillend zijn samengesteld, zowel naar sociaal economische als religieus/culturele achtergrond. Afghanen zijn als groep

kleiner en bestaan vooral uit hoogopgeleide vluchtelingen. De Afghanen die de huwelijksleeftijd bereiken zijn lang niet allemaal in Nederland geboren en hebben daarom een kortere periode de mogelijkheden gehad om in te spelen op repertoires die in Nederland als vanzelfsprekend worden beschouwd.

Huwelijksdwang

Uit het onderzoek van 2005 (de Koning, Bartels) kwam naar voren dat alle respondenten gedwongen huwelijken afkeuren, zij het met dien verstande dat ouderen langzamer het repertoire van vrije keuze overnemen dan jongeren. In feite komen we dat patroon nog steeds tegen, zij het versterkt. Alle respondenten keuren huwelijksdwang af. Wel is onduidelijk wat als dwang wordt gezien. Het grote grijze gebied tussen gedwongen huwelijken en compleet vrije keuze wordt wisselend en met veel vraagtekens ingevuld. Alle ouders zeggen dat zij het beste voor hun kinderen voor ogen hebben. Ouders geven ook aan dat jongeren in hun verliefdheid een verkeerde keuze kunnen maken en dat jongeren een andere mening krijgen over de waarde van een huwelijk. Als een huwelijk vastloopt, kan er een echtscheiding volgen. Daar lijken jongeren minder zwaar aan te tillen dan ouderen. Niettemin zien ouders ook dat huwelijksdwang een huwelijk evenmin tot duurzaamheid zal brengen. Toch zijn er nog steeds signalen dat huwelijksdwang voorkomt. We hebben cases gevonden waarbij daar sprake van was, onder Hindoestanen, Pakistani en ook onder Turken en Marokkanen. Uit die cases blijkt in ieder geval dat het niet altijd gaat om een heel hard 'nee' van de kant van zoon of dochter. Jongeren geven hun ouders uit verlegenheid of respect vaak niet duidelijk aan dat ze geen huwelijk met de aangewezen partner wensen of, aanvankelijk wel maar later niet meer. Met de verschuiving van de grens voor partnerkeuze, van het land van herkomst naar etniciteit in Nederland en naar religie, kunnen we nog een andere reden verduidelijken. Voor ouders betekent die verschuiving een extra opgave om de keuze van hun kinderen te accepteren. In feite gaat het keuzepatroon nu naar een etniciteits overstijgende vorm van endogamie doordat islam de centrale grens wordt waarbinnen de jongeren hun keuze zeggen te willen maken. Dit geldt vooral voor Turken en Marokkanen, in mindere mate voor Pakistani, nog minder voor Afghanen en Somaliërs. Dit zijn relatief kleine groepen in Nederland en ze zijn er nog niet lang. Voor Hindoestanen is er een ander beeld. Voor Hindostaanse moslims lijkt religie als overstijgende norm meer van belang dan voor Hindostaanse hindoestanen die aan de eigen etnische/religieuze grens vasthouden.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de meeste ouders zich neerleggen bij de keuze van hun kinderen, waarbij een onderhandelingsproces gevoerd wordt. Een kleine kern van ouders weigert mee te gaan, al dan niet in verband met familierelaties in het land van herkomst. Het is juist die groep die bereikt moet worden om gedwongen huwelijken tot het verleden te laten behoren. Voorlichting en discussie zijn de eerste mogelijkheden om daarmee aan de slag te gaan. Zelforganisaties zijn hiermee actief. Deze weten vaak ook geïsoleerde families te bereiken en vervullen daarmee een brugfunctie naar de Nederlandse samenleving.

Vooral vrouwenorganisaties werken aan bewustwording en emancipatie. Het beleid in Amsterdam is ook gericht op samenwerking met zelforganisaties. In Amsterdam is een meldpunt eengerelateerd geweld opgericht gekoppeld aan het steunpunt huiselijk geweld. Een landelijk meldpunt is voorgesteld. Verklaringen tegen uithuwelijking door jongeren en een EHBO koffertje met papieren en spotje op tv, kunnen bijdragen leveren. Tot slot komen we op *best practices*. Daarvan noemen we SPIOR en SSR met de Landelijke Werkgroep Mudawwanah. In de campagne van SPIOR, gericht op bewustwording en emancipatie tegen huwelijksdwang, wordt islam ingezet. Het bereik is regionaal, Rijnmond en enkele plaatsen in Nederland, en Europees via een Europees moslimnetwerk. SSR en de Landelijke Werkgroep Mudawwanah werken transnationaal, in Nederland en in Marokko. Zij richten zich op bewustwording en emancipatie zowel in Nederland als in Marokko, en op feitelijke hulpverlening aan achtergelaten vrouwen en kinderen en gedwongen gehuwden in Marokko. Hun werkterrein wordt uitgebreid naar Turkije.

Strafbaarstelling

In Nederland wordt de discussie gevoerd of gedwongen huwelijken strafbaar zouden moeten worden gesteld. Vooral beleidsmakers en leden van de vrouwenbeweging spreken zich uit voor strafbaarstelling van gedwongen huwelijken. Hard en duidelijk optreden lijkt gewenst. In die zin is de discussie over strafbaarstelling van gedwongen huwelijken te vergelijken met de discussie over het strafbaar stellen van meisjesbesnijdenis in de vorm van een specifieke delict omschrijving. In enkele andere Europese landen is huwelijksdwang reeds strafbaar gesteld. Voor zover bekend zijn er echter nog nauwelijks veroordelingen geweest.⁴² Voorlopig is het effect van strafbaarstelling dus nog niet duidelijk. Er zijn ook grote vraagtekens over de haalbaarheid van veroordelingen.

Aan de respondenten van dit onderzoek hebben we de vraag voorgelegd of zij het wenselijk vinden dat gedwongen huwelijken strafbaar worden gesteld. Naar voren kwam dat veel respondenten daar niet op kunnen antwoorden, gegeven de onduidelijkheid over het begrip 'huwelijksdwang.' *Wanneer is iets gedwongen?* was een vraag die regelmatig ter sprake kwam. Deze reactie is tekenend voor het genoemde grijze gebied tussen gearrangeerde (met instemming) en gedwongen huwelijken. Daarnaast bleek dat er onder de respondenten een tweedeling bestaat over de wenselijkheid van strafbaarstelling. Enerzijds een groep (vooral onder Hindoestanen), die vindt dat gedwongen huwelijken hard moeten worden aangepakt. Anderzijds, waren er respondenten die vraagtekens zetten bij strafbaarstelling. Ten eerste, omdat zij zich afvragen of gedwongen huwelijken nog wel voorkomen. Ten tweede vindt een deel dat strafbaarstelling stigmatiserend werkt. Ten derde bestaat de vraag over de toepasbaarheid van strafbaarstelling. *Wie gaat immers zijn ouders vervolgen?* zeggen veel respondenten.

Over de vraag of het wenselijk is gedwongen huwelijken strafbaar te stellen, doen wij hier geen uitspraak. Wij willen wel bijdragen aan een discussie over het

⁴² Uitzondering is Noorwegen. Er is daar één casus van bekend.

onderwerp, waarbij de voor- en nadelen naast elkaar worden geplaatst. Strafbearstelling heeft consequenties, voor alle betrokken partijen, ook voor de slachtoffers, en die consequenties zijn nog niet duidelijk. Als sociale wetenschappers kunnen wij die niet overzien. In de Annex is het juridisch kader verder uitgewerkt.

Annex: Verkenning juridisch kader huwelijksdwang

Mr. A.M.G. van Gelder

Inleiding

Op grond van verscheidene Internationale Verdragen⁴³ wordt het onvrijwillige huwelijk ontoelaatbaar geacht. In Noorwegen, België, Duitsland en Oostenrijk is het gedwongen huwelijk specifiek strafbaar gesteld en is veelal het civiele recht aangepast in die zin dat het de nietigverklaring van zo'n huwelijk mogelijk maakt.

In deze annex wordt een aanzet gegeven naar de vraag of de rechtsbescherming van degenen die het gedwongen huwelijk ondergaan danwel worden bedreigd of weigeren te ondergaan, slechts omvat strafbaarstelling en nietigverklaring van het gedwongen huwelijk, of dat het juridisch kader verder zou moeten strekken, mede gelet op de bijzondere positie waarin degene die hiermee te maken krijgt verkeert.

Juridisch kader onderdeel aanpak huwelijksdwang

Degene die onderworpen is aan een gedwongen huwelijk verkeert in een zeer moeilijke positie. Enerzijds is er de loyaliteit naar de familie, het zoveel mogelijk in tact willen laten van de familiebanden en ook de familie-eer kan in het geding zijn, anderzijds wil degene het huwelijk voorkomen.

Evident is dat het juridisch kader slechts een onderdeel is in de aanpak tegen huwelijksdwang. De aanpak dient een gecombineerde aanpak te zijn van preventie, signalering en hulpverlening en een daarbij aansluitend juridisch kader. De samenhang tussen het gedwongen huwelijk, eerge relateerd geweld en achterlating dient tevens in beschouwing te worden genomen. Het is van belang dat er een 'brug' komt vanuit het zorgkader naar het juridisch kader. Zowel de feitelijke als juridische instrumenten dienen toereikend te zijn om de bescherming van de betrokkene zoveel mogelijk te waarborgen. Ook bij huwelijksdwang in het buitenland zullen voornoemde kaders nauw op elkaar moeten aansluiten.

Huwelijksdwang in het buitenland

Uit cultureel-antropologisch onderzoek⁴⁴ is gebleken dat huwelijksdwang al dan niet gepaard met geweld of bedreiging daarmee, ook vergezeld kan gaan van achterlating van de betrokkene tegen haar/zijn wil in het land van herkomst.

⁴³ VN-Vrouwenverdrag, Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

⁴⁴ Uit onderzoek De Koning en Bartels (2005) genoemd in het Advies 'Tot het huwelijk gedwongen.'

Op grond van artikel 18, eerste lid onder a Vreemdelingenwet kan verlenging van een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd worden afgewezen als het hoofdverblijf buiten Nederland is gevestigd.

Inmiddels heeft er een wijziging in de Vreemdelingencirculaire 2000 (2007/30)⁴⁵ plaatsgevonden waarbij wordt aangenomen dat als de achtergelatene zich zonder dralen tot de Nederlandse overheid heeft gewend om naar Nederland terug te kunnen keren, verplaatsing van het hoofdverblijf niet heeft plaatsgevonden. Naast de verblijfsrechtelijke aspecten dienen ook de feitelijke en juridische mogelijkheden toereikend te zijn om terugkeer van de betrokkene te bewerkstelligen. Met name bij de terugkeer van de vreemdelingen die rechtmatig in Nederland verbleven ligt dit gecompliceerd.

Bij het strafrechtelijk optreden tegen huwelijksdwang gepleegd in het buitenland dient men zich te realiseren dat er een verschil in vervolging bestaat ten aanzien van de burger met de Nederlandse nationaliteit en de vreemdeling die een vaste woon- of verblijfplaats in Nederland heeft. De Nederlander kan op grond van artikel 5 Sr alleen vervolgd worden voor huwelijksdwang gepleegd in het buitenland als de huwelijksdwang in ons land als een misdrijf wordt beschouwd en door de wet van het land waar het begaan is, strafbaar is gesteld.

De vreemdeling met vaste woon- of verblijfplaats in Nederland kan niet vervolgd worden voor de in het buitenland gepleegde huwelijksdwang; immers voornoemde vreemdeling kan slechts vervolgd worden voor de in het buitenland gepleegde misdrijven die expliciet genoemd zijn in artikel 5a Sr.⁴⁶

Men kan zich afvragen of vervolging ook mogelijk moet zijn van vreemdelingen die een vaste woon- of verblijfplaats in Nederland hebben en die huwelijksdwang uitoefenen in het buitenland. Ook dient men er bedacht op te zijn dat de Nederlander niet vervolgd kan worden als de buiten Nederland uitgeoefende huwelijksdwang in een land wordt gepleegd waar de huwelijksdwang niet strafbaar is gesteld.

Aandachtspunten strafrechtelijke bewijsvoering

Buiten de familie, meestal alleen bij betrokkene en soms in kleine kring, zal het nauwelijks kenbaar zijn dat er sprake is van huwelijksdwang en ook is te verwachten dat er zeer weinig aangiften tegen familieleden zullen volgen.

⁴⁵ Uit Staatscourant 16 oktober 2007, nr. 200.

⁴⁶ Onder meer: zedenmisdrijven (artikel 242 tot en met 250 Sr); mensenhandel (273f Sr) en meisjesbesnijdenis (artikelen 300 tot en met 303 Sr, voor zover het feit oplevert genitale verminking van een persoon van het vrouwelijk geslacht die de leeftijd van 18 jaren nog niet heeft bereikt).

Tevens dient men erop bedacht te zijn dat, juist omdat gedwongen huwelijken zich in de familiesfeer afspelen, er vaker een beroep op het verschoningsrecht getuige zoals neergelegd in artikel 217 Sv⁴⁷ gedaan kan worden.

Eveneens zal stilgestaan dienen te worden, en met name als het huwelijk al heeft plaatsgevonden, bij de vraag in hoeverre artikel 8 EVRM,⁴⁸ het recht tot eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven, een rol speelt. Ook ligt het bewijzen van psychische mishandeling gecompliceerd als het geestelijk lijden zich niet direct uit in schade of letsel aan de gezondheid.

In artikel 284 Sr wordt het door geweld of bedreiging met geweld of door enige andere feitelijkheid ‘wederrechtelijk dwingen’ strafbaar gesteld. Hoewel het begrip enige andere feitelijkheid ruim is, is de praktische toepasbaarheid van dit artikel ten aanzien van huwelijksdwang toch nog lastig. Immers dwang, en in het bijzonder huwelijksdwang, is moeilijk te bewijzen.⁴⁹ Zoals uit cultureel-antropologisch onderzoek⁵⁰ is gebleken is er een groot tussenliggend bereik tussen vrijwilligheid en dwang. Hierbij is vooral het probleem dat als degene een huwelijk niet kan of durft te weigeren, de betrokkene ook niet makkelijk toe zal geven dat het een onvrijwillig huwelijk betreft en vaak zal doen alsof het wel vrijwillig is.

Indien er een specifieke strafbaarstelling komt, kan er wellicht ook nagedacht worden over een delictomschrijving die minder bewijsproblemen dan het begrip dwang in zich heeft. Een juridische herdefiniëring kan dan noodzakelijk zijn. Aandachtspunt daarbij is wel hoe dit zich dan verhoudt met het brede spectrum van gearrangeerde huwelijken met instemming, aangezien deze nog veel voorkomend zijn in migranten gemeenschappen.

Een ander punt van aandacht is dat indien er een veroordeling van degene die de huwelijksdwang heeft uitgeoefend heeft plaatsgevonden op grond van artikel 284 Sr dit niet het praktische gevolg kan hebben dat degene als ongewenst vreemdeling kan worden verklaard. Immers voor ongewenstverklaring dient op de strafbepaling

⁴⁷ Artikel 217 Wetboek van Strafvordering:

Van het geven van een getuigenis of van het beantwoorden van bepaalde vragen kunnen zich verschoonen:

¹des verdachten of mede-verdachten bloed-of aanverwanten in de rechte lijn.

²des verdachten of mede-verdachten bloed-of aanverwanten in de zijlijn tot den derden graad ingesloten.

³des verdachten of mede-verdachten echtgenoot of eerdere echtgenoot dan wel geregistreerde partner of eerder geregistreerde partner.

⁴⁸ Artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens: Recht op eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven: 1. Een ieder heeft recht op respect voor zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie. 2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

⁴⁹ Schmidt en Rijken ‘Juridische aspecten van gedwongen huwelijken,’ Den Haag, Advies Commissie Vreemdelingen Zaken 2005.

⁵⁰ Uit onderzoek Storms en Bartels (2008), ‘De keuze van een huwelijkspartner.’

tenminste een straf van drie jaar gevangenisstraf te zijn gesteld. Aan de andere kant kan ongewenstverklaring ook de verhouding tussen degene die de huwelijksdwang uitoefende, meestal een familielid of (ex)echtgenoot, en betrokkene op scherp zetten en kan het ernstige risico's voor betrokkene met zich meebrengen. Een andere complicatie kan zijn dat indien één ouder het land wordt uitgezet dit tot een uiteenvallen van de relatie tussen de ouders en eventuele andere kinderen kan leiden.

Beschermingsregeling mensenhandel

Hoewel de problematiek inzake mensenhandel een andere is dan die van huwelijksdwang, noem ik hier de beschermingsregeling mensenhandel omdat zij enig juridisch beschermingskader voor het slachtoffer biedt. Bij het optreden tegen mensenhandel is naast de strafbaarstelling ook een regeling opgenomen (B9-regeling Vreemdelingencirculaire 2000) die als doel heeft het slachtoffer bepaalde rechtswaarborgen te geven. Deze rechtswaarborgen zijn in deze regeling echter hoofdzakelijk gekoppeld aan de strafprocedure. Het slachtoffer wordt in de gelegenheid gesteld, gelet op diens kwetsbare positie, om rustig te overwegen of tot aangifte wordt overgegaan. De aangifte leidt dan tot een verblijfsrecht gedurende het strafproces.

Met de wijziging van artikel 3.48 van het Vreemdelingenbesluit per 16 november 2007 is de positie van de slachtoffers die aangifte doen gelijkgesteld met die van de slachtoffers die op een andere wijze medewerking verlenen aan opsporing en vervolging (door te verklaren of ter zitting te getuigen).⁵¹

In het Verdrag van de Raad van Europa⁵² tegen mensenhandel is ook expliciet, vanuit humanitair oogpunt, de rechtspositie van het slachtoffer centraal gesteld. Zo zal het recht op verblijf van het slachtoffer van mensenhandel ook mogelijk moeten zijn zonder dat het gekoppeld is aan de strafprocedure, en strekt de aandacht zich ook uit naar de huisvesting, medische, psychische en sociale zorg, materiële en juridische bijstand voor het slachtoffer.

Juridisch kader huwelijksdwang; evenwicht

Bij huwelijksdwang, al dan niet gepaard met geweld en/of achterlating, hebben wellicht niet de cijfers de overhand, mede gelet op het feit dat de gedwongen huwelijken vaak buiten de familie nauwelijks kenbaar zijn, maar zijn het vooral de ernstige gevolgen en risico's voor de betrokkene die zowel de huwelijksdwang als het optreden tegen zo'n huwelijk met zich mee kunnen brengen. Ook schending van de familie-eer kan in bepaalde gevallen leiden tot ernstige repercussies en soms

⁵¹ Brief van de Staatssecretaris van Justitie d.d. 24 september 2008 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer inzake Eerste trendrapportage over de uitvoering van de B9-regeling.

⁵² Verdrag van de Raad van Europa ter bestrijding van mensenhandel Warschau, RvE 197, 16 mei 2005.

zelfs tot een levensbedreigende situatie voor de betrokkene. De paradox dat optreden tegen huwelijksdwang ook risico's voor de betrokkene met zich mee kan brengen, dient altijd voor ogen te worden gehouden.

Bij een evenwichtige aanpak van het gedwongen huwelijk dient degene die de huwelijksdwang uitoefent verantwoording af te leggen en de rechtsbescherming van de betrokkene gewaarborgd te zijn.

Juridisch kader bij voorkomen van een huwelijk in geval van dreigende huwelijksdwang

Het juridisch kader kan zich ook uitstrekken tot de vraag of er nog juridische mogelijkheden zijn om bij dreigende huwelijksdwang een huwelijk te voorkomen. In de huidige wetgeving zijn er alleen de mogelijkheden van nietigverklaring wegens bedreiging of dwaling (artikel 1:71 BW) en ontbinding van het huwelijk maar ook zou men kunnen overwegen om huwelijksdwang als specifiek huwelijksbeletsel in het Burgerlijk Wetboek op te nemen. Een toetsing door de ambtenaar van de burgerlijke stand of indien nodig door de rechter, kan bij een vermoeden van huwelijksdwang wellicht een mogelijkheid zijn. Naast het belang om het gedwongen huwelijk zo vroeg mogelijk te voorkomen zal een toetsing in een eerder stadium minder treden in het recht van eerbiediging van het privéleven, familie- en gezinsleven zoals neergelegd in artikel 8 EVRM. Het verschoningsrecht van getuigen, bloed- of aanverwanten danwel (ex)echtgenoot, in civiele zaken is geregeld in artikel 165 lid 2 en 3 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.⁵³

Gedwongen huwelijken vinden vaak in het land van herkomst plaats. De vraag is of een getekende verklaring van betrokkene, waarin zij/hij aangeeft dat het huwelijk niet vrijwillig is, ook erkenning kan hebben in het land van herkomst waar het gedwongen huwelijk plaatsvindt.⁵⁴ De leeftijd van betrokkene kan hierbij ook een rol spelen. Indien de getekende verklaring wordt erkend in het land van herkomst geldt dit dan alleen voor meerderjarigen of kan dit ook voor minderjarigen gelden?

⁵³ Artikel 165 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering:

1. Een ieder, daartoe op wettige wijze opgeroepen, is verplicht getuigenis af te leggen;
2. Van deze verplichting kunnen zich verschonen:
 - a. de echtgenoot en de vroegere echtgenoot dan wel de geregistreerde partner en de vroegere geregistreerde partner van een partij, de bloed- of aanverwanten van een partij of van de echtgenoot of van de geregistreerde partner van een partij, tot de tweede graad ingesloten, een en ander tenzij de partij in hoedanigheid optreedt;
 - b. zij die tot geheimhouding verplicht zijn uit hoofde van hun ambt, beroep of betrekking omtrent hetgeen hun in die hoedanigheid is toevertrouwd.
3. De getuige kan zich verschonen van het beantwoorden van een hem gestelde vraag, indien hij daardoor of zichzelf, of een van zijn bloed- of aanverwanten in de rechte lijn of in de zijlijn in de tweede of derde graad, of zijn echtgenoot of vroegere echtgenoot onderscheidenlijk zijn geregistreerde partner of vroegere geregistreerde partner aan het gevaar van een strafrechtelijke veroordeling ter zake van een misdrijf zou blootstellen.

⁵⁴ Wethouder Jantine Kriens van Rotterdam stelt dit voor, zie: [http://headlines.nos.nl/forum.php/listmessage/63248?data\(source\)=rss](http://headlines.nos.nl/forum.php/listmessage/63248?data(source)=rss). Geraadpleegd 10 oktober 2008

Tot slot

Het bovenstaande overziende is het van belang dat er coördinatie is tussen het zorgtraject en het juridisch kader en dat het juridisch kader, gelet op de bijzondere kwetsbare positie waarin de betrokkene zich bevindt, ruimer is dan strafrechtelijke aanpak en nietigverklaring van het gedwongen huwelijk.

Om de vraag te kunnen beantwoorden of het huidige juridische kader volstaat ten aanzien van de bescherming en veiligheid van degene die het gedwongen huwelijk dreigt te ondergaan, danwel ondergaat of weigert te ondergaan, of dat aanpassing danwel aanvulling in dit kader noodzakelijk is, is een nader onderzoek nodig welke zijn grondslag vindt in de praktijk. Tevens zou in dit onderzoek aan de orde kunnen komen de noodzaak tot het middels een instantie bestendigen van de coördinatie tussen het zorgtraject en het juridisch kader.

Bibliografie

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2005) *Tot het huwelijk gedwongen. Een advies over preventieve, correctieve en repressieve maatregelen ter voorkoming van huwelijksdwang*. Den Haag. <http://www.acvz.com/index.php?id=16,0,0,1,0,0>

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2006) *Eerste hulp bij Huwelijksdwang. Een uitvoeringsplan*. Den Haag. <http://www.acvz.com/index.php?id=16,0,0,1,0,0>

Akkerman, T., and Hagelund, A., (2007) 'Women and children First! Anti-immigration parties and gender in Norway and the Netherlands'. *Patterns of Prejudice*, 41: 2, 197+214.

An_Na'im, A.A., (2000) *Forced Mariages* Available: http://www.soas.ac.uk/honourcrimes/Forced_marriages/FMpaperAnNa'im.htm
Geraadpleegd: 16 juli 2008.

Bartels, E., (1993) *'Een dochter is beter dan duizend zonen': Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de seksen*. Utrecht, Jan van Arkel

Bartels, E., Kwaak, A., van der, Bartels, H., (2002) Meisjesbesnijdenis in justitieel perspectief. In: *Proces* 81, pp 49-53.

Bartels, E., (2005) *Onderzoeksnotitie over migrantenvrouwen en kinderen die gedwongen zijn achtergelaten in landen van herkomst*. Voorstudie voor Adviescommissie van Vreemdelingenzaken, Den Haag.

Bartels, E., (2007) Gedwongen uithuwelijking: definitie, praktijk en culturele achtergronden. In: *Hand in hand tegen huwelijksdwang* (red. M.H. Vorthoren). Rotterdam: SPIOR. pp 27-35.

Bartels, E., (2008) Verscheidenheid en geschiedenis van moslims. In: M. ter Borg e.a. (red.) *Handboek Religie in Nederland*. Zoetermeer: uitgeverij Meinema.

Bartels, E., de Bree, J., Storms, O., (2008) In between The Netherlands and Morocco: 'home' and belonging of Dutch Moroccan (abandoned) return migrant children in north East Morocco. Paper for the NVAS conference *African Children in Focus*. 18-19 September Leiden.

Baayens- van Geloven, Y.G.M., (2005) Is Psychische mishandeling strafbaar? In: *Leber Amicorum G. Knibbe*. Rijksuniversiteit Groningen faculteit rechtsgeleerdheid. <http://irs.ub.rug.nl/ppn/296127256> Geraadpleegd 13 oktober 2008.

Bommel, A., van, Rutten, S., Kruiniger, P., Ahmat Ali, B., Ahmad, Ali, H., (2005) *Islam en de rechten van vrouwen. Deel 2 Huwelijk en arbeid*. FORUM Utrecht, Amsterdam: Uitgeverij BULAAQ Amsterdam

Bosman, M., (2008) *Elizabeth de Flines*. Amsterdam: Athenaeum-Polak van Genneep

Brouwer, L., Lalmahomed, B., Josias, H., (1992) *Andere tijden, andere meiden. Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse wegloopsters*. Utrecht: Jan van Arkel

Brouwer, L., (1997) *Meiden met Lef. Marokkaanse en Turkse wegloopsters*. Amsterdam: VU uitgeverij.

Brouwer, L., (2006) Giving voice to Dutch Moroccan Girls on the internet. *Global Media Journal* vol 5, issue 9.

http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/fa06/gmj_fa06_brouwer.htm

Geraadpleegd 29 september 2008.

Buitelaar, M., (2000) Liefst gewoon een Marokkaan? Over de partnerkeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland. *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*, (red. K. Luyckx). Leuven: Acco, pp. 139-180.

Buitelaar, M. (2002) Negotiating the rules of chaste behavior: re-interpretations of the symbolic complex of virginity by young women of Moroccan decent in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*. Volume 25, No. 3: 462 – 489.

Bussemaker, J. (1993) *Betwiste zelfstandigheid: individualisering, sekse en verzorgingsstaat*. Universiteit van Amsterdam.

Coontz, S. (2005) *Marriage, a History. From Obedience to Intimacy or How Love Conquered Marriage*. Publisher: Penguin Group (USA) Viking Press.

DCIM (Dienst Coördinatie Integratiebeleid Minderheden). Ministerie van Justitie (2003) *Afghanistan in Nederland, een profiel*.

Douglas, M., (1966) *Purity and Danger*. London: Routledge & Kegan Paul

Droogers, A. (2001) 'Cultuur als repertoire.' in *Cultuur maken, cultuur breken. Essays voor*

Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloeden op cultuurverandering.

E. Bartels, A.v. Harskamp en H. Wels (red.). Delft: Eburon. Pp. 129-142

Eck, C., van, (2001) *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Elden. A., (2003) *Heder på liv och död: Valdsamma berättelser om rykten, oskuld och heder. (Life and death honour: Violent stories about reputation, virginity and honour)* Acta Universitatis Upsaliensis. Comprehensive Summaries of Uppsals Dissertations from the Faculty of Social Sciences. 128. Uppsala. www.publications.uu.se/abstract.xsql?dbid=3519 Geraadpleegd 16 juli 2008.

Enoksen, Elizabeth (2006) *Dealing with forced marriage in United Kingdom and Norway*. MACCESS Maastricht, P.O Box 643, 6200 AP Maastricht. www.maccess.nl Geraadpleegd 16 juli 2008.

Ermers, R., (2007) *Eer en eervraak. Definitie en analyse*. Amsterdam: Bullaaq.

Esveldt, I., en Poppel, van F., (2005) Partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland. In: *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Red; Kok J., Leeuwen, M.H.D. van.. Amsterdam, Aksant. Pp.103-135.

Ferwerda, H., en Leiden, I., van (2005) *Eervraak of eegerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem, Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Gangoli, G., Razak A., en McCarry, M. (2006) *Forced marriages and Domestic Violence among South Asian Communities in North East England*. School for Policy Studies, University of Bristol and Northern Rock Foundation.

Gazic, S., Kaplan, D., Lampe, K., Schaapman, K., (2006) *Verborgен leed van tienermeiden in Amsterdam*. Amsterdam: Partij van de Arbeid.

Gunter M., (2000) The continuing Kurdish problem in Turkey after Öcalan's capture. *Third World Quarterly*, Vol 21, No 5, p. 849 – 869.

Hondius, D., (2003) Gemengde huwelijken gemengde gevoelens. *Demos*, jrg 19, augustus. Den Haag: Nidi.

Hoog, K., de, (2005) Partnerselectie. Manoeuvreren tussen sociale druk en individuele vrijheid. *Genegenheid en Gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Red. Kok J., Leeuwen, M.H.D.van, Amsterdam, Aksant. Pp 85-103.

Home Office Report of the working Group on forced Marriage (2000) *A Choice by Right*. Available From pubspublications/racefath?frcdmrgs.pdf?view=Binary Geraadpleegd 16 juli 2008.

Hooghiemstra, E., (2001) Migrants, Partner Selection and Integration: Crossing Borders? *Journal of comparative Family Studies*. Vol. 32, Issue 4, p. 601 – 626.

Hooghiemstra, E. (2003) *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Huis, M., van (2008) Partnerkeuze van allochtonen. *Demos*, jaargang 24, nummer 1.

Human rights service (2005) In: Enoksen, Elizabeth (2006) *Dealing with forced marriage in United Kingdom and Norway*. MACCESS Maastricht, P.O Box 643, 6200 AP Maastricht. www.maccess.nl Geraadpleegd 16 juli 2008

Jansen, W., (1997) Islam en seksualiteit. In: *In het huis van de Islam* (Red. Driessen H.) Nijmegen SUN uitgeverij. Pp. 141-162.

Jansen, J., (2003) Twee geloven op één kussen... In: *DEMOS* april, 19e jrg. <http://www.nidi.knaw.nl/web/html/public/demos/dm03041.html#figuur%203>
Geraadpleegd 29 september 2008.

Jensen, S., (2008) Eerwraak is een Nederlands fenomeen, *NRC/Handelsblad*, 6 juni.

Jongeren en Partnerkeuze. (2006) Eindrapport Bachelorproject, Sociale en Culturele Antropologie, Vrije Universiteit, Beekvelt, Hoffman. Lighart, sterken, Touires, Visser, Witte. Faculteit Sociale Wetenschappen, afdeling Sociale en Culturele Antropologie.

Kennedy, J., (2008) *NRC/Handelsblad* 23 augustus, interview.

Knapen, B., (2007) 'Eert uw ouders' in Azië een religie. Jongeren in het Oosten en Westen denken heel verschillend over familie en sekse. *NRC-Next* 14 november, pp.18-19.

Koning M., de, Bartels E., (2005) *Over het huwelijk gesproken: partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*. Voorstudie nr. 9. Den Haag: Advies Commissie van Vreemdelingen Zaken.

Kromhout, M., (Red), Rijn A. van, Beenackers, E., Kulu-Glasgow, I.,(2007) *Eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. Een overzicht van informatie inzake aard, omvang en aanpak*. Den Haag: ministerie van Justitie, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC).

Krueger, R., (1994) *Focus Groups: A practical guide to applied research (2nd Ed.)* Newbury Park/ London: Sage.

Kwaak, A., van der, Bartels, E., Vries, F., Meuwese, S., (2003) *Strategiën ter voorkoming van Meisjesbesnijdenis*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Lalmahomed, B., (2003) 'Migratie als acceleratie van vrouwenemancipatie.' in *Hindostanen van Brits-Indische emigranten via Suriname tot Burgers van Nederland*, C.F.S. Choenni en K.S. Adhin (red.). Den Haag: Communicatiebureau Sampreshan.

Leeuwen, M. van, en Kok, J., (2005) Genegenheid, gelegenheid en dwang. In: Kok, J., en Leeuwen, M., van, *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Amsterdam: Aksant. Pp.1-29.

Leeuwen, M., van, en Maas, I., Mandemakers, K., (2005) Het kiezen van een huwelijkspartner in Nederland 1840-1940. De rol van de familie. In: Kok, J., en Leeuwen, M., van, *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Amsterdam: Aksant. Pp. 63-85.

Luyckx, K., (red.) (2000) *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*. Leuven, Amersfoort: Acco.

Muus, Ph. J., Penninx, R., (1991) *Immigratie van Turken en Marokkanen in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Sociale Geografie Centrum Migratie Onderzoek.

Nieuwkerk, K., van, (2006) *Women Embracing Islam. Gender and Conversion in the West*. University of Texas Press.

Overmars-Wouda, S., (2000) *Vuchtelingenwerk* Amsterdam. <http://www.amnesty.nl/documenten/turkije031500.pdf> Geraadpleegd 16 juli 2008.

Pels, T., en Haan, M., de, (2007) Socialization practices of Moroccan families after migration: A reconstruction in an 'acculturative arena'. *Young, Nordic Journal of Youth Research*. Vol. 50 (1): Pp. 71 – 89.

Qureshi, R.B., (1991) *Marriage Strategies among Muslims from South Asia. Muslim Communities in North America*. Red. Y. Haddad, J. Smith. Albany: SUNY Press.

Razack, S., (2004) Imperiled Muslim Women, dangerous Muslim men and civilized Europeans: legal and social responses to forced marriages. *Feminist Legal Studies* 12: 129-174.

Rude-Antoine, E., (2005) *Forced marriages in council of Europe Member States. A comparative study of legislation and political initiatives*. Council of Europe, Strasbourg, France.

Samad, Y., and Eade, J. (2002) *Community Perceptions of Forced Marriage. Community Liaison Unit*. University of Bradford and University of Surrey Roehampton London: Foreign and Commonwealth Office.

Scheffer, P., (2007) *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Schmidt, G. E., en Rijken, C.R.J.J., (2005) *Juridische aspecten van gedwongen huwelijken*. Voorstudie nr.8. Den Haag: Advies Commissie voor Vreemdelingen Zaken.

Shaw, A., (2001) Kinship, cultural preference and immigration: consanguineous marriage among British Pakistani. *Royal Anthropological Institute*. No. 7, Pp. 315-334.

SPIOR (2008) *Hand in hand tegen huwelijksdwang*. (Red. Vorthorn, M.H.,) Rotterdam.

Sterckx, L., en Bouw, C., (2005) *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Stokvis, P., (2005) Vrijen en trouwen sinds het Interbellum. Verhalen en patronen. *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*. Kok, J., en van Leeuwen, M., redactie. Amsterdam: Aksant. Pp. 51-63.

Storms, O., (2007) *Traditie in transitie. Een studie van vrouwen in echtscheidingsprocedures na de hervormingen van de Mudawwana in Marokko*. Masterscriptie Culturele Antropologie. Utrecht: Universiteit van Utrecht.

Tennekes, H. (1990) *De onbekende dimensie. Over cultuur, cultuurverschillen en macht*. Leuven/Apeldoorn: Garant Uitgevers.

Timmerman, C., (2000) Creativiteit binnen conformisme: huwelijksregelingen van Turkse migrantenmeisjes. In: *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*. Red. K. Luyckx. Leuven: Acco. Pp. 117-139.
Timmerman, C., (2003) Migratie en etnische minderheden in een globaliserend België: een reflectie over cultuur en identiteit. In: *Lova, tijdschrift voor feministische antropologie*, 24(1): 49-65.

Valk, H.A.G., de, Liefbroer A.C., (2007) Parental influence on union formation preferences among Turkish, Moroccan and Dutch adolescents in the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. Vol. 38, No.4: 487-505.

Veen, R., van der, (1990) De ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat. In: *De verdeelde samenleving*. Red. Kees Schuyt, Romke van der Veen. Leiden/Antwerpen: Stefert kroese uitgevers.

Veen, R., van der, (1994) Is de verzorgingsstaat overbodig geworden. Over solidariteit en houdbaarheid van de verzorgingsstaat in een geïndustrialiseerde samenleving. In: *Verzorgingsstaat tussen individualisme en solidariteit*. Red. Jet Bussemaker e.a. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.

Vries, M., de (1987) *Ogen in je rug: Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland*. met bijdrage van Willem van Schelven. - Alphen aan den Rijn: Samsom.

Vries, M., (1990) *Roddel nader beschouwd*. Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen.

Yerden, I., (1995) *Trouwen op z'n Turks. Huwelijksprocedures bij Turkse jongeren in Nederland en hun strijd om meer inspraak*. Utrecht: Jan van Arkel.

Yerden, I., (2008) *Families onder druk. Huiselijk geweld in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: uitgeverij Van Genneep..

Wikan, U.,(2002) *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago and London: University of Chicago Press.

Wikan, U.,(2003) *In Honour of Fadime. Murder and Shame*. Chicago and London: University Chicago Press.

Zaidi, A .U., en Shuraydi, M., (2002) Perceptions of Arranged Marriages by young Pakistani Muslim Women Living in a Western Society. In: *Journal of Comparative Family Studies*, vol 33 pp.495-514.

Zee, R., van der (2006) *Eerwraak in Nederland*. Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet

Lijst met organisaties die betrokken zijn geweest bij het onderzoek

- Aashra, Hindostaanse vrouwen organisatie
- Desi Fusion, Pakistaanse studentenvereniging
- FSAN, Federatie Somalische Associaties Nederland
- Koerdische Vrouwenvereniging
- Hilal Bisak, Turkse vrouwenorganisatie
- Impuls, welzijnswerk Amsterdam
- Milli Görüs, Turkse vrouwenorganisatie
- MvvN, Marokkaanse vrouwen vereniging Nederland
- Netwerk advocaten, werkgroep Mudawwanah
- Nisa for Nisa, Marokkaanse vrouwenorganisatie
- SOMVAO, Somalische Vereniging Amsterdam en Omgeving
- SPIOR, Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond
- SSR, Stichting Steun Remigranten
- Vereniging Afghanen en omstreken
- Vrouw en Vaart, ontwikkelingscentrum voor en door vrouwen van Osdorp
- Wa Lai, Chinese organisatie
- Werkgroep Mudawwanah

Sleutelinformanten:

Elly van de Brom, advocate

Joke Verkuylen, bestuurslid SSR en Landelijke Werkgroep *Mudanwanah*

Ibo Yerden, antropoloog en onderzoeker

Belgesh Khoja, cultuurcoach Afghanen

Battoul Rachak, gemeenteraardslid PvdA Zaltbommel

Nawel Jallal, juriste

Fatima Zahra Jallal, sociaal cultureel werkster

Souad Zouggagh, maatschappelijk werkster

De cases in dit rapport zijn van individuele respondenten die via de organisaties of individuele informanten bereikt zijn.

Alle respondenten zijn geanonimiseerd.

Summary, Conclusions and Discussion

The aim of this research is to gain a better understanding of the ways in which different groups of immigrants in Amsterdam choose to marry a partner. Hereby, the topic of forced marriage receives special attention. Research on 'partner choice' and forced marriage that was carried out by De Koning and Bartels (2005) for the Advisory Committee for Foreign Affairs (Advies Commissie Vreemdelingen Zaken), showed that Moroccans, Turks and Hindustanis disapprove of forced marriage. The central question of this research is as follows: does this trend persist or decline? Moreover, this research broadens the research of 2005, as more groups of immigrants are involved, like immigrants from Kurdistan, Pakistan, Afghanistan and Somalia. Hindustanis in particular, who needed more attention at that time, are now represented more strongly in this research.

This report is based on research among the groups mentioned above. Approximately, one hundred and twenty respondents were interviewed or participated in focus group discussions. Furthermore, we collected data of people who felt victimized by forced marriage. The group of respondents is quite heterogeneous; their ages range from sixteen to sixty years old. Besides that, the group consists of married and unmarried mothers, fathers, youngsters and elderly. As the research is carried out in Amsterdam, the results cannot be generalized to the Netherlands as a whole. In this summary and conclusion we will shortly present the results.

Partner choice

In comparison to the research that was done in 2005, Turks and Moroccans are more open in terms of talking about partner choice and disapproving of forced marriage. No one considers this subject as 'taboo'. Especially Turks and Moroccans are willing to discuss the issue of partner choice as long as their ethnic identity is not directly associated with forced marriage. The topic of forced marriage evokes reactions like '*it is out of date*' and '*it does not happen any more*'. Other ethnic groups do not have the same attitude towards this subject. This research shows us that Turks and Moroccans in particular are used to discuss a lot about partner choice. The trends that were identified in 2005, such as considering free partner choice as 'self-evident', have persisted. The other ethnic groups (except for Somalis) state that forced marriage still occurs, although everybody rejects this practice.

The influence of the family on partner choice is decreasing. Young people more often select their partners themselves, although they keep their parents' preferences in the back of their heads. They also introduce the partner to their parents, often via mediation of family members. In this process, aunts, uncles, older sisters or mothers usually play an important role. Remarkably, a newly accepted group has

emerged, that consists of young highly educated males and females (usually around thirty years old) who are unmarried or not yet married. As a result of their high education and good position on the labour market, the unmarried status of these men and women is accepted.

Among Kurds, Hindustanis and Pakistanis the issue of partner choice is changing. Although arranged marriages remain the norm, highly educated and economically independent people are able to create more freedom in choosing a particular partner than lower educated and economically dependent people. Despite the fact that parents have a lot of influence on the choice of a suitable partner, it is generally accepted that young people at least have to approve, and sometimes even select, their future partner. Among these groups, there also is a lot of discussion about partner choice and the ways in which a particular marriage partner is chosen. Among first generation Turks and Pakistanis in Amsterdam, the level of freedom to choose a partner also depends on the region of origin. Afghanis, one of the most recent immigration groups in the Netherlands, have not started discussing the topic of partner choice yet. Among Somalis, future partners are chosen by the family, but it is up to the partners themselves to agree or disagree. It is not clear how social pressure and force affect this process.

Mixed marriages

Respondents increasingly experience strong differences between partners from the country of descent and partners with the same ethnicity from the Netherlands. Especially Turks and Moroccans, and to a lesser extent Pakistanis, consider a 'migrant marriage' (a marriage with a partner from the country of origin) as a marriage with a partner from another culture. Highly educated Turks, Moroccans and Pakistanis are more likely to feel 'different' from the inhabitants of their country of descent, which affects their choice for a particular marriage partner. However, low educated mothers who search for a future partner for their children, also experience partners from the country of origin as less suitable. Long lasting marriage is considered the desired ideal, and for this reason, characteristics of 'the perfect partner' are based on that. Therefore, homogamy seems to offer better possibilities.

In literature, mixed marriage is usually defined as a marriage between immigrants and native Dutch people. However, this definition seems to be limited. During this research we came across different kinds of mixed marriage, not only between native Dutch people and immigrants, but also between people of different immigrant ethnic groups in the Netherlands. For example, we identified marriages between Turks and Kurds, between Turks and Pakistanis and between Turks and Hindustanis. Therefore, the classification of mixed marriages as between native Dutch people and immigrants ignores the development of mixed marriage between different immigrant ethnic groups. Based on this research, we observe that ethnicity

is becoming less important as a boundary marker for endogamy. In this respect, religion, Islam in this case, has become more important.

In literature, mixed marriage, so, a marriage between a native Dutch person and an immigrant of the first or second generation, is understood as an indication of integration. Does this mean that non-mixed marriage is an indication of non-integration? During focus group discussions, it appeared that most participants, and mainly young people, whether they were unmarried, non-mixed married or ethnically mixed married, define themselves as 'Dutch' and also emplace themselves in Dutch society. Therefore, it becomes questionable whether it is desirable to perceive mixed marriage (between native Dutch people and first or second generation immigrants) as integration. Integration is a societal problem. Why is mixed marriage linked to integration, while mixed marriage has a higher chance of resulting in divorce? In addition, definitions of culture boundaries determine the definition of mixed marriage. These definitions change regularly. In fact, Muslims are developing a pattern of religious endogamy, which was also apparent among native Dutch until 1971⁵⁵

In debate and policies forced marriages are often reduced to arranged marriages and typified as 'honour related violence'. Reducing has several disadvantages. Differences between arranged marriage (with consent) and forced marriage (although difficult to define) are then no longer distinguished. The concept of 'honour related' links the terms of 'honour' and 'violence', but that link is only applicable in particular circumstances. By focusing on 'honour related violence' cultural differences between population groups are emphasized. Communication problems between parents and children are ignored. The concept of 'honour' is then understood in essentialist ways and becomes a 'buzz word': it does no longer explain, but needs to be explained. Among migrant groups, large differences exist in dealing with honour.

Due to this emphasis on honour and violence we forget that there are also positive sides to honour: protection of the dependent and the weak. Honour is associated with religion: Islam. Therefore, we forget that (Orthodox) Christians and Hindus also know honour. Finally, Islam can also be used to counter forced marriage, as the organisation SPIOR shows. Forced marriage is predominantly a transnational problem, which shows that power relations between parents and children shifted. The choice for a particular partner individualizes. Children want to have control, which parents have to hand in. In that sense, it rather is a specific form of domestic violence, which can be understood as psychological abuse.

Individualization

This research indicates that a process of individualization occurs among the respondents, specifically, individualization of partner choice. The point is that it has

⁵⁵ In the Netherlands, partners from different Christian denominations are able to marry each other since 1971.

become 'self-evident' that individuals choose their own marriage partner. In terms of cultural repertoire, this means that people internalize the individualistic repertoire of 'free choice'. Which circumstances make young people from different immigrant groups adopt the 'free choice repertoire'? Education and economic independency play an essential role for all groups. Due to these factors, the respondents involved gained knowledge about other possibilities, which they adopted. Furthermore, young people show resistance when parents force another way of choosing upon them. Besides, it is clear that the meaning of 'free choice' differs between second generation migrants and native Dutch youth. For the first group, 'free choice' can also imply asking parents to look for a partner, but maintaining the right to accept or refuse this partner. Some of them also want to choose a partner themselves, but they also want to stick to certain 'rules', not only because such rules are customary within their families, but also because they support these rules themselves.

Another factor, which is often overlooked, is time. Length of stay in the Netherlands strongly affects the process of choosing for a particular marriage partner. The longer parents are living in the Netherlands, the easier they accept that children are choosing their own way of life and partner. Furthermore, Dutch habits, such as pre-marital contact (not sexual) or introducing the partner to parents, are also accepted more easily. Grandparents in the country of origin also influence this process. When grandparents passed away, parents feel less restricted to give their children more freedom. For young people, conflicts about partner choice predominantly mean a loyalty conflict with parents. For parents, these conflicts are loyalty conflicts with their own parents and family. Apparently, the repertoire of free choice has different meanings for immigrant groups and young native Dutch people.

The importance of time is also apparent among groups of immigrants who recently came to the Netherlands. In comparison to groups that migrated to the Netherlands earlier, like Turks and Moroccans, the topic of partner choice is more difficult to discuss with these groups. The size of the migrant group also plays a role here. For example, Turks and Moroccans form relatively large groups that are heterogeneous in socio-economic class and cultural and religious background. On the contrary, immigrants from Afghanistan form a smaller group that mainly consists of highly educated refugees. Not all Afghans, who now reach the age to marry, were born in the Netherlands. Therefore, they had a shorter period of time to adopt repertoires that are considered as 'self-evident' in the Netherlands.

Forced Marriage

Research that was carried out in 2005 shows that all respondents disapprove of forced marriage, although older people are more slowly in adopting the 'free choice' repertoire than younger people. We still encounter this pattern, but it has

been reinforced. All respondents disapprove of forced marriage. However, it remains unclear what is perceived as 'forced'.

The large grey area between forced marriage and complete free choice is defined in variable ways and largely remains open for questioning. All parents say that they want the best for their children. Parents also point out that young people can take a wrong decision when they are in love, and that young people develop a different opinion about the value of marriage. A failing marriage could lead to divorce, and younger people seem to have fewer problems with that than older people. Nevertheless, parents understand that a forced marriage will not lead to a sustainable marriage.

However, there are indications that forced marriage still occurs. This was evident among several cases we found, among Hindustanis, Pakistanis, and also among Turks and Moroccans. These cases show that there is not always a very clear 'no' or a very clear 'yes'. Due to shyness or respect, youngsters often do not clearly tell their parents that they do not wish to get married, or, they wished to get married before, but now they do not.

Concerning the choice for a particular partner, boundaries have shifted from the country of descent to ethnicity in the Netherlands and religion, and this clarifies another reason. As a result of this shift, older people have to make extra effort to accept the choice of their children. In fact, the choice pattern now becomes a sort of endogamy, which transcends ethnicity, because Islam becomes a central point of reference for making a choice, as youngsters say. This is the case for mainly Turks and Moroccans, to a lesser extent for Pakistanis, and to an even lesser extent for Afghanis and Somalis. These are relatively small groups in the Netherlands, and they have not been here yet for a very long time. Hindustanis show a different pattern. Religion as a transcending norm seems to be more important to Hindustani Muslims than to Hindustani Hindus, who maintain their own ethnic/religious points of reference.

The research reveals that most parents eventually accept the choice of their children, after a negotiation process took place. A small part of the parents rejects the choice of their children, which is sometimes related to family relations in the country of origin. This group in particular needs to be reached in order to leave forced marriage to the past. Information and debate are the first possibilities to work on that. Self-organisations are actively involved in this. Self-organisations often know how to reach isolated families and, therefore, they fulfil a 'bridging function' towards Dutch society. Women's movements are mainly dealing with enlarging awareness and emancipation. In Amsterdam, policies are also focused on cooperation with self-organisations. In Amsterdam, a helpoffice for violence related to 'honour' has been established. This helpoffice is connected to 'Support domestic violence' (Steunpunt huiselijk geweld). A national helpoffice has been proposed. Anti-forced marriage official statements by young people, and a First

Aid suitcase containing official papers or copies, and a television commercial could contribute.

Finally, we reach the topic of *best practices*. Here, we mention SPIOR, SSR and the national workgroup 'Mudawanah'. SPIOR is an Islamic umbrella organisation, which is located in Rijnmond. Islam plays a central role in their campaign, which is focused on awareness and emancipation against forced marriage. Their reach is both regional, Rijnmond and several places in the Netherlands, and European, via a European Muslim network. SSR and the national workgroup 'Mudawanah' operate in transnational ways, in the Netherlands and Morocco. They focus on awareness and emancipation in the Netherlands as well as in Morocco, and on assisting abandoned women and children and those who forcibly married in Morocco. Turkey will get more attention by this workgroup.

Penalization

In the Netherlands, there is debate whether forced marriage should be penalized. Mainly policy makers and members of women's movements support penalization of forced marriage. Acting 'harsh and clearly' seems to be desirable. In this sense, the debate on penalization of forced marriage is similar to the debate on penalization of female circumcision, as a specific criminal offence description is required. In some other European countries, forced marriage has been penalized already. As far as we know, there hardly have been any verdicts⁵⁶. For now, the effect of penalization remains unclear. The attainability of verdicts also remains questionable.

We posed the question to the respondents involved in this research whether they found penalization of forced marriage desirable. It appeared that many respondents could not answer that question, as the concept 'forced marriage' was unclear to them. 'What is forced?' was a question that was asked regularly. This reaction illustrated the so called grey area between arranged and forced marriage. Besides that, there appeared to be a dichotomy among the respondents, concerning desirability of penalization. On the one hand, one group (mainly Hindustanis) believed that forced marriage should be punished strongly. On the other hand, some respondents questioned penalization. Firstly, they wondered whether forced marriage occurs nowadays. Secondly, a part of them believed that penalization has a stigmatising effect. Thirdly, the applicability of penalization was questioned. *Who is going to prosecute his own parents?*, many respondents said.

We do not answer the question whether penalization of forced marriage is desirable. We do want to contribute to the debate on this topic, by considering advantages and disadvantages. For all the parties involved, including victims, penalization has consequences, which are not yet clear. For social scientists, this is incalculable, which is further elaborated upon in the juridical Annex.

⁵⁶ Norway forms an exception. One case is known to be sentenced.

Mw. MSc. Oka Storms (1982) is antropoloog. Zij deed antropologisch veldwerk in Marokko en schreef haar master scriptie over de hervormingen van de Mudawanah (familie en personen recht in Marokko) vanuit een vrouwenperspectief. Samen met Edien Bartels deed zij in 2008 onderzoek naar achtergelaten kinderen en remigrantenkinderen in Marokko en naar partnerkeuze onder groepen Amsterdammers.

Mw. Dr. Edien Bartels (1948) is antropoloog, promoveerde in 1993 op een symbolisch antropologisch en feministisch antropologisch proefschrift, getiteld *'Eén dochter is beter dan over duizend zonen', Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de seksen*. Zij werkt als senior onderzoeker aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, afdeling Sociale en Culturele Antropologie. Zij deed veldwerk in Noord Afrika (Marokko en Tunesië) en in Nederland (Gouda en Amsterdam Slotervaart). Zij publiceerde over Marokko, Marokkanen in Nederland, Islam in Nederland, West Europa en Noord Afrika, Marokkaanse en Turkse vrouwen en gezondheid, interculturele hulpverlening, Marokkaanse jongeren en identiteit, achtergelaten vrouwen en kinderen, remigranten kinderen, meisjesbesnijdenis, hymenconstructie en partnerkeuze. Het onderzoek naar achtergelaten kinderen en remigrantenkinderen in Marokko en naar partnerkeuze onder groepen Amsterdammers in 2008 deed zij samen met Oka Storms.